

Київський національний університет будівництва і архітектури
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ВЕРЕС МАРІЯ КОСТЯНТИНІВНА

УДК: 727.113

**ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО
СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ. В
УКРАЇНІ**

02 – Культура і мистецтво

022 – Дизайн

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ М. К. Верес

Науковий керівник: Олійник Олена Павлівна
доктор архітектури, доцент

КИЇВ – 2022

АНОТАЦІЯ

Верес М. К. Принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст. в Україні. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 022 «Дизайн». – Київський національний університет будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України, Київ, 2022.

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, її зв'язок з науковими програмами, визначено мету, межі та завдання дослідження. Сформульовано та вказано об'єкт і предмет дослідження, висвітлено методи, використані в процесі роботи. У вступі розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі **«Теоретичні та історико-культурні передумови формування предметно-просторового середовища народних шкіл України (в порівнянні із зарубіжними аналогами)»** – уточнено поняття «предметно-просторове середовище школи», як сукупності елементів загального шкільного середовища, що складається з архітектурного простору будівлі та прилеглої території, предметного середовища, та володіє певними композиційно-художніми закономірностями.

Удосконалено визначення об'єкта дослідження та надано характеристику поняттю «народні школи», як соціального поняття, що характеризувало початкові заклади освіти, які сформувався на початку ХХ ст. за часів руху національного відродження і мали певні стилістичні та пластично-образні особливості. Визначено співвідношення між історичними і сучасними поняттями і термінами, відносно термінологічно-понятійного апарату, який діє в галузі на сьогоднішній день. Предметно-просторове середовище розглядається як носій культурної та національної ідентичності, яка втілювалась в загальному вигляді шкільної будівлі

(високі шатрові дахи, ярусні вежі, виділення вхідної групи), елементах народної архітектури у вирішенні елементів фасаду (трапецієподібні вікна і двері, міжвіконний декор, обрамлення вікон і дверей різьбленими лиштвами), розписом чи різьбленням стін і міжвіконних заповнень.

Виконано аналіз попередніх досліджень, а також проаналізовано історичний досвід та існуючу джерельну базу наукових досліджень в галузі проектування невеликих за місткістю шкіл та формування їх предметного середовища. До передумов формування та розвитку предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України першої половини ХХ ст. відносяться: 1) історичні – скасування кріпацтва 1861 р.; утворення земств та органів місцевого самоврядування (децентралізація 1864 р.); початок будівництва земських шкіл (з 1860-х рр.); 2) економічні – промислова революція і становлення капіталізму в Україні (1860-70 рр.), зростання обсягів промислового виробництва (1900-1908 рр.), процес подальшого економічного зростання у всіх галузях господарства (1909-1913 рр.); 3) політичні – підйом національної свідомості; шкільна реформа (1871 р.); введення в дію Положення про підпорядкування народних шкіл місцевим органам самоврядування (1874 р.); відкриття двокласних училищ (1890-ті рр.), маніфест про політичні свободи (1905 р.); 4) соціально-культурні – реформа освіти (1864 р.), введення в дію положення про початкові училища (1864 р.); підвищення рівня розвитку культури сільського населення (1890-1920 рр.), відміна заборони української мови (1907 р.) затвердження обов'язкової початкової освіти (1934 р.); 5) стильові та композиційно-художні – розвиток та формування самостійних стильових напрямів в архітектурі - українське бароко (XVII-XVIII ст.), український архітектурний модерн (УАМ) (1903-1941 рр.); а також впливи загальноєвропейських архітектурних стилів - класицизму (XVIII-XIX ст.), романтизму (1820-ті рр.), необароко (1890 рр.), псевдоросійського стилю (поч. ХХ ст.); диференціація стильового вирішення державних та земських початкових шкіл (класицизм, псевдоросійський стиль) та народних сільських шкіл (необароко, український архітектурний модерн); поява серії народних шкіл за проектами О. Сластіона (1909-1913 рр.).

Дослідження еволюції розвитку предметно-просторового середовища та композиційно-художніх прийомів народних шкіл у світовому контексті показали, що за наявності подібних передумов розвитку сільські школи в різних країнах можуть мати схожі соціально-культурні та композиційно-художні особливості формування предметного середовища і декору шкільних будівель. Виявлено, що процеси децентралізації та підвищення національної свідомості на початку ХХ ст. сприяли будівництву та поширенню народних шкіл в Україні та формуванню їх естетичного середовища на основі спадкоємності та ідентичності. Аналогічні процеси в першій половині ХХ ст. відбувалися в різних країнах Європи (Польща, Румунія, Угорщина) та навіть Латинської Америки (Мексика, Чилі, Аргентина, Бразилія), що також призводило до формування середовища з ознаками національної ідентичності.

В першому розділі також представлено основні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, які були використані в даній роботі, а саме: методи порівняльного аналізу історичних світових процесів формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл в Україні та інших країнах світу; методи композиційно-художнього та типологічного аналізу; аналіз стильового вирішення, предметного наповнення та дизайну народних сільських шкіл України. Спеціальні методи вивчення даної проблеми залучають не лише сферу дизайну, а й цілий ряд наук, серед яких загальна історія, культура, соціологія, історія розвитку освіти, політологія та географія. Використання цих методів дозволило структурувати предметно-просторове середовище народних сільських шкіл:

- оточуюче середовище (контекст) – сюди входять зв'язки будівлі школи з оточуючим середовищем та її роль як композиційної локальної домінанти в цьому оточенні;
- загальний вигляд будівлі та народні витоки в її композиції,
- елементи вирішення фасаду;
- деталі і загальна концепція інтер'єру;
- деталі (меблів та обладнання).

У другому розділі «**Композиційно-художні особливості предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України першої половини ХХ ст.**» проаналізовано загальний стан та варіанти типологічних, композиційно-художніх, стилістичних, декоративних вирішень предметно-просторового середовища народних сільських шкіл. Проведено класифікацію народних шкіл першої пол. ХХ ст. за: 1) стильовими та композиційно-художніми ознаками екстер'єру та інтер'єру; 2) місткістю; 3) віком учнів; 4) розміщенням в оточуючому середовищі та наявністю композиційних та видових зв'язків. Виявлено і досліджено маловивчені аспекти проектування і будівництва народних шкіл в Україні та світі в першій половині ХХ ст., щодо композиційно-художньої, стилістичної та планувально-просторової складових інтер'єрів та умеблювання приміщень шкільних будівель.

Визначено особливості формування та декоративного оздоблення на прикладах інтер'єрів шкільних будівель України. Художньо-композиційне вирішення інтер'єрів сільських шкіл на початку ХХ ст. спиралося на яскраво виражені риси народної української архітектури і мистецтва, що проявлялися у використанні регіональних традицій в будівництві та художньому оформленні фасадів, а також застосуванню місцевих матеріалів в оздобленні, своєрідність яких залежала від регіону. Використання цих регіональних традицій, місцевих ознак і матеріалів надавало унікальності та своєрідності шкільним будівлям, і понині продовжує визначати їх цінність і неповторність.

Композиційно-художні особливості предметно-просторового середовища народних шкіл автором розглядались за групами рівнів середовища (оточуюче середовище (контекст) – загальний вигляд будівлі та народні витоки її композиції, – елементи вирішення фасаду; – деталі і загальна концепція інтер'єру – умеблювання – оздоблення): композиційно-планувальні особливості предметно-просторового середовища у зв'язку з функціонально-ергономічними; композиційно-художні та стилістичні у вирішенні силуету та форми будівель (силуети, форми дахів, ярусність); а також фасадів та їх елементів (спосіб оздоблення та матеріали); оздоблення деталей фасадів (форма вікон, дверей,

прийоми декорування, оформлення вхідних груп); вирішення інтер'єрів; меблів та обладнання. Предметно-просторове середовище дуже тісно пов'язане з силуетною формою оскільки простір формує силуетні сприйняття і дизайн архітектури важливий в силуетному сприйнятті оточення.

В першій половині ХХ століття школа відгравала культурну і просвітницьку роль у сільській місцевості. На прикладі нині існуючих шкіл, побудованих за проектами О. Сластіона на території Полтавської, Сумської, Чернігівської областей, прослідковано особливості розміщення народних сільських шкіл в оточуючому середовищі села та наявність композиційних зв'язків. Було виявлено, що ці народні школи мали яскраво виражені композиційно-художні особливості, що візуально і семантично пов'язували їх з оточуючим середовищем, а саме: наявність вежі, високого вальмового або шатрового даху, створення ярусної композиції будівлі в цілому, що надавали їм роль композиційної та змістовної доміанти всього села; а також багате оздоблення фасадів та їх елементів з використанням регіональних матеріалів і традицій декору, що пов'язувало споруду з найближчим довкіллям та створювало зони «зорового комфорту», характерні для інтер'єру народного українського житла. Школи зазвичай будували в центрі села або уздовж головної вулиці, таким чином споруда виконувала функцію культурного осередку в сільській місцевості та була художньою доміантою просторового середовища села. Побудова просторової композиції будівлі за зразками народного зодчества та використання його елементів в оздобленні надавали їй, крім того, роль носія культурної ідентичності. Порівняльний аналіз із закордонними аналогами підтвердив, що розташування шкільних споруд в центрі села як основної його доміанти є унікальним і характерним переважно для України, на відміну від розміщення сільських шкіл серед існуючої забудови в інших країнах. Це підкреслює семантичне та культурне значення шкільної споруди як носія ідентичності та національної свідомості.

Функціонально-просторове вирішення народних шкіл було продовженням традицій формування предметно-просторового середовища народного житла

(«хата на дві половини»), винайденим емпірично в процесі будівництва, та виявилось настільки вдалим з ергономічної та функціональної точок зору, що воно залишалось взірцем для наслідування протягом більш ніж тридцяти років. Велика кількість шкіл, побудованих в першій половині ХХ ст., які збереглися, і донині використовуються за призначенням, що свідчить про досконалість їх предметно-просторового вирішення. Встановлено, що композиційно-художнє вирішення, дизайн предметного середовища та декоративне оздоблення народних сільських шкіл відігравали суттєву роль в становленні та розвитку архітектурних стилів та пошуках нової національної ідентичності. Спираючись на приклади формування середовища народних шкіл в Україні, можна стверджувати, що цей процес був частиною становлення національної ідентичності українського народу.

У третьому розділі **«Принципи формування предметно-просторового середовища та методи збереження народних шкіл України першої пол. ХХ ст.»** сформульовано ряд принципів формування предметно - просторового середовища народних сільських шкіл першої половини ХХ ст.: 1) «принцип контекстуальності» (народні сільські школи гармонійно вписані в ландшафт сільської місцевості, враховують оточуючий контекст та природне оточення. Цей принцип обумовлений розташуванням будівель народних шкіл у центрі або уздовж головної вулиці села); крім того, опирається на використання місцевих матеріалів та традицій народного житла; 2) «принцип динамічності предметного наповнення» (в проектах шкіл Полтавського земства О. Сластіоном приміщення були розділені на функціональні зони, які за необхідності об'єднувалися або трансформувалися (за допомогою спеціальних ширм) залежно від площі приміщення і особливостей його використання. Визначено також інші прийоми зонування: за допомогою кольору, перегородок, меблів, світла та декоративних конструкцій); 3) «принцип ергономічності» (розкривається прийомами меблевого наповнення навчальних класів, обладнання та устаткування шкільних приміщень з урахуванням параметрів користувачів; освітлення та колористичного вирішення навчальних приміщень для створення досконалого предметного середовища та забезпечення комфортного перебування дітей); 4) «принцип спадкоємності»

(використання прийомів формування предметно-просторового середовища народного житла – «хата на дві половини»; спадкоємність у формах силуету, дахів і художнього образу будівлі в цілому; використання регіональних традицій в оздобленні фасадів, вхідних груп та облямуванні вікон); 5) «принцип екологічності» (для будівель народних шкіл було характерним використання природних місцевих матеріалів: камінь, глина, цегла, деревина тощо); 6) «принципи гармонізації» (охоплює всі рівні формування шкільного предметно-просторового середовища, а також включає регіональні стилістичні особливості шкільної будівлі, які простежуються в елементах оздоблення фасадів, в тому числі використання характерних орнаментів та символіки; взаємозв'язках елементів декору з іншими деталями будівлі та використання форм і елементів, традиційних саме для певного регіону).

На основі принципів спадкоємності і стильової гармонізації автором сформовано типологію орнаментів та прийомів декорування, що використовувались в оздобленні фасадів народних шкіл за проектами Опанаса Сластьона. Можна прослідкувати певну подібність елементів декоративного оздоблення, українських народних шкіл до зарубіжних аналогів, зокрема: використання декоративних елементів в оздобленні вхідної групи; оздоблення віконних прорізів, наявність декорованих лиштв; декорування карнизів та дерев'яних піддашків; розміщення декоративних елементів на фасадних стінах.

Виходячи з принципів формування предметно-просторового середовища, автором були виділені методи збереження народних шкіл, до яких відноситься, в першу чергу, збереження їх аутентичного предметно-просторового середовища та елементи його оздоблення і наповнення. Збереження їх історико-культурної цінності можна поділити на два етапи. Перший етап є підготовчим та включає: аналіз вихідних даних стосовно будівель народних шкіл, вивчення теоретичного матеріалу (коротких історичних відомостей, бібліографічних джерел, архівних довідок, тощо) стосовно досліджуваних об'єктів; натурні дослідження (фотофіксації, обміри, тощо), виявлення та фіксацію автентичних елементів предметно-просторового середовища. Другий етап: проведення реставраційних та

консерваційних робіт та пристосування для подальшого використання будівель народних шкіл з урахуванням сучасних потреб та вимог щодо музеєфікації та використання об'єктів історико-культурної спадщини.

Народні школи України в найбільш складні часи, пов'язані із пригніченням національної ідентичності, були не тільки осередком освіти, але й носієм ідентичності та культури народу. Це проявлялось в їх яскравому і самобутньому предметно-просторовому середовищі, що опиралось на народні традиції. Народні школи України є цілісним явищем, яке виявилось в епоху національного підйому і потребує подальшого вивчення та збереження.

Перспективою для подальших досліджень є поглиблення знань про шкільну культурну спадщину першої половини ХХ ст., що вимагає діагностики, каталогізації, захисту, збереження та популяризації. На сьогодні збереження будівель народних шкіл, вирішується децентралізовано та без суттєвого впливу з боку держави. Популяризація та розповсюдження знань щодо об'єктів культурної спадщини, що відігравали роль носіїв самосвідомості, мають величезне значення, особливо зараз, коли іде війна за українську ідентичність, культуру і незалежність.

Наукові результати дисертації були впроваджені в роботі Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, встановлення об'єкта охорони, обстеження 12.12.2016 р. технічного стану щойно виявленого об'єкта культурної спадщини – «Двокласне училище» (вул. Хмельницького Богдана 30, с. Германівка, Обухівський район, Київська область). Та обстеження 12.12.2016 р. технічного стану щойно виявленого об'єкта культурної спадщини – «Богадільні» (вул. Олени Ковальчук, 36, с. Германівка, Обухівський район, Київська область), який на даний час використовується в якості діючої загальноосвітньої школи.

Ключові слова: предметно-просторове середовище; народні школи; декоративне оздоблення; шкільний клас; освітній простір; художнє вирішення; дизайн навчальних приміщень.

ABSTRACT

Veres M.K. **Principles of formation of the subject-spatial environment of folk village schools of the first half of the 20-th century in Ukraine.** – Qualifying research paper (manuscript).

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 022 "Design". - Kyiv National University of Construction and Architecture of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2022.

The **introduction** substantiates the relevance of the chosen topic, its connection with scientific programs, defines the purpose, boundaries and tasks of the research. The object and subject of the research are formulated and specified, the methods used in the work process are highlighted. The introduction reveals the scientific novelty and practical significance of the obtained results, the personal contribution of the applicant, approval of research results, publications, structure and scope of work.

In the first chapter «**Theoretical and historical and cultural prerequisites for the formation of the subject-spatial environment of public schools of Ukraine (in comparison with foreign examples)**» - the concept of "subject-spatial environment of the school" is clarified as a set of elements of the general school environment, which consists of the architectural space of the building and adjacent territory, subject environment, and has certain compositional and artistic regularities.

The definition of the research object has been improved and the concept of "folk schools" has been characterized as a social concept that characterized primary educational institutions that were formed at the beginning of the 20th century during the national revival movement and had certain stylistic and figurative features. The relationship between historical and modern concepts and terms, relative to the terminological-conceptual apparatus that operates in the industry today, is defined. The subject-spatial environment is considered as a carrier of cultural and national identity, which was embodied in the general appearance of the school building (high tent roofs, tiered towers, selection of the entrance group), elements of folk architecture in the

decision of the elements of the facade (trapezoidal windows and doors, window decoration, window framing and doors with carved moldings), painting or carving of walls and window fillings.

The analysis of previous studies was performed, as well as the historical experience and the existing source base of scientific research in the field of designing small-capacity schools and the formation of their subject environment were analyzed. To the prerequisites for the formation and development of the subject-spatial environment of folk rural schools of Ukraine in the first half of the 20th century include: 1) historical - abolition of serfdom in 1861; formation of «zemstvos» and local self-government bodies (decentralization in 1864); the beginning of the construction of zemstvo schools (from the 1860s); 2) economic - the industrial revolution and the formation of capitalism in Ukraine (1860-70), the growth of industrial production (1900-1908), the process of further economic growth in all branches of the economy (1909-1913); 3) political - the rise of national consciousness; school reform (1871); putting into effect the Regulations on the subordination of public schools to local self-government bodies (1874); opening of two-set schools (1890s), manifesto on political freedoms (1905); 4) social and cultural – education reform (1864), implementation of regulations on primary schools (1864); raising the level of cultural development of the rural population (1890-1920), lifting the ban on the Ukrainian language (1907), approval of compulsory primary education (1934); 5) stylistic and compositional and artistic - development and formation of independent stylistic trends in architecture - Ukrainian baroque (XVII-XVIII centuries), Ukrainian architectural modern (UAM) (1903-1941); as well as the influence of all-European architectural styles - classicism (XVIII-XIX centuries), romanticism (1820s), neo-baroque (1890s), pseudo-russian style (early XX centuries); differentiation of the stylistic solution of state and zemstvo primary schools (classicism, pseudo-russian style) and folk village schools (neo-baroco, Ukrainian Architectural Modernism); appearance of a series of folk schools designed by O. Slastion (1909-1913).

The study of the evolution of the development of the subject-spatial environment and compositional-artistic methods of folk schools in the world context showed that, in

the presence of similar development prerequisites, rural schools in different countries can have similar socio-cultural and compositional-artistic features of the formation of the subject environment and the decoration of school buildings. It was revealed that the processes of decentralization and raising national consciousness at the beginning of the 20th century contributed to the construction and spread of folk schools in Ukraine and the formation of their aesthetic environment based on continuity and identity. Analogous processes in the first half of the 20th century. took place in various countries of Europe (Poland, Romania, Hungary) and even Latin America (Mexico, Chile, Argentina, Brazil), which also led to the formation of an environment with signs of national identity.

The first chapter also presents the main general scientific and special research methods that were used in this work, namely: methods of comparative analysis of historical global processes of formation of the subject-spatial environment of folk rural schools in Ukraine and other countries of the world; methods of compositional and artistic and typological analysis; analysis of stylistic solutions, content and design of folk rural schools of Ukraine. Special methods of studying this problem involve not only the field of design, but also a number of sciences, including general history, culture, sociology, history of education development, political science, and geography. The use of these methods made it possible to structure the subject-spatial environment of folk rural schools:

- the surrounding environment (context) - this includes the connections of the school building with the surrounding environment and its role as a compositional local dominant in this environment;
- general appearance of the building and folk origins in its composition,
- elements of the facade solution;
- details and general concept of the interior;
- details (furniture and equipment).

In the second chapter, «**Compositional and artistic features of the subject-spatial environment of folk rural schools of Ukraine in the first half of the 20th century**» the general condition and variants of typological, compositional-artistic,

stylistic, decorative solutions of the subject-spatial environment of folk rural schools were analyzed. The classification of public schools of the first half of 20th century has been carried out according to: 1) stylistic and compositional and artistic features of the exterior and interior; 2) capacity; 3) age of students; 4) placement in the surrounding environment and the presence of compositional and species connections. Were identified and researched little-studied aspects of the design and construction of public schools in Ukraine and in the world in the first half of the 20th century, regarding the compositional-artistic, stylistic and planning-spatial components of the interiors and furnishing of school buildings.

The peculiarities of formation and decoration on the examples of the interiors of school buildings in Ukraine were determined. Artistic and compositional solution of rural school interiors at the beginning of the 20th century was based on pronounced features of folk Ukrainian architecture and art, manifested in the use of regional traditions in construction and artistic decoration of facades, as well as the use of local materials in decoration, the uniqueness of which depended on the region. The use of these regional traditions, local signs and materials gave uniqueness and originality to school buildings, and continues to define their value and originality.

The compositional and artistic features of the subject-spatial environment of folk schools were considered by the author by groups of environment levels (surrounding environment (context) – general appearance of the building and folk origins of its composition, – elements of the facade solution; – details and general concept of the interior – furniture – decoration) : compositional and planning features of the subject-spatial environment in connection with functional and ergonomic ones; compositional-artistic and stylistic in determining the silhouette and shape of buildings (silhouettes, roof shapes, tiering); as well as facades and their elements (decoration method and materials); decoration of facade details (shape of windows, doors, decoration methods, design of entrance groups); solutions for interiors; furniture and equipment. The object-spatial environment is very closely related to the silhouette form because space forms silhouette perceptions and architectural design is important in the silhouette perception of the environment.

In the first half of the 20th century, the school played a cultural and educational role in the countryside. On the example of currently existing schools built according to the projects of O. Slastion in the territory of Poltava, Sumy, Chernihiv regions, the peculiarities of the placement of folk village schools in the surrounding environment of the village and the presence of compositional connections were traced. It was found that these folk schools had pronounced compositional and artistic features that visually and semantically connected them with the surrounding environment, namely: the presence of a tower, a high hipped or tented roof, the creation of a tiered composition of the building as a whole, which gave them the role compositional and content dominant of the entire village; as well as the rich decoration of the facades and their elements using regional materials and decorative traditions, which connected the building with the immediate environment and created zones of «visual comfort», characteristic of the interior of the Ukrainian folk dwelling. Schools were usually built in the center of the village or along the main street, thus the building served as a cultural center in the countryside and was an artistic dominant of the spatial environment of the village. The construction of the spatial composition of the building based on the samples of folk architecture and the use of its elements in decoration gave it, in addition, the role of a carrier of cultural identity. A comparative analysis with foreign counterparts confirmed that the location of school buildings in the center of the village as its main dominant is unique and characteristic mainly for Ukraine, in contrast to the placement of village schools among existing buildings in other countries.

This emphasizes the semantic and cultural significance of the school building as a carrier of identity and national consciousness.

The functional-spatial solution of folk schools was a continuation of the traditions of the formation of the subject-spatial environment of a folk dwelling («a house in two halves»), invented empirically in the construction process, and turned out to be so successful from the ergonomic and functional points of view that it remained a model for imitation for more than thirty years. A large number of schools built in the first half of the 20th century, which have been preserved, are still used for their intended purpose, which testifies to the perfection of their subject-spatial solution. It has been established

that the compositional and artistic solution, the design of the subject environment and the decoration of folk village schools played a significant role in the formation and development of architectural styles and the search for a new national identity. Based on examples of the formation of the environment of public schools in Ukraine, it can be argued that this process was part of the formation of the national identity of the Ukrainian people.

In the third chapter «**Principles of formation of subject-spatial environment and methods of preservation of folk schools in the Ukraine of the first half of 20th century**» formulated a number of principles for the formation of the subject-spatial environment of folk rural schools of the first half of the 20th century: 1) «**principle of contextuality**» (folk village schools are harmoniously integrated into the landscape of the countryside, take into account the surrounding context and natural surroundings. This principle is due to the location of folk school buildings in the center or along the main street of the village); in addition, it relies on the use of local materials and traditions of folk housing; 2) «**principle of dynamism of subject content**» (in the projects of schools of the Poltava zemstvo by O. Slastion, the premises were divided into functional zones, which, if necessary, were combined or transformed (with the help of special screens) depending on the area of the premises and the features of its use. Other zoning techniques: using color, partitions, furniture, light and decorative structures); 3) «**principle of ergonomics**» (revealed by methods of furniture filling of classrooms, equipment and facilities of school premises taking into account the parameters of users; lighting and color solution of educational premises to create a perfect subject environment and ensure a comfortable stay of children); 4) «**principle of continuity**» (use of methods of forming the subject-spatial environment of a national dwelling – «a house in two halves»; continuity in the forms of the silhouette, roofs and artistic image of the building as a whole; use of regional traditions in the decoration of facades, entrance groups and window borders); 5) «**principle of environmental sustainability**» (the use of natural local materials was typical for public school buildings: stone, clay, brick, wood, etc.); 6) «**principle of harmonization**» (covers all levels of formation of the school subject-spatial environment, and also includes regional

stylistic features of the school building, which can be traced in the elements of facade decoration, including the use of characteristic ornaments and symbols; relationships of decorative elements with other details buildings and the use of forms and elements traditional for a specific region).

On the basis of the principles of continuity and stylistic harmonization, the author formed a typology of ornaments and decoration techniques used in the decoration of the facades of folk schools according to the projects of Opanas Slastyon. It is possible to trace a certain similarity of the elements of decoration of Ukrainian folk schools to their foreign counterparts, in particular: the use of decorative elements in the decoration of the entrance group; decoration of window openings, presence of decorated moldings; decoration of eaves and wooden eaves; placement of decorative elements on the facade walls.

Based on the principles of the formation of the subject-spatial environment, the author highlighted the methods of preservation of folk schools, which include, first of all, the preservation of their authentic subject-spatial environment and elements of its decoration and filling. Preservation of their historical and cultural value can be divided into two stages. The first stage is preparatory and includes: analysis of initial data regarding the buildings of public schools, study of theoretical material (brief historical information, bibliographic sources, archival references, etc.) regarding the investigated objects; on-site research (photo-fixations, measurements, etc.), identification and fixation of authentic elements of the subject-spatial environment. The second stage: carrying out restoration and conservation works and adaptation for the further use of public school buildings, taking into account modern needs and requirements for museification and use of objects of historical and cultural heritage.

Folk schools of Ukraine in the most difficult times, associated with the suppression of national identity, were not only a center of education, but also a carrier of the identity and culture of the people in. This was manifested in their bright and original subject-spatial environment, which was based on folk traditions. Folk schools of Ukraine are a holistic phenomenon that emerged in the era of national growth and needs further study and preservation.

The prospect for further research is deepening knowledge about the school cultural heritage of the first half of the 20th century, which requires diagnosis, cataloging, protection, preservation and popularization. Today, the preservation of public school buildings is decided decentralized and without significant influence from the state. Popularization and dissemination of knowledge about objects of cultural heritage, which played the role of carriers of self-awareness, are of great importance, especially now, when there is a war for Ukrainian identity, culture and independence.

The scientific results of the dissertation were implemented in the work of the Kyiv Regional Center for the Protection and Scientific Research of Cultural Heritage Monuments, the establishment of the object of protection, the survey on 12.12.2016 of the technical condition of the newly discovered object of cultural heritage - "Two-Class School" (Khmelnyskogo Bohdana St. 30, Hermanivka village, Obukhiv district, Kyiv region). And the survey on 12.12.2016 of the technical condition of the newly discovered object of cultural heritage - "Bogadilny" (Olena Kovalchuk St., 36, Hermanivka village, Obukhivskyi district, Kyiv region), which is currently used as an active secondary school.

Keywords: subject-spatial environment; public schools; decoration; school class; educational space; artistic solution; design of educational facilities.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Олійник О.П., Верес М.К. До питання про атрибуцію будівель с. Германівка. Теорія і практика дизайну. Мистецтвознавство: збірник наук. пр. Київ, 2016. Вип. 9. С. 177-183. DOI: <https://doi.org/10.18372/2415-8151.9.10581>.

Особистий внесок здобувача: архітектурно-просторовий аналіз екстер'єрів шкільних споруд.

2. Верес М.К. Інтер'єри сільських шкіл України кінця XIX – початку XX ст. *Art and Design*. Мистецтвознавство. Технічні науки: науковий фаховий журнал. Київ 2021 №4 (16). С. 66-77 DOI: <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.4.6>.

3. Верес М.К. Декор народних сільських шкіл України першої третини XX ст. *Art and Design*. Мистецтвознавство. Технічні науки: науковий фаховий журнал. Київ 2022. №1 (17). С. 43–56. DOI: <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2022.1.4>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

4. Veres M., Oliynyk O. Architecture of small Ukrainian and Mexican schools between XIX-XX centuries. *E3S Web of Conferences Volume 164, 2020. Topical Problems of Green Architecture, Civil and Environmental Engineering 2019 (TPACEE 2019)*. Article Number 05003. Published online 05 May 2020. ISSN: 2267-1242. DOI <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016405003>. *Особистий внесок здобувача: порівняльний аналіз архітектури невеликих народних шкіл України та Мексики.*

5. Veres M. Planning features of small Ukrainian school spaces between XIX – XX centuries. *Space & FORM | przestrzeń FORMa '45_2021*. Polish Academy of Sciences, Branch in Gdańsk, Committee for Development of Space in Northern Poland. Faculty of Architecture, Department of Urban and Spatial Planning. The West Pomeranian University of Technology, Szczecin. Vol. 45. P. 305-312. PL ISSN 2391-7725. DOI: 10.21005/pif.2021.45. E-04.

Тези і матеріали наукових конференцій

6. **Верес М.К.** Типологічні особливості народних шкіл Бразилії кінця XIX – початку XX століть: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 20-21 травня 2021 року.: тези доп. Львівський науковий форум, Львів, 2021. С. 6-7.

7. **Верес М.К.** Типологічні особливості малокомплектних шкіл Аргентини кінця XIX - початку XX ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Вектори розвитку науки та освіти в умовах глобалізації», м. Полтава, 31 липня 2021 р. Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 15-17.

8. **Верес М.К.** Особливості декоративного оздоблення архітектури народних шкіл України кінця XIX – початку XX ст.: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції TOPICAL ISSUES OF MODERN SCIENCE, SOCIETY AND EDUCATION м. Харків, 8-10 серпня 2021 року. Харків: Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua», 2021. С. 357-360.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

9. **Верес М.К.,** Олійник О.П. Типологічні особливості сільських шкіл України кінця XIX ст. – початку XX ст. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 50. С. 25-33 ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: аналіз типологічних особливостей сільських шкіл.*

10. **Верес М.К.,** Олійник О.П. Аналіз архітектурної спадщини невеликих шкільних будівель Мексики кінця XIX – поч. XX сторіччя. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 52. С. 22-31 ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: постановка проблеми та аналіз архітектурної спадщини шкільних будівель.*

11. **Верес М.К.** Розвиток архітектури народних шкіл Польщі на рубежі XIX - XX століть. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2021. Вип. 77. С. 65-72. ISSN 2076-815X. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2021.76>

ЗМІСТ

ЗМІСТ	20
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	22
ВСТУП	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ ШКІЛ УКРАЇНИ (В ПОРІВНЯННІ ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ ЗРАЗКАМИ)	32
1.1. Стан наукових досліджень у сфері проектування предметного середовища шкіл у вітчизняній та зарубіжній літературі	32
1.2. Передумови формування народних шкіл. Вітчизняний та закордонний досвід проектування	44
1.3. Методи дослідження предметно-просторового середовища народних сільських шкіл	69
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	80
РОЗДІЛ 2. КОМПОЗИЦІЙНО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТНОПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.	82
2.1. Типологічні особливості проектування народних шкіл в Україні та світі	82
2.2. Особливості дизайну інтер'єрів народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст.	114
2.3. Просторово-композиційне вирішення довкілля об'єктів народних сільських шкіл	124
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	136
РОЗДІЛ 3. ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА ТА МЕТОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРОДНИХ ШКІЛ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ	138
3.1. Принципи предметно-просторової організації народних сільських шкіл України	138

3.2. Прийоми декоративного оздоблення народних шкіл	142
3.3. Методичні засади та практичні рекомендації стосовно збереження спадщини народних шкіл першої пол. ХХ ст.	153
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	161
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	167
ДОДАТКИ	184
ДОДАТОК А Список публікацій здобувача за темою дисертації	185
ДОДАТОК Б Акти впровадження	187
ДОДАТОК В Додаткові матеріали, які засвідчують апробацію положень дисертації	190
ДОДАТОК Г Ілюстративні матеріали і доповнення до розділів	194
ДОДАТОК Д Джерела ілюстрацій	214

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Освітнє середовище характеризується як сукупність об'єктивних зовнішніх умов та факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти. [5].

Освітнє середовище – це система впливів та умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному та просторово-предметному оточенні. За визначенням В.А. Ясвіна дана система складається з трьох структурних компонентів, які включають: предметно-просторовий, соціальний та психодидактичний [73].

Предметно-просторове середовище – це сукупність елементів загального шкільного середовища що складається з архітектурного середовища і предметного середовища: приміщень для занять та допоміжних служб, будівлі в цілому, прилеглої території, шкільного устаткування тощо [42].

Однокомплектні школи (One-room schools) – були звичайним явищем в сільських районах різних країн, в тому числі Пруссії, Норвегії, Швеції, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Сполученому Королівстві, Ірландії та Іспанії. У більшості сільських і маленьких міських школах, всі учні збиралися в одній кімнаті. Один вчитель викладав академічні основи окремих класів початкової освіти для хлопчиків і дівчаток. Хоча в багатьох областях однокімнатних шкіл вже не залишилося, вони продовжують використовуватися в країнах, що розвиваються та в сільських або віддалених районах. Наприклад у віддалених частинах американського Заходу, на Фолклендських і Шотландських островах [139].

Земська школа – офіційна назва «Однокласне народне училище відомства Міністерства народної освіти» - такий тип школи був найпоширенішим за часів рос. імперії в 1870 – 1917 рр. Ці школи зазвичай зводилися у сільській місцевості та в земських губерніях і регулювалися «Положеннями про початкові народні училища» 1864 і 1874 років [39].

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження пов'язана з усвідомленням цінності спадщини народних сільських шкіл, їх збереження для подальшого пристосування під сучасні умови життя. Народні школи України успадкували світові тенденції та національні традиції, втілюючи в своєму розвитку найяскравіші риси народного житла та громадських споруд, ввібравши досвід народних зодчих та передових на той час технологій будівництва, чим досягли гармонійної та функціональної архітектурно-просторової форми та дизайну.

В даний час в Україні відбувається укрупнення сіл, в зв'язку з чим велика кількість сільських шкіл закривається, будівлі шкіл не використовуються за призначенням, нищиться декор та псується зовнішній вигляд, подекуди школи взагалі руйнують, тому питання щодо захисту та збереження цих об'єктів є пріоритетним.

В першій пол. XX ст., з розвитком освіти в Україні споруджувались численні шкільні будівлі. Дане дослідження пов'язане з вивченням предметно-просторового середовища сільських народних шкіл України та порівнянні їх зі світовими зразками народних шкіл. Автор поставила перед собою завдання виявити принципи предметно-просторової організації народних сільських шкіл України, розробити методичні та практичні рекомендації стосовно збереження культурно-історичної спадщини народних сільських шкіл.

Теоретичну базу даного наукового дослідження становлять роботи в галузі архітектури та дизайну освітніх споруд та закладів соціальної сфери, питання формування предметно-просторового середовища народних шкіл України розглядалися в багатьох аспектах, які можна поєднати в групи:

Загальнотеоретичні питання історії архітектури України першої пол. XX ст.: П. Альошин, В. Ханко, Г. Градов, Б. Черкес, та ін.; Питання еволюції і просторово-планувальної організації закладів освіти в Україні розглядаються дослідженнях: В. Тімохіна, С. Сьомки, Л. Ковальського, Г. Ковальської, І. Кравченко, Ю. Третьак, Р. Кюнцлі, О. Тишкевич, Л. Шулдан, О. Гомон,

В. Проскурякова, О. Дячок, О. Слєпцова, Н. Консулової, М. Барабаш та ін.; Особливості декору народної архітектури України в дослідженнях О. Сластіона, В. Самойловича, А. Данилюка, А. Русова, О. Макуха, О. Перець, А. Власенко, В. Чепелик, Л. Прибега (Лучанський) та ін.; Дизайн інтер'єру закладів освіти та меблювання шкільних приміщень розглянуті у роботах: О. Кащенко, Ю. Бондарчук, В. Абизова, Д. Косенка, С. Михайлов, Л. Кулеєвої, автори посилаються на дослідження: Дж. Дьюї, В. Вагнера, Р. Шнайдера, В. Абизова, В. Рунге, Ф. Германа, М. Монтесорі, С. Акбройта, В. Тарана, В. Даниленка, Л. Писаревої та А. Поповича та ін.; Питання щодо історії створення та розвитку шкільного будівництва закордоном досліджували (в Румунії) Jarcuțchi, I., Iorga N, Sbiera I. Розвиток архітектури освітніх закладів на території Польщі досліджували Baranowski V.A., Haładej J., Krempa F. Про історію шкільного будівництва та типологічних особливостей народних шкіл Угорщини: Kiss I., Jeneu L., Eötvös J., Glatz, F. Закордоном народні школи досліджували зокрема: Arano A., Alegna, P., N. Dela Rosa, Carimán, B., Reyes, L., Bozzoli, C., Brarda, A., Arruda, A. M. V., Fernandes F., Alaniz E., Ventura, A., Castro, E., A. Cerecedo, J. Alfonseca, G. De los Ríos, C. E. Fernández, H. Mascali, та ін.

Незважаючи на численні дослідження в історичній ретроспективі розвиток предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України було несправедливо недооцінено сучасниками. Зазначена проблема входила складовою частиною в дослідження загального характеру Українських та зарубіжних авторів протягом ХХ століття, та увага вчених акцентувалася на інших аспектах, в основному на більш сучасних прикладах міських шкіл радянського періоду середини ХХ ст. Попри численні дослідження існує проблема недостатньої інформації у вивченні питань шляху формування, розвитку та збереження народних шкіл України, а також відсутністю ґрунтовних досліджень щодо заявленої теми. Оскільки за часів радянського союзу увага науковців не концентрувалася на аспектах національної самобутності декоративного оздоблення та просторового середовища Українських народних шкіл.

Зникаючі об'єкти пам'яток шкільної архітектури України першої половини ХХ століття вимагають нагального наукового вивчення і осмислення явища. Наукова значимість перетинається з практичною потребою – Української пам'яткоохоронної та реставраційної діяльності, що потребують збереження національної культурної спадщини та сучасних досліджень з даного питання. Значна кількість народних шкіл, збудованих в першій половині ХХ століття на території України, в теперішній час знаходяться у незадовільному стані що підтверджує необхідність впорядкування та доповнення наявної методичної бази стосовно історії архітектури та дизайну історичних освітніх просторів. Оскільки це є причиною нерозуміння їхньої важливості для охорони, реставрації та подальшого використання. Цю проблему теоретично намагається вирішити дана наукова робота.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема даного дисертаційного дослідження пов'язана з низкою основних напрямків містобудівної політики України серед яких Закон України: «Про основи містобудування (1992 р.), «Про архітектурну діяльність», Постанови Верховної Ради України «Про стан і перспективи розвитку загальної середньої освіти в Україні» та «Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості», Закони України у галузі освіти: «Про освіту» (2017 р.), Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.00 № 1805-III. Робота виконувалася в межах загального напрямку досліджень кафедри теорії архітектури КНУБА «Теоретичні основи архітектури громадських будівель та комплексів», зареєстрованого за номером 0117U005420 від 2017 р.

Мета дослідження – виявити принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України.

Завдання дослідження:

- висвітлити передумови розвитку предметно-просторового середовища народних сільських шкіл, чинники та еволюцію;

- проаналізувати особливості типологічних, архітектурно-композиційних, стилістичних, декоративних вирішень будівель народних сільських шкіл;
- визначити прийоми і засоби предметно-просторового середовища народних сільських шкіл;
- сформулювати принципи предметно-просторової організації народних шкіл;
- сформулювати вимоги та практичні заходи щодо проведення інвентаризації, обліку та збереження декору, оздоблення та предметно-просторове середовище народних сільських шкіл;
- окреслити завдання для подальшого вивчення та збереження об'єктів народних сільських шкіл першої пол. ХХ століття.

Об'єкт дослідження – просторове середовище народних сільських шкіл України першої половини ХХ ст.

Предмет дослідження – принципи предметно-просторової організації народних шкіл народних сільських шкіл України.

Межі дослідження. Період першої половини ХХ ст. є цілісним для виявлення характерних ознак національного стилетвочого процесу Українського зодчества та формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України. Хронологічні рамки дослідження – перша половина ХХ століть визначені часом революційних переворотів, приходу нового уряду та рухом національного відродження в Україні, для здійснення якісних реформ в освітньому процесі, а також формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл, які належать до досліджуваного періоду.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження впливає зі специфіки теми та її міждисциплінарного характеру. У зв'язку із цим, робота ґрунтується на основі теоретичного аналізу історичних світових процесів формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл; мистецтвознавчий підхід використовує методи композиційного аналізу, типологічного аналізу, художнього оформлення та стильового вирішення архітектури народних

сільських шкіл України та їх порівняльному аналізі з аналогічними ознаками народних шкіл світу. Міждисциплінарний характер вивчення даної проблеми залучає не лише архітектурну сферу, а й цілий комплекс інших наук, серед яких історія розвитку освіти, археологія, соціологія, політологія та географія.

Наукова новизна одержаних результатів:

Вперше:

- досліджено становлення і розвиток предметно-просторового середовища вітчизняних народних сільських шкіл, в тому числі у порівнянні їх з зарубіжними зразками;
- виявлено особливості предметно-просторової організації народних сільських шкіл; науково обґрунтовано, що предметно-просторове середовище народних шкіл України є аутентичним явищем загальнонаціонального масштабу;
- встановлено принципи формування предметно - просторового середовища народних сільських шкіл першої половини ХХ ст., зокрема принципи контекстуальності, динамічності предметного наповнення, ергономічності, спадкоємності, екологічності, гармонізації;
- сформовано типологію орнаментів, що використовувались в оздобленні фасадів, визначено та узагальнено прийоми декорування фасадів народних шкіл України.

Удосконалено:

- класифікацію народних шкіл за стильовими та композиційно-художніми ознаками екстер'єру та інтер'єру, місткістю, віком учнів, розміщенням в оточуючому середовищі та наявністю композиційних та візуальних зв'язків;
- комплексну методику дослідження народних сільських шкіл з використанням функціонально-планувальних та композиційно-художніх особливостей предметно-просторового середовища.

Отримали подальший розвиток:

- методичні та практичні рекомендації стосовно проведення інвентаризації, обліку, збереження та подальших робіт з реставрації і пристосування народних сільських шкіл України початку ХХ століття.

Окреслено завдання подальшого вивчення та збереження об'єктів народних шкіл першої половини ХХ століття.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів полягає у встановленні принципів формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл першої половини ХХ ст., поглибленні та систематизації сучасних знань про типи, закономірності формування композиційних та художньо-декоративних рішень середовища народних шкіл першої пол. ХХ століття, а також у методичних та практичних рекомендаціях стосовно збереження народних сільських шкіл України. Окремі частини роботи можуть бути включені до лекційних та навчальних курсів з історії та теорії дизайну і архітектури, а також опубліковані в виданнях історико-просвітницького спрямування. Теоретичні висновки дослідження можна використати у навчальному процесі (курсівому та дипломному проектуванні), під час розроблення навчально-методичної літератури.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що, результати дослідження можуть бути використані при інвентаризації окремих об'єктів шкіл, а також для проектування, реставрації та сучасної адаптації об'єктів історичної шкільної архітектури.

Особистий внесок здобувача. Наукові та практичні результати, що викладені в дисертаційній роботі є самостійною науковою працею, у якій висвітлено власні ідеї та розробки авторки, що дали змогу вирішити поставлені завдання. Робота містить теоретичні та практичні положення та висновки, сукупність яких кваліфікується як вагомий внесок у збереження спадщини народних сільських шкіл України.

Основні положення та результати дисертаційної роботи одержані автором особисто, що засвідчується 7 одноосібними публікаціями. У 4 публікаціях у співавторстві здобувачем виконаний архітектурно-просторовий аналіз екстер'єрів

шкільних будівель в с. Германівка [1]; проведений порівняльний аналіз архітектури невеликих народних шкіл України та Мексики, виконаний на основі статистичних досліджень, натурних обстежень, вивчення супровідної літератури та інтернет-ресурсів, тощо [4]; проведений аналіз типологічних особливостей сільських шкіл України [9]; також виконана постановка проблеми та аналіз архітектурної спадщини невеликих шкільних будівель Мексики [10]. При цитуванні інших авторів здійснено посилання на відповідні джерела.

Апробація результатів дослідження. Основні висновки та результати дисертаційного дослідження доповідалися на 5 науково-практичних конференціях «III International scientific and practical congress “Urban environment – XXI century. Architecture.Construction.Design”» (April 18-20, 2018, Chelm, Poland), (2018); Науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку архітектури та архітектурної освіти. Теорія та практика.» До 30-ти річчя створення кафедри. (30 листопада 2018 р.) – Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури, кафедра Теорії архітектури; III Міжнародна науково-практична конференція «Теорія і практика сучасної науки та освіти» м. Львів, 20-21 травня 2021 року. – Львів: Львівський науковий форум, (2021); I Міжнародна науково-практична конференція «Topical issues of modern science, society and education» м. Харків, 8-10 серпня 2021 року. – Харків: Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua», (2021); Міжнародна науково-практична конференція «Вектори розвитку науки та освіти в умовах глобалізації», м. Полтава, 31 липня 2021 р. «Типологічні особливості малокомплектних шкіл Аргентини кінця XIX - початку XX ст.» – Полтава: ЦФЕНД, (2021).

Результати дисертаційного дослідження були представлені та здобули позитивну оцінку на фаховому семінарі факультету архітектури КНУБА (Київ, 2022).

Публікації. Результати та матеріали дисертаційного дослідження висвітлено у 11 наукових працях: фахових наукових виданнях України – 3 статті; 2 статті в у науково-періодичних виданнях інших держав, що внесені до міжнародної наукометричної бази даних, в тому числі бази SCOPUS; 3 тези

наукових доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій та 3 статей які додатково відображають наукові результати дисертації.

Обсяг і структура дисертації. Загальний обсяг роботи – 217 сторінок, з яких основний текст складає 121 сторінок. Дисертація складається зі змісту, вступу, анотацій, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, рисунки – 25 та додатків – 30. Містить основні висновки за результатами проведеного дослідження та перспектив подальшого розвитку питання, аналізу шкіл, список використаних джерел з 184 найменувань, в тому числі акти впровадження – 2.

МЕТА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ	
виявити принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України	
ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ
просторове середовище народних сільських шкіл України першої половини ХХ ст.	принципи предметно-просторової організації народних шкіл народних сільських шкіл України
ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	НАУКОВА НОВИЗНА
<ul style="list-style-type: none"> - висвітлити передумови розвитку предметно-просторового середовища народних сільських шкіл, чинники та еволюцію; - проаналізувати особливості типологічних, архітектурно-композиційних, стилістичних, декоративних вирішень будівель народних сільських шкіл; - визначити прийоми і засоби предметно-просторового середовища народних сільських шкіл; - сформулювати принципи предметно-просторової організації народних шкіл; - сформулювати вимоги та практичні заходи щодо проведення інвентаризації, обліку та збереження декору, оздоблення та предметно-просторового середовища народних сільських шкіл; - окреслити завдання для подальшого вивчення та збереження об'єктів народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст. 	<p>Вперше:</p> <ul style="list-style-type: none"> - досліджено становлення і розвиток предметно-просторового середовища вітчизняних народних сільських шкіл, в тому числі у порівнянні їх з зарубіжними зразками; - виявлено особливості предметно-просторової організації народних сільських шкіл; науково обґрунтовано, що предметно-просторове середовище народних шкіл України є аутентичним явищем загальнонаціонального масштабу; - встановлено принципи формування предметно - просторового середовища народних сільських шкіл першої половини ХХ ст., зокрема принципи контекстуальності, динамічності предметного наповнення, ергономічності, спадкоємності, екологічності, гармонізації; - сформовано типологію орнаментів, що використовувались в оздобленні фасадів, визначено та узагальнено прийоми декорування фасадів народних шкіл України. <p>Удосконалено:</p> <ul style="list-style-type: none"> - класифікацію народних шкіл за стильовими та композиційно-художніми ознаками екстер'єру та інтер'єру, місткістю, віком учнів, розміщенням в оточуючому середовищі та наявністю композиційних та візуальних зв'язків; - комплексну методiku дослідження народних сільських шкіл з використанням функціонально-планувальних та композиційно-художніх особливостей предметно-просторового середовища. <p>Подальшого розвитку набули:</p> <ul style="list-style-type: none"> - методичні та практичні рекомендації стосовно проведення інвентаризації, обліку, збереження та подальших робіт з реставрації і пристосування народних сільських шкіл України початку ХХ століття.
МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
Робота ґрунтується на основі теоретичного аналізу історичних світових процесів формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл; мистецтвознавчий підхід використовує методи композиційного аналізу, типологічного аналізу, художнього оформлення та стильового вирішення архітектури народних сільських шкіл України та їх порівняльному аналізі з аналогічними ознаками народних шкіл світу.	
СТРУКТУРА НАУКОВОЇ РОБОТИ	

Рис. 1.1. Структура наукової роботи

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ ШКІЛ УКРАЇНИ (В ПОРІВНЯННІ ІЗ ЗАРУБІЖНИМИ ЗРАЗКАМИ)

1.1. Стан наукових досліджень у сфері проектування предметного середовища шкіл у вітчизняній та зарубіжній літературі

Великим узагальнюючим дослідженням стосовно теорії та історії вітчизняного дизайну інтер'єру закладів середньої освіти є робота Д. Косенка «Дизайн інтер'єру закладів середньої освіти: історичний розвиток і сучасні тенденції», в дисертації автором проведено системний розгляд меблювання інтер'єру закладів середньої освіти як об'єкта дизайн-проектування, визначено періодизацію історичного розвитку шкільного меблювання та виявлено закономірності його розвитку як на ранніх етапах, так і в сучасності. Розроблено комплексну системну типологію меблювання інтер'єру закладів середньої освіти [39]. Автор посилається на дослідження Дж. Дьюї, Р. Шнайдера, В. Абизова, В. Рунге, Ф. Германа, М. Монтесорі, С. Акбройта, В. Тарана, В. Даниленка, Л. Писаревої та А. Поповича та ін.

У дослідженні С. Сьомки «Основи дизайну архітектурного середовища» автором розглядаються теоретичні засади становлення дизайну архітектурного середовища та визначається специфіка роботи дизайнера на різних рівнях формоутворення штучного простору [73].

О. Слепцов в дисертації досліджує питання стосовно «Формування об'ємно-планувальної структури шкільних будівель у складних інженерно-геологічних умовах» [68].

Л. Шулдан в дисертації «Принципи архітектурно-типологічного вдосконалення шкільних будівель з урахуванням енергозощаджування» підіймає питання удосконалення шкільних будівель та комплексів з врахуванням

енергозаощаджування. Автором визначено перелік заходів архітектурного енергозаощаджування, проведено їхню класифікацію та обґрунтовано застосування заходів архітектурного енергозаощаджування [86].

В. Проскуряков, Л. Шулдан в роботі «Архітектура шкільних будівель. Принципи удосконалення з урахуванням енергозаощаджування» комплексно дослідили та розробили принципи удосконалення шкільних будівель з урахуванням енергозаощаджування [87].

Дослідження народних шкіл Полтавського земства в Україні розпочалися ще у 70-х 80-х рр. минулого століття, та досліджувалися такими авторами як: В. Чепелик [82]; В. Ханко [81]; В. Ясієвич [89]. Але одними з перших дослідників в даному напрямку був власне сам автор проектів цих шкіл О. Сластьон [67]. Ще на початку ХХ ст. художник та знавець національної історії архітектури провів масштабне дослідження стосовно народного стилю та декоративного оздоблення народних шкіл, автор надихався альбомами українського орнаменту що були зібрані на Полтавщині та у своїх проектах творчо переосмислював народні архітектурні форми [41].

В останнє десятиліття стосовно архітектури шкіл Полтавщини побудованими за проектами О. Сластьона з'явилася значна кількість публікацій, загалом в мережі інтернет, на краєзнавчих форумах та в газетах.

О. Перець в статті «Процеси творення українського стилю в мистецтві та архітектурі Полтавщини ХІХ – початку ХХ ст. як основа новітнього національного середовищного мислення» аналізує процеси архітектурно-мистецького стилетворення, який проходив на теренах Полтавщини у ХІХ – початку ХХ ст., із позицій сучасного середовищного мислення для розуміння актуальних проблем національного середовищного дизайну [62].

В низці останніх досліджень присвячених архітектурі земських шкіл Полтавщини автор О. Макуха досліджує передумови створення, розглядає основні функціональні зони шкільних будівель, та зокрема в роботі «Засоби архітектурно-художньої виразності земських шкіл Полтавщини» дослідниця

розглядає проблеми вирішення архітектурно-художньої виразності будівель земських шкіл Полтавщини створених за проектами О. Сластіона [52].

Журналіст А. Власенко в альбомі «Земські школи Опанаса Сластьона» з 2008 року зібрав найповнішу на даний час фото-колекцію земських шкіл в стилі українського модерну, споруджених за проектами Опанаса Сластьона та земських техніків протягом 1910-1916 років у Лохвицькому повіті Полтавської губернії. А також школи в стилі українського модерну, споруджені в різних регіонах України протягом 1910 - 1930-х рр., як наслідування земських шкіл Лохвицького повіту, що є особливо цінним, оскільки частина зібраних автором зразків зруйнована на даний час [14].

В численних дослідженнях О. Тишкевич, а зокрема в статті «Особливості функціонально-планувальної структури будівель сільських шкіл», розглянуто передумови формування будівель сільських загальноосвітніх навчальних закладів та визначено особливості функціонально-планувальної структури багатофункціональних будівель сільських шкіл [78].

У дослідженні Л. Шулдан «Архітектура народних шкіл у роботах Тадеуша Вацлава Мюнніха», аналізує розбудову шкіл і створення типових проектів архітектором Мюнніхом для малих міст і сіл Галичини наприкінці XIX ст. у контексті розвитку архітектури навчальних закладів в Україні [84].

Польська вчена S. Walasek, в дослідженні «Budownictwo szkół elementarnych (ludowych) w Galicji i Królestwie Polskim na łamach czasopism przełomu XIX i XX wieku», досліджує історичний шлях будівництва шкіл у сільській місцевості Королівства Польського та в Галичині на початку XX ст. [179].

Р. Кюнцлі підіймає питання збереження архітектурного середовища села як мистецького витвору народного зодчества та питання гармонізації унікально-універсальних співвідношень архітектурного середовища європейського села [48].

О. Гомон в дисертації «Архітектурно-планувальна організація освітніх комплексів. Дитячий садок – початкова школа автором визначено удосконалення навчального процесу та архітектурно-планувальних рішень навчальних будівель

та комплексно досліджено архітектурно-типологічні особливості освітніх комплексів «Дитячий садок – початкова школа» [21].

Е. Нойферт в довіднику з будівельного дизайну автор пояснює правила та нормативи проектування, освітлення, опалення, вентиляції, будівельної фізики в тому числі і шкільних приміщень [59].

Михайлов С.М., Кулеєва Л.М. в підручнику «Основи дизайну» досліджують дизайн архітектурного середовища та наводять основні поняття дизайну, його становлення та розвиток серед інших видів сучасної проектно-мистецької діяльності. Розглядаються особливості конструювання, особливості ергономіки, функціонального аналізу та колористики у дизайні, специфіка проектно-художньої мови дизайнера, стадії дизайн-проекту [55].

В дисертації Дячок О. М. «Принципи формування архітектури шкіл з нетрадиційними методами навчання» автором було розроблено та науково обґрунтовано принципи, методи і прийоми формування архітектурного середовища шкіл, які ґрунтуються на засадах антропософії. Створена концептуальна модель шкільного простору, дані рекомендації щодо розміщення, архітектурно-планувальної структури, об'ємно-просторових рішень, організації внутрішнього простору нетрадиційної школи. Основні результати роботи знайшли застосування в проектуванні нових типів шкіл з покращеною об'ємно-просторовою, функціонально-планувальною структурами і організацією внутрішнього простору [28].

Методичні рекомендації щодо архітектурного проектування в структурі громадського центру селища розроблені вченими: Агеєва Г. М., Бармашина Л. М., Болотов Г. І. [4].

Сільським школам були присвячені дисертаційні роботи Степанова В.І. [70, 71], Кузнецов. С. Ю. [46] Булгакової О. А. [8], Барабаш М. В. [7] та інші дослідження.

О.О. Булгакова в праці «Особливості формування архітектури сільської малокомплектної школи», формулює соціально-педагогічні вимоги до функціональних організацій та об'ємно-планувальної структури сільської

малокомплектної школи. Пропонує напрями щодо оптимізації мережі сільських шкіл шляхом створення «двоступеневої» організації мережі поділу на основну і старшу школу, замість діючої «триступеневої» системи: початкова школа, неповна середня школа і середня школа, та пропонує перегляд проектів та, в основному, стосується початкової школи [8].

Розбудова навчальних закладів та архітектура на зламі століть вивчається на прикладах В. П. Самойловича [66], Русова А. А., [65], Марзеев А. [53], Ю. О. Бірюльова [9], Б. С. Черкеса [83], О. К. Жука [83], А. Г. Данилюка [25, 26].

Дослідники із Польщі Е. Przesmycka та Е. Miłkowska в роботі «Wzorcowe szkoły wiejskie jedno i dwuklasowe z okresu międzywojennego w Polsce» вивчають приклади типових проектів одно- та двокласних шкіл міжвоєнного періоду, що були рекомендовані до реалізації в незалежній Польщі першої половини ХХ століття. Обговорюються проекти видатних польських архітекторів та їх основні особливості, такі як архітектурна форма, функціональне планування та спосіб організації простору навколо шкіл відповідно до встановлених правових норм [164].

За останні роки спостерігається підвищення зацікавленості вітчизняних вчених та краєзнавців до історичної архітектури в народному стилі, з'явилася значна кількість публікацій в інтернет-газетах та на форумах стосовно архітектури шкіл на Полтавщині. Переважна більшість цих публікацій написана архітекторами, журналістами та волонтерами стосовно збереження архітектури цих споруд [15]. Про те, більшість досліджень стосується історичного шляху, просторового планування, конструктивних елементів цих шкіл. У той же час питання щодо декоративного оздоблення фасадів народних шкіл у вітчизняній науці є недостатньо дослідженим.

1.1.1. Стан наукових досліджень в галузі проектування шкіл закордоном

Закордоном існує численна кількість досліджень стосовно історії, архітектури та дизайну народних сільських шкіл які були створені на початку ХХ

ст. Автор L. Mydland в дослідженні «The legacy of one-room schoolhouses: A comparative study of the American Midwest and Norway» досліджує роль однокімнатних шкіл у сільській місцевості Середнього Заходу США та Норвегії у другій половині XIX ст. та перших десятиліттях XX ст. задля виявлення національної ідентичності та подальшого збереження культурної спадщини [161].

A. Beisaw, J. Baxter «America's one-room schools: sites of regional authority and symbols of local autonomy, after 1850» досліджують історію американських однокласних шкіл в сільській місцевості та підіймають питання щодо створення освітніх музеїв для подальшої експлуатації історичних шкільних будівель які збереглися [101].

Wayne E. Fuller в дослідженні «One-Room Schools of the Middle West: An Illustrated History Hardcover» досліджує історію однокласних шкіл Середнього Заходу США які були розташовані в невеликих незалежних шкільних округах, ці школи фактично знищили неписьменність [180].

Fletcher B. Dresslar був спеціалістом зі шкільної санітарії на початку XX ст., в дослідженні «Rural Schoolhouses, School Grounds, and Their Equipment» описує удосконалення, які були зроблені в сільських школах щодо кращого розташування вікон, забезпечення штучного освітлення, покращення опалення та вентиляції, сантехніки та вибору кращих місць для розташування шкільних споруд [125].

Теоретичною базою дослідження зарубіжних зразків народних шкіл послуговували роботи провідних вчених, істориків Румунії. Питання щодо історії створення та розвитку масового шкільного будівництва в Румунії різною мірою досліджували сучасні науковці: Jarcuțchi I. [145], Ion Gh. Stanciu [143], Iorga N. [141, 142], Sbiera I. [170], M. Grigorovitâ [134], K. Hitchins [149], Avram, O. M. [95], Pie E., Rotundu E., Iarovoï R., [144], та інші дослідники.

В численних працях науковців Польщі та України, що стосуються соціального життя населення Королівства Польського та Галичини опубліковано ряд приміток та статей про необхідність розпочати будівництво шкіл, розглядається розвиток освіти та архітектури освітніх закладів на території

Польщі на рубежі XIX та XX ст. Питання щодо історії їх створення та розвитку різною мірою досліджували сучасні науковці: Бінницька К. [10], Грищук Ю. В. [22], Савина А. К [74], Martino J. [158], Baranowski B.A. [97], Dobrzyński E. [119], Galkiewicz J. [127], Haładej J. [139], Holewiński J. [140], Krempa F. [147], та інші дослідники.

На базі аналізу теоретичних даних публікацій провідних вчених, істориків та теоретиків архітектури освітніх закладів Угорщини було виявлено, що питання щодо історії формування шкільного будівництва та типологічних особливостей народних сільських шкіл Угорщини різною мірою досліджували сучасні науковці: Benisch A. [102], Kiss István, Jeney Lajos [148], Zoltán F. [182], Eötvös J. [120, 121], Glatz, F. [129], Havass R. [138], Albert D. [94], та інші дослідники.

Про історію шкільних споруд Мексики є велика кількість статей у періодиці та у ґрунтовних працях у всьому світі. Це, зокрема, праці Альперовича [2], С. G. Lobo [155], Bremauntz A. [103], De la Parra A., M. Silabo [118], Arano A. [89], Alegna P. [93], De la Rosa N. [117], Palavicini F. [163], González M., Dorotinsky R. та Dorotinsky D. [130], Chavez E. [113], Gómez Lilia та Miguel Àngel de Quevedo [135], та інших.

Де Ла Роса Н., історик та мистецтвознавець, досліджує дві програми які були виконані архітектором Гільєрмо Зарарагою в двадцятих роках XX ст. – «Перші Сільськогосподарські Центральні школи» та «Відкриті школи» – в якості ключового моменту, в якому педагогічно-освітня програма була конкретизована в двох архітектурних програмах, орієнтованих на сільські та міські райони, які, в свою чергу, були значною частиною соціальної освітньої програми. Після сучасного методу кінця XIX століття і після освітніх конгресів, проведених з 1882 року, ці дві програми були важливою темою, яка виходила від теорій «гігієністів» XIX століття, серед яких нові лідери були власне Г. Зарарага та до більш пізніх «Рационалістських шкіл Х. О'Гормана», що розпочалися з відділу архітектурних робіт Федерального округу [117].

Г. Т. де Тереза описав у своїх роботах перші функціональні будинки. Біобібліографічний нарис, веде нас в подорож в тридцять років XX ст., коли

революційна армія стежить за будівництвом шкіл, щоб монументалізувати освітні зусилля держави, для побудови конкретної пластичної ідентичності, яка була б відрізана від попереднього режиму [89].

Х. Гарсія та Х. Лагаррета розробили принципи сучасної документації в Мексиці за допомогою серії робіт соціального покликання, які охоплювали жанри житла, охорони здоров'я і, звичайно ж, шкільного будівництва. У шкільних просторах народних шкіл авторами визначено композиційні мови і конструктивні системи, які використовувалися по всій території Мексики протягом декількох десятиліть, а також розроблена методологія для вирішення цього явища в цілому [162].

Луз М. Перез Гарсія досліджує творчість архітектора Хуана О'Гормана. Його архітектурні пропозиції які структурують ландшафт із рисами мексиканської культури як основоположну частину націоналізму [157].

Питання щодо розвитку масового шкільного будівництва на території сучасної країни Чилі різною мірою досліджували сучасні науковці: Junemann, A. [146], Carimán, B. [108], Reyes, L. [166], Aguirre, M., [92], Behne, A. [105], Bozzoli, C. [100], Brarda, A. [98], Carrancá, E. [110], та інші дослідники.

Роботи провідних вчених, істориків та теоретиків архітектури Бразилії, що досліджували питання щодо історії створення та розвитку шкільного будівництва на території сучасної Бразилії: Arruda, A. M. V. [90, 91], F. Fernandes, E. Alaniz [124]; Azevedo, C. B. [96]; Baltar, F. [99]; Bencostta, M. L. [106]; Braga, M. F. [104]; Cunha, E. F. [116]; Ermel, T. F. [122]; Fernandes, F. D. C. M., Alaniz, E. P. [126]; Machado, G. T. [160]; Ventura, A. [176]; E. Castro [109]; та інші дослідники.

Питання щодо історії створення та розвитку шкільного будівництва на території Аргентини в різній мірі досліджували науковці: Alicia Civera Cerecedo, Juan Alfonseca, Giner de los Ríos, Carlos Escalante Fernández [111], H. Mascali [159], та інші дослідники.

Аргентинський дослідник Л. Гарай описує будівлі шкіл та зокрема, народні шкільні простори як «інститути для існування». «Існувати», в розумінні автора означає – знаходиться в світі, бути частиною реальності і сутності буття.

Можливість існувати підтримується членами родини в сім'ї, збереження здоров'я – в лікарні або духовним розвитком в родинному колі. Але формування індивіда в соціальному вимірі відбувається лише в навчальних установах [128].

До сьогодення часу дослідженням дизайну та архітектури народних шкіл досліджуваних Європейських країн початку ХХ століть займалися переважно польські, угорські, румунські та українські вчені. Дослідженнями стосовно шкільних просторів країн Латинської Америки займалися вчені Бразилії, Аргентини, Мексики та Чилі, які надавали пріоритетного значення пам'яткам шкільної культурної спадщини, розташованим на території цих країн.

Не зважаючи на значну кількість досліджень, варто зазначити, що більшість науковців, які досліджували питання освітнього середовища акцентували увагу в основному на архітектурі і конструкціях, стосовно ж інтер'єрів та меблювання сільських шкіл відомості майже відсутні. Також в попередніх дослідженнях питання предметно-просторового середовища сільських шкіл автори не пов'язували з декоративним оздобленням екстер'єрів цих шкіл. Тож, тема просторового середовища та художнього оформлення народних сільських шкіл є недостатньо вивченою в даний час та потребує наукового опрацювання.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ НАРОДНИХ ШКІЛ

1.1. Аналіз теоретичної бази вітчизняних наукових досліджень в галузі проектування шкіл

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕНЬ	ДОСЛІДНИКИ	НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕНЬ	ДОСЛІДНИКИ
Дослідження предметно-просторового середовища шкіл	Д. Косенко, В. Абизов, В. Даниленко, В. Рунге, Ф. Герман, Р. Шнайдер, В. Таран, Л. Писарєва, А. Попович та ін.	Дослідження освітнього середовища та факторів впливу на особистість	В.А. Ясвін, Ю.Г. Абрамова, Г.А. Ковальов В.В. Рубцов, В.І.Слобідчиків, Є.А. Клімов
Дослідження дизайну архітектурного середовища	С.В. Сьомка, О.Слепцов, Рунге В.Ф. С. Михайлов, Кулеєва Л.М., Н.Ковешнікова, та ін.	Дослідження теорії архітектурного проектування інтер'єру та меблів	В. Абизов, А. Барташевич, А. Белов, Г. Гетун, В. Даниленко, В. Самойлович, В. Плоский та ін.
Дослідження планувальної організації невеликих шкіл	О. Тишкевич, Л.Ковальський, Л.Шулдан, В. Прокураков, С.Кузнецов, Софронов Е.В. та ін.	Дослідження шкільного будівництва в структурі села	В. Степанов, Агєєва Г. М., Бармашина Л. М., Болотов Г. І., Булгакова Е. А., М.Барабаш та ін.

1.2. Аналіз зарубіжної джерельної бази наукових досліджень в галузі проектування шкіл

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕНЬ	ДОСЛІДНИКИ	НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕНЬ	ДОСЛІДНИКИ
Питання щодо історії створення та розвитку шкіл Польщі досліджували	Бінницька К., Гришук Ю., Савина А., Martino J. Baranowski B.A, Dobrzyński E., Galkiewicz J., Haładej J., Holewiński J., Krempa F., та ін.	Дослідження історії створення та розвитку масового шкільного будівництва в Румунії	Jarcuțchi, Ion, Ion Gh. Stanciu, Iorga N., Sbierea I., Mircea Grigorovitã, Keith Hitchins, Avram, Olivia Monica, Eliza Ilie, Elvira Rotundu, та ін.
Дослідження формування масового шкільного будівництва та типологічних особливостей народних сільських шкіл Угорщини	Benisch Artúr, Kiss István, Jeney Lajos, Ferenczi Zoltán, Eötvös József, Glatz, F., Havass, R., Albert Dávid, та ін.	Дослідження питань ергономіки шкільних меблів	Е. Нойферт, В.Ф. Рунге Дж. Пинт, Дж. Гігз, І. Кастелуцці, О.Ф. М. Моленброк, Д. Домлян, А.С. Мандал, Д. Брейтекер, В.М. Ауер, та ін.

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ	ДОСЛІДНИКИ	НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ	ДОСЛІДНИКИ
Історія створення та розвитку шкіл країн Латинської Америки	Axel Arano, Alegna Paula, Natalia de la Rosa, José Miguel González, Gómez Lilia, Miguel Ángel de Quevedo та ін.	Типологія невеликих шкільних споруд Мексики	Луз Елена Гальван, Хосе Мігель Гонсалес Салазар, Ксав'єр Гузман Урбіола, Гільєрмо Товар де Тереза

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ	ДОСЛІДНИКИ	НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ	ДОСЛІДНИКИ
Історія та критика організації просторового середовища народних шкіл першої пол. XX століття	Aja, M., V. Jiménez, Garay A., Santa Ana Lozada, L., Villanueva, C. Adrià Pérez, M., L. Cansino, R. I., Anda A., E., Born, E., Arias Montes, J. V., Ricardo Alonso, R., Cárdenas G., J.F. та ін.	Історія створення та розвиток масового шкільного будівництва на території Бразилії	F.Fernandes, E.Alaniz; A. Morreira, M. Bueno, F. Oliveira, A. Ventura, Ingrid Ambrogi, Mozart de Araújo Júnior; N.Fernandes, C. Fonseca, A. Broering, P. Brant та ін.

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ	ДОСЛІДНИКИ	НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ	ДОСЛІДНИКИ
Розвиток масового шкільного будівництва на території сучасної країни Чилі	Junemann, A., Carimán, B., Reyes, L., Aguirre, M., Behne, A., Bozzoli, C., Brarda, A., Cáceres, O., Carrancá, E., Díaz, K., Sánchez, D., Casas, J., Eliash, H.	Типологія невеликих шкільних споруд Аргентини	A. C. Cerecedo, Juan Alfonseca, Giner de los Rios, C. E. Fernández, Paula, A., Viñuales, G., Rafael Palomeque y E. Hoyo, Mascali, Humberto, Aldo Ferrer, T. Poleman y D. Freetiain та ін

Рис. 1.2. Теоретична база наукового дослідження

1.1.2. Характеристика предметно-просторового середовища невеликих сільських шкіл

В зв'язку з тим, що загальна середня освіта являється обов'язковою в Україні питання предметно-просторового середовища загальноосвітніх навчальних закладів є досить актуальним у сучасних умовах.

Шкільне середовище – це сукупність стосунків, що виникають між членами шкільної спільноти, які визначаються структурними, особистісними та функціональними факторами навчального закладу, що відрізняють шкільні заклади від будь-яких інших за своїми функціональними характеристиками.

Предметно-просторове середовище та архітектура і дизайн народних шкіл є елементами світу культури вони взаємопов'язані і доповнюють одна одну. Саме з таких позицій в даному дослідженні вони об'єднані в єдине ціле. Дослідниця О. Єжова визначає поняття освітнього середовища, як: «...система умов існування, формування і діяльності особистості в процесі засвоєння нею конкретних систем наукових знань, практичних умінь і навичок; система умов виховання й навчання особистості...» [30].

Проблема освітнього середовища розглядається багатьма вченими, зокрема Панов В. І. [61], Рубцов В. В. [64], Слободчиков В. І. [69], Ясвін В. О. [87], досліджували середовище закладів середньої освіти та навчального середовища.

Л. С. Виготський розумів просторове середовище «...як культурно-історичну реальність, що інтегрує у собі весь попередній досвід розвитку суспільства і складається із предметів, які мають для людини певне значення...» [18]. У 1926 році він писав, що людина «...виступає у спілкуванні з природою не інакше як через середовище, і в залежності від цього середовища стає важливим фактором, який визначає і встановлює поведінку людини...» [18].

В даний час існує значна кількість досліджень що пов'язані з вивченням предметно-просторового середовища загальноосвітніх шкільних закладів, тому доцільно розглянути передумови формування народних шкіл на прикладі вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Рис. 1.3. Предметно-просторова організація народних шкіл

1.2. Передумови формування народних шкіл. Вітчизняний та закордонний досвід проектування

В сільській місцевості школа відіграє роль культурного осередку та в даний час є частиною будь-якого міста чи села. Наприкінці XIX ст. розвитку будівництва шкільних споруд посприяла в першу чергу освітня реформа яка була спрямована в бік ліквідації неграмотності населення у найбільш віддалених куточках країни. В наш час особливий інтерес викликають народні сільські школи, які були споруджені на межі XX ст., оскільки вони відігравали роль архітектурної домінанти та зазвичай споруджувалися на видних відкритих місцях: на розв'язках доріг чи в центрі села. Вони стали важливими містобудівними акцентами, привертаючи увагу та домінуючи в навколишньому середовищі. В спорудах цих шкіл було продумано абсолютно все: планувальні рішення, функціональна організація та декорування фасадів. Будівлі народних сільських шкіл залишаються визначними спорудами, незважаючи на тривалий період експлуатації та відіграють важливу культурну та освітню роль у структурі села.

На початку XX століття на території України відбувалася реформа шкільної освіти. Відповідно до нових вимог тогочасним урядом було розроблено освітні плани та виділені кошти на будівництво шкільних споруд. В 1909 році архітектору, знавцю українського національного стилю О. Сластьону було замовлено розроблення восьми проектів шкіл для Лохвицького повіту. В проектах цих шкіл архітектор мудро поєднав мотиви Полтавського народного орнаменту та цегляного стилю УАМ. Ці проекти стали унікальними зразками народного шкільного будівництва і наступні пів століття слугували прикладом сільських шкіл в різних регіонах України. Елементи декоративного оздоблення фасадів народних земських шкіл використані Сластьоном являються цінними зразками народного стилю, що були втілені в оформленні громадських навчальних закладів нашої країни на межі XX століття [17].

На початку XX століття в Україні розпочалося масштабне будівництво шкіл за типовими проектами. Від регіону до регіону передавалися нові, на той час,

техніки будівництва, що сприяли удосконаленню та закріпленню народного стилю архітектури та художнього вирішення не тільки в житлових спорудах, а й освітніх громадських споруд. Проектування шкіл в сільській місцевості було пріоритетною сферою будівництва громадських будівель в першій половині ХХ століття. Державна політика була направлена в бік ліквідації неграмотності населення. Шкільні споруди доповнювали образ українського села, гармонійно вписувалися в середовище та виконували роль культурного осередку.

Важливим в наш час є дослідження тих цінних зразків сільських шкіл, які збереглися в національних та регіональних та районних музеях народної архітектури, краєзнавства та декоративно-прикладного мистецтва України, виявлення їх художнього вирішення, яке на початку ХХ ст. вплинуло на формування сучасного дизайну шкільних приміщень в сільській місцевості.

На формування шкільної мережі впливав ряд факторів: особисте ставлення земських діячів до поширення знань серед сільського населення, фінансові можливості того чи іншого повіту, відсутність підтримки з боку Міністерства народної освіти та губерньського земства. Бідність селянських мас, та постійні утиски з боку держави, оскільки тогочасний уряд не був зацікавлений в грамотності саме українського населення. Однак спільними зусиллями повітових земств і сільських громад число початкових народних училищ невинно зростало, даючи можливість усе більшій кількості дітей отримувати знання [63].

1.2.1. Передумови формування народних шкіл України

Формування народних шкіл в Україні на початку ХХ ст. було невід'ємною частиною дослідження в загальному аналізі українських авторів протягом усього ХХ століття і вирішувалося, переважно в історичних та педагогічних аспектах.

На початку ХХ ст. на території України відбулися значні політичні та соціально-економічні зміни. Реформа шкільної освіти та боротьба з неграмотністю населення, виникнення нових матеріалів та розробка гігієнічних вимог. Ці зміни знайшли відображення в проектуванні шкільних споруд.

В Україні перші довідки про будівництво шкіл з'являються на початку ХХ ст. Школи України, побудовані кінця ХІХ – початку ХХ століття в сільській місцевості були переважно одно- та двокласними [87]. Такі школи становили 95% усіх початкових шкіл. Найчастіше вони споруджувалися в селах, але й у містах не були рідкістю. У 1909 – 1916 рр. архітектор Опанас Сластьон створив серію проектів земських шкіл для Лохвицького повіту на 1, 2, 3 та 4 класи [19]. У селах один вчитель навчав близько шістдесяти дітей різного віку. Заняття проводились в одній кімнаті.

На початку ХХ ст. було прийнято закон щодо впровадження обов'язкової початкової освіти на території України, частина якої територіально, на той час, входила до складу Російської імперії. Для забезпечення населення навчальними закладами Міністерством народної освіти були виділені кошти на будівництво шкіл за яке відповідали земства. З'ясовано що починаючи з 1909 року, спочатку на території Полтавського земства, а пізніше і в інших областях, за проектами архітектора О. Сластьона постали численні шкільні споруди, які найчастіше за місткістю поділялися на одно та дво класні. В проектах цих шкіл були впроваджені теоретичні положення розроблені на початку століття щодо декоративно-художнього оздоблення народних шкіл в стилі Українського архітектурного модерну (УАМ) [16].

На становлення та розвиток шкільного будівництва в нашій країні впливав ряд чинників, а саме:

1) Історичні

- 1861 – скасування кріпацтва;
- 1864 – утворення земств органів місцевого самоврядування;
- 1864 – Положення про початкові народні училища;
- 1905-1907 – революційно-демократичний рух студентів;
- 1905 – маніфест про політичні свободи.

2) Економічні

- 1860-70 – промисловий переворот і становлення капіталізму в Україні;
- 1877 -1896 – кількість підприємств зросла в тричі;

- 1900-1908 рр. – зростання обсягу промислового виробництва;
- 1909-1913 рр. – відбувається процес економічного зростання, що охопив практично всі галузі господарства України;
- 1924-1927 рр. – до загальносоюзного бюджету відраховувалося 20% українського капіталу більше, ніж за часів Російської імперії.

3) Політичні

- 1871– шкільна реформа;
- 1874 – положення про підпорядкування народних шкіл місцевим органам Міністерства народної освіти;
- 1884 – положення про парафіяльні школи;
- 1890-ті – відкриття двокласних училищ;
- 1905 – відкрито 1357 нових шкіл.
- 1929 р. внутрішньопартійна боротьба у СРСР завершилась перемогою Й. Сталіна, в Україні встановилася тоталітарна диктатура;

4) Соціально-культурні

- 1864 – реформа освіти;
- 1890-1920 – високий рівень розвитку культури;
- 1907 – відміна заборони української мови поч. XX ст. культура України продовжувала розвивати народні, демократичні традиції XIX ст. і в той же час була орієнтація на західноєвропейський процес в царині художньої культури (європеїзація, космополітизм, модернізм);
- 1934 р. для всього СРСР було встановлено декілька типів шкіл: початкова (1-4 класи), семирічна (1-7 класів) і середня (десятирічна). Була введена обов'язкова початкова освіта.

5) Містобудівні

- 1880-ті – санітарні норми щодо проектування навчальних приміщень;
- 1904 – гігієнічний конгрес у Нюрнберзі;
- 1909-1913 – перші земські школи за проектами О. Сластіона.

6) Сильові

- XVII–XVIII – Українське бароко;

- XVIII - XIX ст. – Класицизм;
- 1820-х роках у Європі починається хвиля романтизму;
- 1890-х - отримує популярність необароко;
- Початок XX ст. псевдо руський стиль;
- 1903 – 1941 – Український архітектурний модерн.

За типами школи цього часу поділялися на:

Державні – земські школи були найпоширенішим типом початкових навчальних закладів Російської імперії з кінця 1870-х років по 1917 рік. Це були навчальні заклади з трирічним курсом навчання, де діти всіх трьох років навчання (розділені на три відділення) одночасно займалися в одній класній кімнаті з єдиним учителем. З початку XX століття поступово поширився і тип школи з чотирирічним навчальним курсом, двома класами (по два відділення у класі) та двома вчителями – так звані двокомплектні школи;

Приватні – в XIX ст. відбулося різке зростання кількості приватних шкіл, за наступні п'ятдесят років їхня кількість зросла з 88 до 818. Змінилася в них і методика викладання, від розрізнених навчальних практик у вигляді приватних уроків перейшли до структурованої системи навчання з першою подобою навчальної програми. Змінились і власники, засновниками нових навчальних закладів ставали гувернери та гувернантки. Разом з тим була розвинена система меценатства з боку дворян;

Народні – «народні училища» - освітні установи у дореволюційній Росії. Під час шкільної реформи 1804 року Головні народні училища перетворені на гімназії, а Малі на Повітові училища. Початкові народні училища було створено 1864 р. і давали лише початкову освіту. До них належали земські школи, різні відомчі та приватні школи, а також церковнопарафіяльні та недільні школи. Їхня діяльність регулювалася Положенням про початкові народні училища, прийняте в 1874 р. [39];

Церковно-приходські – початкові школи Російської імперії при церковних парафіях, перебували у віданні духовного відомства, тобто святішого урядуючого синоду. В однокласних церковно-приходських школах вивчали Закон Божий,

церковні співи, листи, арифметику, читання. У двокласних школах, крім цього, вивчали історію [Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К. : Либідь. — 376 с.]

Недільні – наприкінці XIX століття недільна школа з усіх виділялася як найбільш демократична – вона створювалася для навчання дорослого неграмотного та напівграмотного населення у містах та селах. До головних цілей організації недільної школи належить воцерковлення - християнське виховання та початкова освіта дітей та дорослих парафіян. Зазвичай заняття недільної школи відбуваються безпосередньо в будівлі храму або в одному з приміщень причтового будинку, спеціально збудованого або пристосованого для проведення навчальних занять (Рис. 1.5.);

Гімназії – відносилися до державних та приватних навчальних закладів та з 1864 р. поділялися на «класичні» та «реальні». Класичною гімназією називалася та в якій в основному вивчалися латинська та давньогрецька мови. Атестат класичної гімназії автоматично дозволяв претендувати на зарахування до університету. В реальних гімназіях нахил в освітніх програмах був направлений на технологічні, політехнічні та інші спеціальні інститути, які потребують реальних практичних знань. В 1870-х роках залишилися лише класичні гімназії, а реальні отримали статус народних училищ.

Типи шкіл в Україні в першій половині XX ст. в процесі еволюції:

В середині XIX – кін. XIX ст. відбувається початок зародження уявлень про будівництво шкіл, як про самостійний вид громадського будівництва, в цей період в системі шкільної освіти переважають колективна та класно-урочна системи. Школи за типами поділялися на: державні, земські, народні, недільні, церковно-приходські.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. – розпочинається розробка проектів народних шкіл, в системі народної освіти переважає класно-урочна система. Школи за типами поділялися на: державні, народні (початкові, загальноосвітні), приватні, недільні.

У 20-ті рр. ХХ ст. Марією Монтессорі був розроблений різновид школи Дальтон-плану, що поєднує індивідуальну та колективну форми навчання, в радянських школах наприкінці 20-х початку 30-х років, в системі освіти переважає лабораторно-бригадний метод навчання. В освіті переважають експериментальні плани та експериментальні типи шкіл, відбувається пошук нових та адаптація закордонних систем в освіті (Рис. 1.4.).

У 30-ті рр. ХХ ст. – встановлюється класно-урочна система, початок масового будівництва шкіл за типовими проектами. Розроблені у 30-ті рр. проекти шкільних будівель відповідали головним педагогічним, санітарно-гігієнічним, архітектурно-будівельним вимогам, в системі освіти переважає класно-урочна система. Школи за типами поділялися на: державні, приватні, гімназії, ліцеї, початкові, середні, старші.

У 40-ві рр. ХХ ст. – створено школи для робітничої та сільської молоді, знижено вік прийому до загальноосвітньої школи з восьми до семи років, організовано мережу пришкільних інтернатів, запроваджено іспити на атестат зрілості, посилено військово-патріотичне виховання школярів тощо, в системі освіти переважає класно-урочна система. Виділяються такі типи шкіл цього періоду: народні, державні, конфесійні, приватні, гімназії, ліцеї.

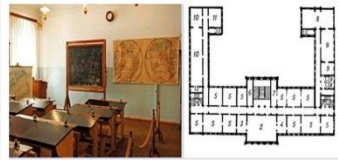

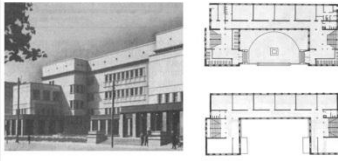
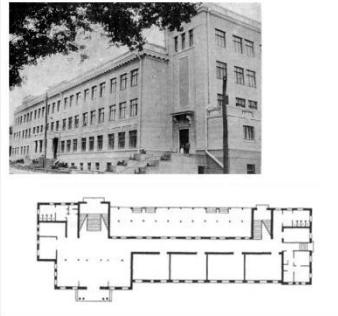
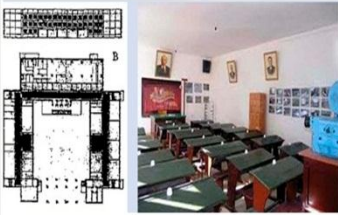
У 50-ті рр. ХХ ст., в цей період відбувається типізація і диференціація учбових будівель. Розвиток школи 50-х рр. – демократизація шкільного життя, що зумовила гуманізацію загальної середньої освіти; практико-орієнтованість діяльності школи, та розвиток ідей трудового виховання; інноваційність, організація навчальної та поза-навчальної діяльності. В системі освіти переважає класно-урочна система. Школи за типами поділялися на: початкові, середні, загальноосвітні, гімназії, ліцеї, школи-інтернати тощо (Рис. 1.6.).

В першій половині ХХ ст. в Україні розпочалося масове будівництво шкіл за типовими проектами. Від регіону до регіону передавалися нові, на той час, техніки будівництва, що сприяли удосконаленню та закріпленню народного стилю архітектури та художнього вирішення не тільки в житлових спорудах, а й освітніх громадських споруд. Проектування шкіл в сільській місцевості було

пріоритетною сферою будівництва громадських будівель наприкінці XIX – початку XX століття. Державна політика була направлена в бік ліквідації неграмотності населення. Шкільні споруди доповнювали образ українського села, гармонійно вписувалися в середовище та виконували роль культурного осередку.

Наприкінці XIX ст. розвитку будівництва шкільних споруд посприяла в першу чергу освітня реформа яка була спрямована в бік ліквідації неграмотності населення у найбільш віддалених куточках країни. В наш час особливий інтерес викликають народні сільські школи, які були споруджені на межі XX ст., оскільки вони відігравали роль архітектурної домінанти та зазвичай споруджувалися на видних відкритих місцях: на розв'язках доріг чи в центрі села. Вони стали важливими містобудівними акцентами, привертаючи увагу та домінуючи в навколишньому середовищі. В спорудах цих шкіл було продумано абсолютно все: планувальні рішення, функціональна організація та декорування фасадів. Будівлі народних сільських шкіл залишаються визначними спорудами, незважаючи на тривалий період експлуатації та відіграють важливу культурну та освітню роль у структурі села.

З розвитком науки та техніки, освітніх реформ та розробленням гігієнічних вимог щодо проектування шкільних приміщень на початку XX століття, міста та села дедалі більше потребували нових освітніх просторів для навчання дітей задля вирішення проблеми неграмотності населення країни. В міру зростання міського населення сільська місцевість застоювалася, і щоб вирішити цю проблему, відродити та модернізувати освіту на селі був розроблений амбітний план щодо забезпечення жителів новими шкільними спорудами, які б відповідали постулатам нової шкільної реформи. Рух боротьби з неграмотністю відбувався практично одночасно у всіх країнах світу, зокрема в Україні та Європі, доцільно розглянути зарубіжний досвід формування аналогічних типів шкільних будівель у сільській місцевості.

ПЕРІОД	ФОРМА НАВЧАННЯ	ТИП	ХАРАКТЕРИСТИКА	ПРИКЛАДИ
Середина XIX - кін. XIX ст.	Колективна Класно-урочна система	Державні, Земські, Народні, Недільні, Церковно-приходські	Зародження уявлень про будівництво шкіл, як про самостійний вид громадського будівництва	
кін. XIX - поч. XX ст.	Класно-урочна система	Державні Народні (початкові, загальноосвітні), Приватні, Недільні	Початок розроблення проектів народних шкіл	
20-ті рр. XX ст.	Лабораторно-бригадний метод навчання	Експериментальні школи	Різновид Дальтон-плану, що поєднує індивідуальну та колективну форми навчання, в радянських школах наприкінці 20-х початку 30-х років.	
30-ті рр. XX ст.	Класно-урочна система	Початкові, Середні, Старші	Початок масового будівництва шкіл за типовими проектами. Розроблені у 30-ті рр. проекти шкільних будівель відповідали головним педагогічним, санітарно-гігієнічним, архітектурно-будівельним вимогам.	
40-ві рр. XX ст.	Класно-урочна	Народні, Державні, Конфесійні, Приватні, Гімназії, Ліцеї	Створено школи для робітничої та сільської молоді, знижено вік прийому до загальноосвітньої школи з восьми до семи років, організовано мережу пришкільних інтернатів, запроваджено іспити на атестат зрілості, посилено військово-патріотичне виховання школярів тощо.	
50-ті рр. XX ст.	Класно-урочна	Початкові, Середні, Загальноосвітні. Гімназії, Ліцеї тощо.	Типізація і деференціація учбових будівель. Розвиток школи 50-х рр. - демократизація шкільного життя, що зумовила гуманізацію загальної середньої освіти; практикоорієнтованість діяльності школи, та розвиток ідей трудового виховання; інноваційність, організація навчальної та позанавчальної діяльності.	

Типи шкіл в Україні в першій половині XX ст. в процесі еволюції

Рис. 1.4. Типи шкіл в Україні першої пол. XX ст. в процесі еволюції

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ НАРОДНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.

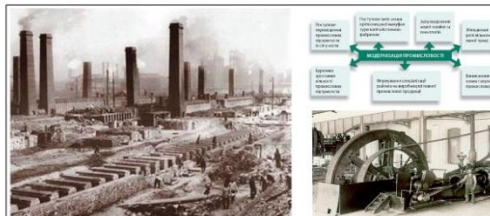
ІСТОРИЧНІ

1861 – скасування кріпацтва
 1864 – утворення земств органів місцевого самоврядування
 1864 - Положення про початкові народні училища
 1905-1907 - революційно-демократичний рух студентів
 1905 – маніфест про політичні свободи

ЕКОНОМІЧНІ

1860-70 - промисловий переворот і становлення капіталізму в Україні;
 1877 - 1896 – кількість підприємств зросла в тричі;
 1900-1908 рр. - зростання обсягу промислового виробництва;
 1909-1913 рр. відбувається процес економічного зростання, що охопив практично всі галузі господарства України.
 1924-1927 рр. до загальносоюзного бюджету відраховувалося 20% українського капіталу більше, ніж за часів Російської імперії.

ПОЛІТИЧНІ

1871– шкільна реформа;
 1874 – положення про підпорядкування народних шкіл місцевим органам Міністерства народної освіти;
 1884 – положення про парафіяльні школи;
 1890-ті – відкриття двокласних училищ;
 1905 – відкрито 1357 нових шкіл

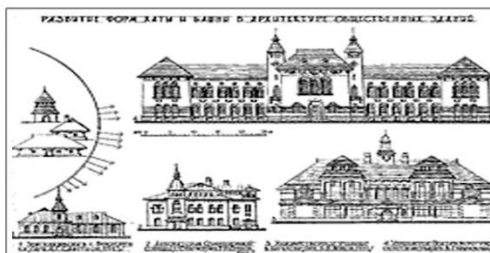
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ

1864 – реформа освіти
 1890-1920 – високий рівень розвитку культури
 1907 – відміна заборони української мови
 поч. ХХ ст. культура України продовжувала розвивати народні, демократичні традиції ХІХ ст. і в той же час була орієнтація на західноєвропейський процес в царині художньої культури ("європеїзація", "космополітизм", "модернізм");
 1929 р. внутрішньопартійна боротьба у СРСР заверш. перемогою Й. Сталіна, встановилася тоталітарна диктатура;
 1934 р. для всього СРСР було встановлено декілька типів шкіл: початкова (1-4 класи), семирічна (1-7 класів) і середня (десятирічна).
 Була введена обов'язкова початкова освіта.

МІСТОБУДІВНІ

1880-ті – санітарні норми щодо проектування навчальних приміщень
 1904 – гігієнічний конгрес у Нюрнберзі
 1909-1913 – перші земські школи за проектами О. Сластіона

СТИЛЬОВІ

XVII–XVIII – Українське бароко
 XVIII - XIX ст. - Класицизм
 1820-х роках у Європі починається хвиля романтизму;
 1890-х - отримує популярність необароко;
 поч.ХХ ст. псевдоросійський стиль
 1903 - 1941 – Український архітектурний модерн

Передумови розвитку народних шкіл в Україні першої половини ХХ ст.

Рис. 1.5. Передумови розвитку народних шкіл в Україні першої пол. ХХ ст.

ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ ТА РЕЗУЛЬТАТ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛ. ХХ СТ.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ

Внутрішні чинники:

- Утворення земських установ
- Суспільно-визвольний рух
- Залучення селян до промислового виробництва

Результат впливу:

- Будівництво закладів освіти
- Відродження народних традицій в архітектурі
- Зародження стилю УАМ
- Зародження національної самосвідомості

Полтавська обл. Кобеляцький р-н, с. Кишеньки Земська школа, 1913 р.

Земська школа в м. Боярка. 1911-13 рр. Фото: Іван Биков

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ

Внутрішні чинники:

- Розвиток промисловості
- Розвиток торгівлі
- Розвиток навігації
- Залізничне сполучення між великими містами

Результат впливу:

- Поява ремісничих училищ
- Поширення народних шкіл на селі
- Застосування місцевих матеріалів в будівництві
- Збільшення капіталовкладень у будівництво освітніх закладів

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКІ

Внутрішні чинники:

- Освіта
- Охорона здоров'я населення
- Музика, театр
- Образотворче мистецтво
- Розвиток друкованого слова

Результат впливу:

- Поява освітніх закладів різних типів
- Лікувальні заклади
- Відображення національних традицій в архітектурі народних шкіл та стилю УАМ

Земська школа (поч. ХХ ст.) в м. Рокитне, Київська обл.

Київська обл., Таращанський р-н, с. Степок Земська школа, 1914 р.

ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ

Внутрішні чинники:

- Геологічна будова (корисні копалини)
- Кліматичні

Результат впливу:

- Підґрунтя для використання місцевих природних матеріалів
- Розробка санітарних норм щодо проектування шкільних приміщень (орієнтація, вентиляція)

Рис. 1.6. Чинники формування просторового середовища народних сільських шкіл України в першій пол. ХХ ст.

Рис. 1.6. Чинники формування просторового середовища народних сільських шкіл

1.2.2. Зарубіжний досвід формування народних шкіл

Передумови розвитку народних шкіл Польщі на початку ХХ ст.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. на розвиток шкільного будівництва та формування архітектури народних шкіл польських земель, впливали не лише політичні події, характерні для Європи в цілому, але й перспективи економічного розвитку цих земель.

У першій половині ХІХ ст. на території Королівства Польського, включеного до складу Росії після Віденського конгресу, формування системи освіти відбувалося під впливом тенденцій економічного розвитку Королівства і його потреб в освічених кадрах [10]. Початкова шкільна освіта залишалася під опікою церкви і зберігала національний характер. Від середини ХІХ ст. сільські школи створювалися завдяки меценатству, а також громадській ініціативі. «...на Познанщині в середині століття діяло понад 600 початкових шкіл, на території Галичини налічувалося 1950 (в тому числі українських шкіл), на території Королівства Польського близько 1100 шкільних закладів. Проте освітня система була позбавлена державної підтримки, функціонувала неефективно, створювала несприятливі умови для навчання передусім селянських дітей. Внаслідок цього у 1860 р. 79,2 % населення Королівства Польського було неписьменним, а 17,8 % вмiли лише читати...» [74].

Середня школа відповідно до закону 1839 р. була доступною виключно для дітей шляхти, чиновників і буржуазії та переходила в підпорядкування центральній владі в Петербурзі. Шкільний закон 1851 р. здійснив повну уніфікацію польської та російської школи зробивши обов'язковими єдині навчальні програми, ідентичною була й структура середньої школи.

Розвиток освіти в Королівстві Польському в другій половині ХІХ ст. відбувався під впливом низки об'єктивних чинників – поразки росії в Кримській війні (1853-1856), втрати міжнародного та внутрішнього престижу, нарощення революційної ситуації всередині самої імперії, які призвели до пом'якшення

національного гніту та лібералізації відносин на території Королівства як способу запобігання чергового революційного вибуху серед польського населення [22].

Початок відродження шкільних будівель відбувся лише у другій половині 1920-х років. Після закінчення Першої світової війни 1918 р. та поразки Німеччини у всій країні відбувся масштабний економічний спад. Після повернення незалежності в 1918 р. виникла необхідність уніфікувати шкільну систему та приступити до ліквідації неграмотності. З цього часу на теренах сучасної Польщі розпочинається розвиток та будівництво початкових і середніх шкіл у містах та в сільській місцевості.

На території Румунії початок ХХ ст. століття був дуже важливим етапом еволюції румунської освіти та шкільного будівництва, оскільки в цей період вона постійно діяла в напрямку модернізації та реформування освітніх систем. Ще в середині ХІХ ст. в князівствах вибухнув рух за об'єднання Валахії та Молдови. У 1859 році ці два князівства були об'єднані за правління князя О. Кузи, що поклало початок возз'єднанню земель Румунії. У січні 1862 р. була створена єдина держава – Румунське князівство.

У 1864 р. було прийнято закон «Про аграрну реформу», що ліквідував кріпацтво та наділив селян землею. У грудні 1866 р. стався державний переворот, О. Кузу було повалено, і владу у свої руки взяла так звана «потворна коаліція». Новим князем обрали Карла Гогенцоллерн-Зігмарінгена, який отримав ім'я Кароля І. У 1866 р. було ухвалено конституцію Румунії [149].

Наприкінці ХІХ століття, 60% населення Румунії були неграмотними. На початку ХХ століття були закладені основи сучасної освіти – сільська освіта стає пріоритетною. У 1864 році було затверджено перший Закон про публічну освіту. У 1866 році з'явилися перші Положення про порядок і дисципліну для середніх шкіл та гімназій. Діячі культури, за підтримки політиків, були залучені до навчання всіх дітей країни. Не зважаючи на закон про обов'язкову шкільну освіту, наприкінці ХІХ століття троє з чотирьох сільських дітей були неграмотними.

Спіру Харет румунський астроном, математик і політичний діяч здійснив революцію в системі освіти наприкінці ХІХ століття. Він продовжив тривалість

середньої освіти з 7 до 8 років і розділив її на два цикли: нижчий, тобто середній і вищий, еквівалент сьогodнішньої середньої школи та активно підтримував розвиток освіти в сільській місцевості. Наприкінці XIX століття держава виділила гроші на будівництво 1000 шкіл. Перш за все в сільській місцевості [145].

У другій половині XIX ст. був прийнятий перший Закон про публічну освіту – «перший закон румунської народної школи», що надавав дітям віком від 7 до 12 років можливість навчатися безкоштовно та ґрунтувався на принципах розділення церковного навчання та обов'язкової початкової освіти. В той же час існували й інші закони, які підтримували розвиток народної освіти, це послугувало збільшенню кількості студентів на початку XX ст. (Рис 1.7.). В результаті спільних зусиль з боку держави та діячів освіти, в першій половині XX століття кількість середніх шкіл (початкових шкіл, середніх шкіл, гімназій, нормальних шкіл, шкіл образотворчого мистецтва тощо) значно зросла, що позитивно вплинуло й на рівень освіти населення у сільській місцевості [142].

В сільській місцевості школи зазвичай будувалися за громадської ініціативи. До початку масового будівництва шкільних споруд школи, розміщувалися в орендованих приватних будинках. Відповідно до тогочасного закону про початкову освіту, комуна відповідала за будівництво або оренду шкільного приміщення, будинку для вчителя, забезпечувала школу необхідними меблями, освітленням, опаленням, оплачувала за обслуговування тощо.

Передумови розвитку народних шкіл Угорщини на початку XX ст.

Історичні передумови будівництва народних шкіл в Угорщині були не будівельними, а були постановами центрального уряду, оскільки саме законодавство про шкільну освіту визначало необхідність та значний обсяг такого будівництва. «...в другій половині XIX сторіччя внаслідок австро-угорської угоди 1867 року габсбурзька імперія була перетворена на двоєдину Австро-Угорську імперію (Австро-Угорщина), в рамках якої Угорщина, як і Австрія, визнавалася суверенною частиною держави. Територію Угорщини було значно розширено: до неї увійшли фактично всі «землі корони св. Стефана», у тому числі Трансильванія, Банат, Воєводина, Хорватія, Славонія, Словаччина та Закарпаття...» [20].

В 1850-х рр, на підставі офіційної статистики було зареєстровано, що в більше як п'яти тисячах населених пунктів в країні немає шкіл, і лише 48% дітей відвідують школи з них тільки 22% можуть читати і писати.

В 1868 році міністром культури й освіти Угорщини Йозефом Етвешем був створений закон щодо народних шкіл. Новий законопроект Етвеша був представлений в Палату міністрів 23 червня 1868 року, після тривалих парламентських дебатів король лише 15 грудня санкціонував його. Це перший угорський закон про народну освіту, (1868: 38). Це був видатний закон в історії угорської народної освіти. Він обігнав багато інших країн такого плану в Європі, наприклад, Англію (в 1870 році) та Італію (в 1871 році) [120].

Етвеш був націлений на радикальну трансформацію всієї угорської національної освіти, на його думку питання щодо народної освіти було пріоритетним в цьому багатоступеневому процесі. В своєму пост-компромiсному плані реформи державної освіти Йозеф Етвеш врахував змінену історико-соціальну ситуацію. Таким чином, в той час, як в 1848 році він вважав «загальні» (тобто міжконфесійні) школи основою, в 1868 році він побудував систему народних шкіл, зазначивши і залишивши існуючі конфесійні школи недоторканими. Оскільки в той час в країні не було державних або муніципальних державних шкіл. Таким чином, Етвеш видав наказ створювати муніципальні школи лише там, де немає церковних шкіл. Він навіть не закликав до націоналізації конфесійних шкіл, тому що вважав перенаселення центральної державної влади особливо шкідливим. На його думку, «...монополізована державна освіта далека від ідеї свободи...». В тому ж році була створена початкова шестикласна школа [120].

З цього часу розпочалося масове будівництво народних шкіл Угорщини, спільними зусиллями місцевих громад та держави. Згідно до закону про обов'язкову початкову освіту, всі діти в країні віком від 6 до 12 років зобов'язані відвідувати школу, у разі ігнорування закону на батьків чи опікунів накладався штраф, а дітей примусово забирали до школи жандарми.

Доцільним буде розглянути передумови формування народних шкіл у сільській місцевості також на прикладі більш віддалених країн, для ширшого розуміння передумов їх створення і функціонування та пошуку взаємозв'язків на прикладі їх історичного шляху.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ НАРОДНИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ КРАЇН ЄВРОПИ ПЕРШОЇ ПОЛ. XX СТ.

ЧИННИКИ			
ІСТОРИЧНІ	<p>1867 - Австрія перетворилася на дуалістичну монархію - Австро-Угорщину 1863-1864 - в Королівстві Польському посилювалися політичні репресії і національне гноблення</p>	<p>1862 – утворення єдиної Румунської держави 1864 – ліквідація кріпацтва 1866 – ухвалення конституції Румунії 1881 – здобуття незалежності 1919 – рух народного повстання</p>	<p>1867 – габсбурзька імперія була перетворена на двоєдину Австро-Угорську імперію поч. XX ст - технологічної революції і проривні винаходи 1920 - коаліція правих політичних сил об'єдналась і повернула Угорщині конституційну монархію 1938 - до Угорщини відійшли південні райони Закарпаття і Словаччини</p>
ЕКОНОМІЧНІ	<p>кін. XIX- поч. XX ст. в Королівстві Польському прискореними темпами розвивалася промисловість 1913 – розвиток промисловості 1863-1864 - політична еміграція 1918 – стагнація та економічний спад</p>	<p>кін. XIX- поч. XX ст – розвиток аграрної промисловості поч. XX ст - будівництво залізничного сполучення поч. XX ст - післявоєнні роки Румунія залишалася аграрною країною</p>	<p>Друга пол. 19 ст. відзначалася прискореним економічним розвитком Угорщини, угорські вчені стають авторами низки сенсаційних винаходів. Разом з тим залишилося чимало феодальних пережитків, зокрема, велике поміщицьке землеволодіння; поч. XX ст. боротьба демократичної громадськості за встановлення загального виборчого права (запроваджене 1907).</p>
ПОЛІТИЧНІ	<p>кін.60-х - царський режим ліквідував рештки адміністративної і національної автономії Королівства Польського 1880 - викладання російською мовою 1863-1864 - онімечення польських територій, які належали Пруссії</p>	<p>1864 – закон про аграрну реформу 1897-1910 - закони освітніх реформ 1917-1922 рр. в соціально-економічна нестабільність у країні</p>	<p>1926 - закон про створення та утримання державних шкіл в інтересах сільського населення 1888 - 1908 – плани будівництва народних шкіл</p>
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ	<p>1860- створювалися народні школи за рахунок меценатства; 1920ті – початок відродження народної освіти;</p>	<p>1866 – положення про порядок і дисципліну для середніх шкіл та гімназій 1882 – закон про будівництво середніх і вищих шкіл та інститутів культури 1897-1910 – повна реорганізація народної освіти</p>	<p>1868 – закон щодо народних шкіл Кін XIX ст - загострення національного питання-визнання своїх прав на самовизначення та вільний розвиток національних мов і культур 1920-х – розвиток національної культури</p>
МІСТОБУДІВНІ	<p>1920ті – розробка архітектором Германом Зауером типових проектів шкільних споруд; Використання місцевих матеріалів</p>	<p>1890 – 1898 – архітектори Луї Бланк, Тома Добреску, Ф.Г. Монтауреан – розробили проекти типових народних шкіл</p>	<p>Друга половина XIX століття - була добою національно-державного відродження угорців, що яскраво проявилось в архітектурі, особливо — у формуванні ансамблів столиці міста Будапешта, який від 1867 року став другою столицею двоєдиної монархії Австро-Угорщини.</p>
СТИЛЬОВІ	<p>XIX ст. – польське бароко Початок XX ст. – архітектура базувалася на принципах модернізму</p>	<p>Початок XX ст. – архітектура базувалася на принципах модернізму</p>	<p>1890–1914 - модерн розвивався як місцеве, дещо провінційне відгалуження віденської сецесії. Е. Лехнер, Б. Лайта розробили угорський національний стиль</p>

Рис 1.7. Історичні передумови розвитку народних шкіл Європи першої пол. XX ст.

Передумови формування народних шкіл в Мексиці.

Оскільки в 1821 році Мексика здобула незалежність, виникла ідея, що через освіту країна досягла б значного економічного, соціокультурного та політичного прогресу.

Наприкінці XIX ст. школи, зазвичай були розташовані в приватних будинках, які були орендовані для цієї мети або в колишніх монастирях. І лише у випадку приватної освіти, величні будівлі зводилися саме як школа. До цього часу латинізація початкової освіти і прийняття Ланкастерської системи, серед інших педагогічних методів, були результатом боротьби з монополістичною культурою церкви. Це був довгий процес, що привів до світської освіти, приголомшуючої і вільної наприкінці XIX століття.

Програма мексиканської сільської школи народилася з необхідності пов'язати народ Мексики єдністю інтересів, почуттів і поглядів, що, на думку діячів освіти, було основою справжньої народності. В умовах класового суспільства з його непримиренними суперечностями мексиканські педагоги намагалися проводити в життя ідею духовного єднання народу [177].

Той факт, що в XIX столітті більшість державних шкіл були розташовані в колишніх монастирях або старих, непристосованих для навчання будівлях, за винятком деяких приватних шкіл, педагоги і вчителі розпочали боротьбу за проектування повноцінних шкільних приміщень.

Педагогічний Гігієнічний Конгрес розпочався в січні 1882 року і закінчився в січні наступного року. За цей час його учасники обговорили проблеми гігієни в школах. Основні теми були, за словами Гонсалеса Наварро:

- 1) обов'язкові гігієнічні умови для початкових шкіл;
- 2) модель гігієнічних та економічних шкільних меблів;
- 3) книги та інше навчальне обладнання яке не чинитиме негативний вплив на здоров'я учнів;
- 4) метод викладання, який повинен забезпечити кращу освіту для дітей не ставлячи під загрозу їхнє здоров'я [112];

- 5) щоденний розподіл шкільної роботи в залежності від віку учнів і відповідних вправ для сприяння розвитку їх тіла;
- 6) заходи для запобігання інфекційних захворювань серед дітей;
- 7) гігієнічні вимоги для початкових шкіл та адекватні засоби для їх реалізації [131].

Сільські школи Мексики виникли як кооперативні організації – при відкритті школи громада брала на себе відповідальність за її матеріальне забезпечення. Найчастіше самі члени громади зводили шкільні будівлі на власні кошти. Навчальні плани і програми складалися учителем, діяльність якого контролювалася чиновниками з Міністерства освіти. Часто школа допомагала громаді, організовувала масові щеплення населенню, фільтрувала воду (проблема питної води в Мексиці стоїть дуже гостро), організовувала виставки під відкритим небом для членів громади. В навчальних планах шкіл фігурували такі основні предмети як санітарія, народні ремесла, сільське господарство, теслярська справа і тощо.

Сільська школа зазвичай займала одну велику кімнату, де займалося приблизно 40 дітей обох статей і різного віку. Термін навчання, як правило, тривав 4 роки. Вечорами цю ж школу відвідували дорослі. Викладали в основному вчителі, що мали освіту в обсязі 6 класів початкової школи, найчастіше викладачами в сільських школах були люди, які вміли лише читати і писати.

У період між 1921 і 1940 рр. Secretaría de Educación Pública (SEP) розширив свою юрисдикцію зі столиці на регіони і контролював 12 561 сільську початкову школу, в якій навчалось 720 647 учнів. Він поглинув школи з державної та муніципальної систем і заснував нові там, де їх взагалі не було. Педагогічний склад у федеральних сільських початкових школах збільшився з 6 504 у 1930 до 19 134 у 1942 році, вона зросла з 34% у 1928 р. до 54% у 1940 р. До останнього року 70% мексиканських дітей у віці від шести до десяти років були зараховані до початкових шкіл порівняно з 30% у 1910 р. [172].

У 1926 р. в Мексиці було 2600 сільських шкіл, де навчалися 183 861 дітей і працювали 2988 вчителів. У 1934 році число сільських шкіл збільшилася до 8000 [132].

За розпорядженням Департаменту сільських шкіл в 1926 р. в навчальні програми сільських шкіл були включені такі предмети, як іспанська мова, арифметика, природознавство, історія, гігієна, вивчення традицій даної громади.

У 1924 р. сільські школи Мексики досліджував відомий американський педагог Джон Дьюї. «...у всьому світі, писав він, немає педагогічного руху, де б з більшою силою проявилася тісний зв'язок між діяльністю школи і громади, як це спостерігається в даний час в Мексиці...» [174]. У 30-ті роки ХХ ст. в країні з'являються перші сільські нормальні школи (педагогічні училища). У 1932 р в різних штатах Мексики було близько 17 таких шкіл (Рис. 1.8.).

Другий тип школи, створений після революції 1910 – 1917 рр., - неповна середня школа. До революції середня освіта була частиною підготовчої (для вступу до вузу) освіти, вона була органічно пов'язана з вищою школою. Неповна середня школа як самостійний навчальний заклад допрофесійного типу – продукт Мексиканської революції. Перші неповні середні школи з'явилися в 1926 р. при правлінні генерала Кальєса. У 1926 р. було всього 4 неповних середніх школи, де навчалися 3860 осіб [118].

Передумови формування народних шкіл Аргентини.

В результаті війни за незалежність Аргентини від Іспанії (1810–1816) у регіоні Ріо-де-Ла-Плати виникли республіки: Аргентина, Уругвай, Парагвай. 6 лютого 1826 року 24 грудня 1826 року Установчий конгрес у Буенос-Айресі затвердив конституцію Аргентини.

Протягом 50 років після 1880 року Аргентина домоглася значних економічних і соціальних успіхів. Наприкінці ХІХ століття проект модернізації народної школи став двигуном розвитку експортного сільського господарства. Педагогічний конгрес, скликаний у 1881 р., мав на меті оцінити ситуацію в освіті, визначити перешкоди, що гальмували її прогрес, знайти альтернативні рішення та встановити участь держави у цьому питанні. Зроблені висновки включали

необхідність обов'язкової та безкоштовної освіти, яка повинна бути адаптована до особливостей кожної області та кожної групи учнів, заявляючи про методичні та змістові реформи. Результатом педагогічного конгресу 1881 р. став «Закон 1420» прийнятий 8 липня 1884 р. Закон містив вісімдесят дві статті, розділені на дев'ять глав. Це означало величезний прогрес в освіті Аргентини та виступало як засіб боротьби з неграмотністю, що скоротилася за десять років на 53,5%. У 1914 р. Неграмотне населення складало всього 35% [111].

Закон прийняв освіту не зовсім світську, але й необов'язкову в релігійних питаннях. Батьки вирішували питання релігійної освіти своїх дітей, якої дітей навчатимуть після школи. Навчання було багатоступеневим, поділялося на секції: дитячі, початкові та вищі. Навчання було змішаним у віці від шести до десяти. Були також створені школи для дорослих. Цей Закон фактично регулював аргентинську освіту до того моменту, коли розвиток та прогрес зробили необхідним перегляд її змісту та продовження інтелектуальної, моральної та фізичної підготовки поза першими роками життя.

У першому десятилітті ХХ століття (1900-1910 рр.) Економіка, заснована на експорті сільськогосподарської продукції в Аргентині, зазнала максимального розширення. Неписьменність та відмова від відвідування шкіл викликали занепокоєння в провінційній виконавчій службі, оскільки сільське населення складало більшість, було зареєстровано 67% неграмотних. Причина неграмотності в сільській місцевості була пов'язана зі невідповідним станом шкільних будівель, відсутністю гігієнічних умов та комфорту, що збільшувало ризик зараження хворобами та не дозволяло розвиватися, зазвичай діти навчалися в орендованих будинках або спорудах, побудованих для інших цілей [178].

З огляду на критичну ситуацію в державній освіті в 1902-1906 роках був розроблений «План шкільних будівель», що містив нові будівлі та прибудови до міських та сільських шкіл, головним архітектором був Пеланда Понче.

Передумови формування народних шкіл в Бразилії кінця ХІХ – початку ХХ ст.

На протязі трьох століть Бразилія була португальською колонією та досягла незалежності в 1822 році, і до ХХ століття це була велика сільська нація з

низькими соціальними і економічними стандартами в порівнянні із середнім рівнем американців і європейців в той час. Найбідніші верстви населення Бразилії протягом багатьох років були позбавлені права на освіту, породжуючи боротьбу за освіту, яка б поважала та відповідала потребам сільського населення, яке найбільше постраждало від неграмотності. Ця реальність породжувала протягом багатьох років нестабільну ситуацію, в якій знаходилася сільська школа, її недостатній педагогічний результат та високий рівень неграмотних людей. Освіта сільського населення сьогодні в Бразилії має назву «Educação do Campo» і включає різноманітну історичну реальність, яка охоплює найрізноманітніші практики життя країни, такі як, місцевості де традиційно мешкають фермери, мисливці, мешканці річок, рибалки, корінні жителі, та орендарі.

Конституція 1824 р. у «Статті №179» обмежувалася встановленням рівня початкової освіти для всіх громадян. 15 жовтня 1827 р. законодавчі збори схвалили перший закон про національну публічну освіту Бразильської Імперії, в якому говориться, що «у всіх містах, селищах і населених пунктах будуть створюватися шкільні заклади». На початок 1854 р. початкова освіта поділилася на початкову та вищу. Державного бюджетного забезпечення не вистачало, раби не могли відвідувати школи [91].

Масове будівництво перших шкільних будівель для початкової освіти датується другою половиною XIX століття, коли в Ріо-де-Жанейро були представлені нові архітектурні проекти. «Закон від 28 березня 1882 р.» зробив початкову освіту обов'язковою та встановив світськість викладання у державних школах. Розвиток освітньої політики в період переходу від Імперії до Республіки вважається надзвичайно важливим періодом для розуміння історії бразильської освіти, оскільки саме тоді відбувається становлення ліберального ідеалу освіти в Бразилії, який, незважаючи на пропаганду та централізаторські дії, виявився неспівим освітнім проектом і децентралізувався в її практику, оскільки не відповідав набору провінцій, головним чином у потребі народної освіти та технічної освіти. Згодом всі ці освітні реформи відбувалися в умовах децентралізації [90].

Передумови формування народних шкіл Чилі на початку ХХ ст.

У ХІХ столітті чилійський народ здобув незалежність від колоніальної влади. Власне з цього часу почався розвиток незалежної країни Чилі. Турбота про освіту з боку держави Чилі, зародилася від консолідованої незалежності, а саме у другій половині ХІХ століття, особистий порив деяких лідерів вказує на це, як на пріоритетну політику, саме тоді починається довгий процес удосконалення регуляторних норм шкільного будівництва на всій території країни. З точки зору шкільної інфраструктури до початку ХХ століття дві третини шкільних приміщень були державними (працювали переважно в орендованих особняках), а інша третина належала релігійним конгрегаціям.

24 листопада 1860 р. Оприлюднюється «Загальний закон про початкове навчання», в якому організовується початкова освіта, структуруються освітні служби, організується навчання педагогів та визначається, що початковою освітою можуть керувати виключно чиновники [146].

Пізніше, у 1865 р., було прийнято закон, який дозволив відкрити «інакомислячі» (некатолицькі) школи, а в 1879 р. був прийнятий закон, який організовував «Початкову і середню освіту», створивши «Раду народної освіти». Між 1875 та 1915 роками кількість народних шкіл зросла з 818 до 2920, а кількість студентів із 65 875 до 308 131 дітей, з цього часу почався стійкий розвиток держави, що змінило її структуру, функції, сферу дії та соціальний склад, починає зароджуватися «середній клас» який, однак, тільки примножив вплив та могутність правлячої еліти [108].

З індустріальним розвитком країни починаються фінансові та політичні конфлікти, і нові соціальні класи показали слабкі сторони, що змусило організацію професорів запропонувати фундаментальні зміни в системі освіти. У 1920 р. було прийнято «Закон про обов'язкову початкову освіту» (Закон № 3 654), з цього періоду держава взяла на себе відповідальність за забезпечення доступу до початкової освіти для дітей, забезпечуючи виконання умов: управління, координація та розподіл ресурсів на будівництво шкіл та навчання вчителів.

Незважаючи на добрі наміри Закону 1920 року, до середини 1930-х років з боку держави були виділені дуже низькі та часом майже нульові бюджети на будівництво шкіл, по даній темі було опубліковано декілька доповідей, які свідчать про низьку відвідуваність шкіл. Це були державні школи в яких великий відсоток шкільного населення (90%), хворіли від поганого харчування. До цих соціальних умов додається сильна профспілкова участь професорів, які наполегливо намагалися просувати нові педагогічні реформи, у пошуку всебічної освіти громадян, яка включала постулати європейсько-північноамериканського руху «Нової школи», орієнтованої на специфіку особистості дитини та її практичних та інтелектуальних здібностей, як частини нових вимог до навчання [166].

Міністерство народної освіти в 1936 р. визначає дефіцит шкільних будівель, як основну причину освітньої проблеми. Для цього, за дорученням президента А. А. Пальми, був виданий «Закон №5899» від 14 січня 1937 року, створити публічне товариство з обмеженою відповідальністю (за змішаною моделлю фінансування із залученням державно-приватного капіталу) під назвою «Будівельна компанія». Була запропонована амбітна програма по будівництву нових шкільних закладів, з розрахунком на найближчі 30 років з планами щорічного виконання, які повинні періодично затверджуватися Президентом Республіки.

Шкільні приміщення, плануються, проектується та будуються «Будівельним товариством навчальних закладів» (SCEE – Sociedad Constructora de Establecimientos Educacionales), спільним державно-приватним підприємством, яке діяло протягом 50 р. та в різні політичні періоди, щоб вирішити питання «Закону про обов'язкову початкову освіту», який діяв в Чилі з 1920 року [105]. Більшість робіт цього періоду було підписано архітектором Х. Араценою.

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ НАРОДНИХ ШКІЛ КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ ПЕРШОЇ ПОЛ. XX СТ.				
ЧИННИКИ	МЕКСИКА	АРГЕНТИНА	БРАЗИЛІЯ	ЧИЛІ
ІСТОРИЧНІ	1821 – здобуття незалежності 1910 - гостра економічна, соціальна і політична криза 1917 – нова конституція, Положення про забезпечення всім мексиканцям безкоштовної і світської освіти 1921 – створено Міністерство Народної освіти кін. XIX початок XX ст. - революційно-демократичний рух	1826 - Установчий конгрес у Буенос-Айресі затвердив конституцію Аргентини 1930- застій світової торгівлі сільсько-господарською продукцією 1940- стійкий розвиток промисловості	На протязі трьох століть Бразилія була португальською колонією та досягла незалежності в 1822 році, і до XX століття це була велика сільська нація з низькими соціальними і економічними стандартами в порівнянні із середнім рівнем американців і європейців в той час	XIX столітті чилійський народ здобув незалежність від колоніальної влади У другій половині XIX століття – держава починає перейматися питанням народної освіти
ЕКОНОМІЧНІ	1867 - будувалися залізниця, завершена лінія Веракрус-Мехіко 1901- Мексика займала перше місце в світі з видобутку срібла, друге - з видобутку міді і п'яте - з видобутку золота	Протягом 50 років після 1880 року Аргентина домоглася значних економічних і соціальних успіхів. 1900-1910 - економіка, заснована на експорті сільськогосподарської продукції в Аргентині, зазнала максимального розширення	Наприкінці XIX – початку XX ст фінансові труднощі, з якими стикаються провінції, мали прямий вплив на освіту та її організацію, так освітня ініціатива була залишена приватними ініціативам	Наприкінці XIX – початку XX ст. з індустріальним розвитком країни починаються фінансові та політичні конфлікти; XX ст. фундаментальні зміни в системі освіти до середини 1930-х років обговорювались низькі та майже нульові бюджети на будівництво шкіл
ПОЛІТИЧНІ	1891 - між Мексикою та Російською імперією були встановлені дипломатичні відносини 1909 - державами було підписано першу двосторонню угоду про торгівлю та мореплавство 1910 – зміна влади та нестабільна політична ситуація в країні 1924-1930 - дипломатичні відносини з СРСР	1884 р - закон №1420 обов'язкової та безкоштовної освіти, яка повинна бути адаптована до особливостей кожної області та кожної групи учнів 1902-1906 роках був розроблений «План шкільних будівель»	Наприкінці XIX – початку XX ст. домінуюча шкільна освіта в період кінця Імперії та протягом перших років Республіки розвивалася пов'язано з переважаючими політичними та економічними умовами.	24 листопада 1860 р. - «Загальний закон про початкове навчання» 1865 р., було прийнято закон, який дозволив відкрити «інакомислячі» (некатолицькі) школи 1879 р. був прийнятий закон, який організував «Початкову і середню освіту», створивши «Раду народної освіти»
СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ	Кінець XIX – початок XX ст. – розвиток народної освіти та культури Мексики. 1911 – мовне питання. Становлення національної самосвідомості	Наприкінці XIX Аргентина виділялася на регіональному рівні широтою суспільної системи освіти, обов'язковим та вільним характером початкових шкіл, які поступово створювалися на значній частині її території	1824 р.- початкова освіта для всіх громадян; 1827 р - перший закон про національну публічну освіту 1854 р. початкова освіта поділилася на початкову та вищу	Кін XIX ст - до соціальних умов додається сильна профспілкова участь педагогічні реформи, у пошуку більш всебічної публічної освіти, яка включала постулати європейсько-північноамериканського 1920 - рух «Нової школи»
МІСТОБУДІВНІ	Кінець XIX ст. – СЕП (SEP) став стрижнем мексиканської сільської школи з різними акцентами та етапами, а також світської, громадської, вільної та популярної освіти Мексики.	1881 - Педагогічний конгрес – нові типи шкільних споруд XIX-XX – розвиток промислової архітектури	1929 р., - Положення Головного управління охорони здоров'я щодо низки пропозицій, медико-педагогічної інженерії, відповідний спосіб будівництва громадських будівель для шкільних цілей	XIX-XX – розвиток промислової архітектури; сучасні ідеали, що впроваджувалися в Європі перші приклади систематизації та стандартизації в будівництві житлових будинків, шкіл та заводів.
СТИЛЬОВІ	Еклектика була відмінною рисою всієї латиноамериканської архітектури кін XIX - поч XX ст. Реакцією на еклектику була поява після революції народного стилю	кін. XIX ст. стиль бароко, еклектика, включно з модерном.	історизм, неокласичний стиль, напівкласичному стилі модерн, еклектика, неоготичний, неоренесанс та в деяких випадках з елементами арт-нуво	кін XIX ст в архітектурі, проявився еклектизм, а на початку XX століття поширення набув стиль «модерн».

Рис. 1.8. Історичні передумови розвитку народних шкіл Латинської Америки першої пол. XX ст.

1.3. Методи дослідження предметно-просторового середовища народних сільських шкіл

1.3.1. Уточнення основних понять дослідження

В результаті аналізу наукових досліджень та практичних прикладів будівель народних шкіл було виявлено, що професійна термінологія потребує уточнення та доповнення. Відміна кріпосного права в російській імперії сприяла дальшому поштовху до розвитку народної освіти в її окраїнах. У даній роботі «Народна школа» розглядається наприкінці XIX століття як продукт відміни кріпосного права та рабовласницького режиму, що сформувався одночасно зі звільненням селянства та децентралізації.

Народні школи (народні училища або початкові училища) – нижчі загальноосвітні навчальні заклади у сфері освіти які існували на території України кінця XVIII – початку XX ст. «...перший «Статут народних училищ у російській імперії», яким запроваджувалися два типи навчальних закладів – головні і малі училища, було прийнято в 1786 році. Відповідно до нього передбачалося відкрити в кожному губернському місті 4-класні головні народні училища з 5-річним строком навчання, а в повітових містах – 2-класні малі училища...» [29].

Термін «Народна школа» з'явився у XVIII столітті за часів російської імперії, регулювався «Положенням про початкові народні училища» 1864, а також «Положенням про народні училища» 1874, яке діяло до кінця 1917 р.

«...за статутом 1804 року, Народними школами були парафіяльні училища з терміном навчання 1 рік. Призначалися для нижчих станів, переважно селян. За реформою 1828 року узаконювався відрив народних шкіл від середньої освіти та становий принцип навчання. Останній замінено 1864 на позастановий. В Україні налічувалося 45 різновидів народних шкіл. Вони, як і в Росії, були одно- (2–3 роки навчання) та двокласні (5–6 років). Давали елементарні знання дітям із суспільних низів. Тут вивчалися Закон Божий, церковно-слов'янська грамота, російська мова, чистописання, арифметика, у двокласних додавалися географія, природознавство...» [51].

Станом на середину XIX ст. в українських губерніях з населенням в 23,5 млн. осіб налічувалося всього 1320 Народних шкіл різного типу, де навчалося трохи більше 61 тисяча учнів. За положенням 1872 року, яке усувало наступність між початковими училищами і середніми школами, повітові училища було перетворено на міські.

Наприкінці XIX ст. в Україні зросла кількість Народних шкіл, «...налічувалося 16 798, із них міністерських – 5495, земських – 3179, церковно-парафіяльних – 8061, ін. відомств – 14, недільних – 49. На початок 1911 в містах і селах України було 19 879 Народних шкіл, в яких навчалися 1 475 523 дитини. Переважну кількість шкіл становили однокласні училища (84 %)» [51].

Таким чином на кінець XIX століття термін *«народна школа»* включав в себе – «...початкові міністерські, земські, міські, залізничні, фабричні, парафіяльні (церковно-парафіяльні) і деякі інші школи. Народні школи дозволялося створювати як державним, так і громадським установам, відомствам, приватним особам. Саме через це жодна країна світу не знала такої строкатості в системі загальної освіти, як російська імперія...» [51].

Народна школа – окремих напрям шкільної архітектури, який сформувався на початку XX століття за часів руху національного відродження, та найчастіше споруджувався в більш віддалених частинах країн з аграрним напрямом розвитку та має яскраво виражені національні стильові особливості.

В даній роботі *«Народними школами»* являються саме елементарні і тривіальні школи яким належав перший щабель в ієрархії освітніх закладів та носять риси народного стилю що виявилось в оздобленні доміант – ганків, дверей, вікон та карнизів. Побудовані наприкінці XIX – початку XX століття в умовах децентралізації в різних регіонах України, своїм створенням вони завдячували місцевим громадам, їх відкривали на їхню вимогу, утримувалися такі школи також за рахунок громад, держава цілком усунулася від їх фінансування.

Елементарна школа – (лат. *elementarius* - початковий) – закордоном поширена назва початкових шкіл. Була створена задля надання початкової освіти

та базових навичок: читання, письма, лічби. В елементарній школі навчаються діти віком від 6-7 до 10-11 років [79].

Тривіальна школа – початковий навчальний заклад у Галичині і на Буковині за часів їхнього перебування у складі австрійських держав. Тривіальні школи налічували два підготовчих класи. У тривіальних школах діти навчалися читати, писати, рахувати, та виконувати деякі практичні справи. Головним предметом у тривіальній школі був Закон Божий [42].

Народні училища – освітні установи в дореволюційній росії. Відповідно до Статуту про народних училищах для всіх міст російської імперії від 5 (16) серпня 1786 року було організовано Головні і Малі народні училища. Під час шкільної реформи 1804 року Головні народні училища перетворені в гімназії, а Малі в Повітові училища [57].

Початкові народні училища були створені в 1864 році і давали тільки початкову освіту. До них включалися земські школи, різні відомчі і приватні школи, а також церковно-приходські і недільні школи. Їх діяльність регулювалася «Положенням про початкові народні училища», прийнятому в 1874 році.¹

Нормальна школа – навчальний заклад у Галичині і на Буковині за часів перебування цих регіонів у складі австрійських держав. Також – педагогічний навчальний заклад, що готує головним чином учителів для початкової школи в ряді зарубіжних країн [58].

Уточнення та доповнення понятійно-термінологічного апарату стало однією з основних задач у даному дослідженні, оскільки існуюча термінологія не дозволяла повноцінно охарактеризувати **Народні школи** як – *окремий* напрям шкільної архітектури, який сформувався наприкінці ХІХ – початку ХХ століть за часів руху національного відродження, та найчастіше споруджувався в більш віддалених частинах країн з аграрним напрямом розвитку та має яскраво виражені національні стильові особливості.

---

¹ Положення про початкові народні училища (1874 р.)

1.3.2. Методи дослідження предметно-просторового середовища народних сільських шкіл

З метою дослідження будівель сільських шкіл України розроблена методологія та визначено форми підходів, які дозволяють всебічно дослідити та проаналізувати об'єкти народних сільських шкіл, ґрунтуючись на загальнонаукових методах: *аналізу* процесів формування народних шкіл на основі історичних джерел, архівних та іконографічних матеріалів; *синтезу* накопичених знань стосовно об'єктів народних шкіл; *індукції* формування послідовних висновків зроблених на основі аналізу та синтезу знань щодо об'єктів народних шкіл та предметно-просторового середовища; а також методів дедукції, спостереження, абстрагування, порівняння, тощо. Для дослідження предметно-просторового середовища були залучені також ряд спеціальних методів, які включають:

- метод натурних досліджень;
- метод аналізу зовнішніх факторів впливу на будівлі шкіл;
- методи аналізу архітектурно-художніх якостей шкільних будівель;
- методи аналізу елементів дизайну інтер'єру шкільних приміщень;
- методи просторового аналізу шкільних споруд;
- методи дослідження і збереження архітектурної спадщини.

Вибір методів дослідження впливає зі специфіки теми та її міждисциплінарного характеру. У зв'язку із цим, робота ґрунтується на основі теоретичного аналізу історичних світових процесів формування просторового середовища народних сільських шкіл.

У сфері просторового дизайну, дизайну інтер'єру та реставрації історичних будівель народних шкіл України ми підходимо до вивчення предметно-просторового середовища архітектурного об'єкта розуміючи умови в яких він знаходиться для подальшої роботи, проектування, та дослідження стану предметно-просторового середовища цього об'єкта.

Аналіз будівель має важливе значення в процесі проведення дослідження, проектування та під час роботи над вже існуючими просторами з власними функціональними, формальними та конструктивними характеристиками.

Протягом багатьох років аналіз в сфері дизайну шкільних будівель проводився з використанням архітектурних методів, або в більшості випадків взагалі інтуїтивно без залучення інструментів дизайну, які б методологічно керували процесом аналізу цих споруд. В наш час існує значна кількість методів для архітектурного аналізу історичних будівель, але на практиці це має бути багатодисциплінарна та досить комплексна діяльність. Разом з тим, завдяки вже накопиченому попередньому досвіду, ми бачимо що існують певні константи, які визначаються як необхідні для дослідження та аналізу будівель шкільних будівель.

У процесі розробки методу та його принципів, які впливають із загальної теоретичної основи, що в свою чергу служить теоретичною підтримкою для всієї діяльності дизайнера та визначають послідовність його дій щодо нерухомих культурних об'єктів та слугують керівництвом для всього процесу дослідження який необхідний у випадку реставрації та(або) пристосування історичної будівлі.

Визначення конкретних заходів стосовно розроблення проекту: знання історичних характеристик будівлі, отриманих в результаті аналізу, дає нам орієнтири в плануванні технічних, юридичних та організаційних процедур, які дозволять подальшу експлуатацію цієї будівлі.

Метод дослідження народних шкіл являє собою послідовність кроків, для цього були обрані методи аналізу будівель народних шкіл, що включають використання методів, застосування яких дозволяє виявити історичні характеристики шкільної будівлі. Знання, які є результатом застосування методів соціальних наук, таких як історія, економіка, політика, соціологія, філософія, у випадку дослідження пам'яток сільських шкільних споруд мають велике значення з причин, зазначених вище, а також методи, які допомагають нам вивчати факти та їхню інтерпретацію як систематичний набір знань, процедур і концепцій, за

допомогою яких описуються та пояснюються явища, що відбувалися в суспільстві в певний проміжок часу.

Для соціально-наукових досліджень, в рамках загальнонаукового методу, використовуємо конкретні процеси, описані нижче:

Бібліографічні дослідження – зроблені на основі систематизації опублікованих джерел попередніх досліджень, таких як книги, журнали, газети, брошури та бюлетені, листівки, плакати.

Дослідження з використанням неопублікованих джерел – що включає дослідження архівів, які містять письмові та графічні документи, такі як фотографії, креслення, плани. Аналіз, проведений в архівах, є фундаментальним для визначення походження будівлі, авторства архітектора, походження матеріалів і тд.

Натурні дослідження – У яких були зібрані усні свідчення стосовно традицій та соціальних дій, пов'язаних з будівлями шкіл, шляхом опитування та прямого спостереження. Метод спостереження, формулювання гіпотез, перевірка, включення в теорію надає нам перевірені дані про поведінку складового матеріалу будівель.

Археологічні дослідження – завдяки яким визначення характеристик об'єктів і суспільства, яке їх створило, здійснюється виключно на основі того самого об'єкта, що є єдиним матеріальним доказом культурної діяльності.

Емпіричні дослідження – завдяки спостереженням дослідника стосовно будівель шкіл були отримані емпіричні дані, які, незважаючи на те що вони відповідають досвіду індивіда, включають в себе виключно ті дані, які можна об'єктивізувати тобто, включаються дані, отримані стосовно будівлі школи в метричних одиницях, а також зв'язки між ними та людською структурою.

Аналіз зовнішніх факторів будівлі – існування архітектурного об'єкта за своєю природою вимагає простору, фізичного середовища, в якому матеріалізуються його характеристики. Це середовище створено природою та трансформовано людиною з її найбільш репрезентативним культурним продуктом – людським простором.

Зв'язок архітектурного об'єкта з його оточенням є настільки остаточним, що аналіз повинен розглядати цей контекст у двох його версіях: штучному контексті та природному контексті, розглядаючи їх як детермінанти будівлі з моменту її виробництва в усіх її аспектах, а також постійній присутній в часі. Тільки таким чином, розглядаючи архітектурний об'єкт як єдине ціле в його різних аспектах і відносинах із суспільством, з його фізичним середовищем і в безперервній еволюції в часі, можна отримати знання про його історичну достовірність.

Далі ми визначаємо ряд факторів навколишнього впливу на споруду, що чинять вплив на предметно-просторове середовище, а саме: клімат; геологія; ґрунти; гідрологія; топографія; рослинність; тваринний світ; орієнтація. До штучного фізичного середовища відносяться: розташування; тканина міста\села; землеустрій; сільська інфраструктура; тротуари; обладнання.

До аналізу соціокультурного середовища відносяться такі характеристики як відношення суспільства стосовно архітектурного об'єкта, навіть якщо вони свідомо не визнаються. Аналіз повинен охоплювати свідомі та несвідомі реакції, які об'єкт викликає у користувачів на будь-якому рівні. Під час аналізу кожен із аспектів, що включає в себе досліджуваний об'єкт, необхідно розглядати у його зв'язку з дуже складною конформацією людського суспільства, яке з моменту створення об'єкта стає постійним контекстом архітектурного твору.

Суспільні фактори впливу, до яких відносяться юридичні; політичні; економічні; філософсько-світоглядні.

Історичний фактор впливу – історія людини не представлена як набір окремих подій, тому і завдання дизайнера виконати роботу, яку він виконує стосовно історичного об'єкта полягає в тому, щоб дотримуватися тієї ж послідовності, що й режисер. Коли хід історії змінюється, існуючі споруди адаптуються, а нові створюються відповідно до момента в який це відбувається. Під час аналізу вони розглядатимуться як історичні факти еволюції та постійної адаптації у відповідності до історичного контексту суспільства, яке ними володіє.

Соціальний фактор впливу – трансформація навколишнього середовища через створення архітектурних та дизайнерських творів що має, як кінець так і певні умови, можливість розвитку людської групи та їх характеристик у соціальних аспектах. Таким чином, цей аспект незмінно буде частиною аналізу історичних шкільних будівель, оскільки окремі люди створили його, а ті, хто його вивчає, є частиною суспільства, тому безліч свідомих і несвідомих проявів завжди будуть неявними в будівлях і в аналізі, за відсутності знання культури, до якої вони належать. Соціальний фактор впливу вивчається з точки зору суспільства, людських відносин і соціальної поведінки. До засобів, які суспільство використовує, щоб гарантувати свою історичну сталість, це: соціальна організація – сім'я; економіка; політика; філософсько-світоглядна позиція; освіта; відпочинок. Сутність соціального фактору становлять такі складові: економічний; політичний; юридичний; філософсько-світоглядний.

До *економічного фактору впливу* відноситься серія дій, які люди здійснюють у суспільстві, щоб отримати засоби, за допомогою яких вони задовольняють свої потреби. Економіка вивчається з аспектів: виробництва; розподілу; споживання товарів і послуг.

Політичний фактор включає в себе – будь-яку поведінку, яка має за основу концепцію влади, найкраще це прослідковується коли ця влада зосереджена на уряді та включає: елементи політики; влада (органи місцевого самоврядування); ідеологічний аспект (вираження потреб і прагнень соціальної групи); міфологія (філософія) вони є мотиваторами поведінки, що є наслідком емоційних реакцій, які включають досвід людини. Політична структура: держава; конституція; уряд; державне управління; політичні партії; армія; групи впливу.

Правовий фактор впливу: юридична система пристосовується до закону, щоб створювати та оприлюднювати закони і правила, які здійснюються через політику та регулює поведінку людей і соціальні явища через уряд, закон та соціальні норми: юридичні; моральні; релігійні; соціальні умовності.

Ідейно-філософська характеристика виражає потреби і прагнення кожної соціальної групи. Вони є елементами культури, знань, переконань і будь-яких

соціальних цінностей: науки, філософії, моралі, міфології, тощо. Ідеологічний аспект слід ототожнювати з політичним, його діями та проявами за: формами вираження – ідейно-філософські; релігії (за походженням традицій); культури (традиції, фольклор та освіта); політико-ідеологічними (господарсько-правовими).

Демографічний фактору впливу: аналіз сільського пам'ятного об'єкта також повинен включати, як доповнення до вищесказаного, демографічний фактор, який статистично описує суспільство та дозволяє оцінити його у вже описаних компонентах таких як: основна статистика; економічні аспекти; політичні аспекти; юридичні аспекти; філософсько-ідеологічні аспекти.

Методи аналізу внутрішніх факторів шкільних будівель.

Аналіз будівлі є етапом раціонального підходу до об'єкта з метою пізнання його в повному обсязі. Відповідно до характеристик, визнаних в архітектурі, аналіз шкільної будівлі повинен проводитися відповідно до наступних аспектів, які охоплюють всю архітектурну та дизайнерську сферу, а саме:

- 1) функціонально–оперативний;
- 2) технічно-будівельний;
- 3) формально-виразний.

Аналіз невеликих шкільних будівель буде проведено відповідно до наступних аспектів:

- аналіз інтер'єрів через меблі, оздоблення та аксесуари допоможе визначити стратегію проекту;
- аналіз системи будівництва дозволяє визначити стратегії щодо конструкції, а також допомагає дізнатися про стан збереженості споруди;
- аналіз оздоблення фасадів та аксесуарів будівлі дозволить визначити подальші перспективи та можливість пристосування під сучасні потреби.

Аналіз шкільних приміщень: Архітектурний аналіз (типологія шкільних приміщень; робочі зони; перелік місць, антропометрія; меблювання; експлуатація; функціональне зонування).

Конструктивний аналіз шкільних споруд: Грунти; Фундамент; Будівля; Установки (гідравлічні, сантехнічні, електричні та газові); Оздоблення фасадів;

декоративне оздоблення; вирішення вікон, дверей, дахів. Аналіз художньої виразності: архітектурний стиль; автор. Специфічні методи аналізу архітектурної спадщини: тип майна; попередні реставраційні втручання.

Елементи дизайну інтер'єру: оздоблення; світло; колір; меблі та аксесуари.

В даному дослідженні визначення історичної та стильової приналежності, декоративного оздоблення фасадів будівель народних сільських шкіл, було пріоритетним завданням. Оскільки на практиці бувають випадки коли історична довідка стосовно досліджуваного об'єкта споруди школи відсутня, або відсутні дані про її авторів, тощо. Таким чином запропонована методика може послугувати на користь дослідникам та дизайнерам які працюють з історичними будівлями сільських шкіл для подальшого вивчення, реставрації і пристосування цих культурних об'єктів (Рис. 1.9.).

Рис. 1.9. Методологія дослідження

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Виходячи з різних термінологічних трактувань та враховуючи стан попередніх досліджень було надано наступне визначення для поняття «предметно-просторове середовище школи», як сукупності елементів загального шкільного середовища, що складається з архітектурного простору будівлі та прилеглої території, предметного середовища, та володіє певними композиційно-художніми закономірностями.

2. Виявлено, що на початку ХХ ст. чисельність жителів в сільській місцевості значно переважала чисельність міського населення тому постало невідкладне питання у забезпеченні освітніми просторами жителів сіл та містечок. В умовах децентралізації і боротьби народу за національну ідентичність на початку 1911р., в невеликих містах і селах України, було спроектовано та побудовано близько двадцяти тисяч народних шкіл – 84% цих шкіл становили «однокласні училища». Ці школи адаптувалися до потреб громадян, географії їх розташування та кліматичних умов, значна кількість шкільних будівель, побудованих в першій половині ХХ ст. існує та функціонує і до нині.

3. Здійснено аналіз та визначено подібність передумов, що вплинули на формування та розвиток шкіл України та закордоном опираючись на отримані дані було доведено, що тип споруд «народних сільських шкіл» розвивався протягом ХХ ст. в більшості країн світу. Дослідження еволюції розвитку народних шкіл у світовому контексті показали, що навіть у віддалених країнах при наявності подібних умов розвитку сільські школи мають подібні типи предметно-просторового середовища і декору шкільних будівель. Сільські школи, провінційні чи національні були розширені як частина політичного проекту, який ще наприкінці ХІХ століття створив політику цих країн, що була інтегрована у світ із позицій агроекспортної економіки. Це вимагало залучення земель та робочої сили. Школи розглядалися як установи, які гарантували б населенню, їх націоналізацію та навчання громадян, а також контроль та навчання робітників. Найважливіші зусилля були докладені на будівництво початкових шкіл в

сільській місцевості, що були відповідальні спочатку за грамотність, а потім за базову освіту громадян.

4. Удосконалено визначення об'єкта дослідження та охарактеризовано поняття «народні школи», як соціального поняття, що характеризувало початкові заклади освіти, які сформувалися на початку ХХ ст. за часів руху національного відродження та мали певні стилістичні та пластично-образні особливості.

5. Висвітлено загальні методи дослідження, які були використані в даній роботі, а саме: методи порівняльного аналізу історичних світових процесів формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл в Україні та інших країнах світу; методи композиційно-художнього та типологічного аналізу; аналіз стильового вирішення, предметного наповнення та дизайну народних сільських шкіл України. Спеціальні методи вивчення даної проблеми залучають не лише сферу дизайну, а й цілий ряд наук, серед яких загальна історія, культура, соціологія, історія розвитку освіти, політологія та географія. Використання цих методів дозволило структурувати предметно-просторове середовище народних сільських шкіл: «оточуюче середовище» (контекст) – зв'язки будівлі школи з оточуючим середовищем та її роль як композиційної локальної домінанти в цьому оточенні; «загальний вигляд будівлі та народні витoki в її композиції»; «елементи вирішення фасаду»; «деталі і загальна концепція інтер'єру»; «деталі» (меблів та обладнання).

РОЗДІЛ 2

КОМПОЗИЦІЙНО-ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.

2.1. Типологічні особливості проектування народних шкіл в Україні та світі

Нова система початкової шкільної освіти була встановлена в 1864 році на території України. В той час школи поділялися на однокласні та двокласні і підпорядковувалися міністерству освіти. Трирічні парафіяльні школи мали назву – «Школи грамоти». Земські школи, що з'явилися після заснування земств в 1864 році, діяли в сільській місцевості та в земських губерніях. Діяльність цього типу шкіл регулювалася «Положеннями про початкові народні училища» 1864 і 1874 років. Кількість цих шкіл щорічно зростала та поділялися за типами – від трирічних до семирічних та до вчительських семінарій [13].

Школи поділялися на державні і приватні, жіночі й чоловічі, конфесійні й світські з різними строками навчання. Народні сільські школи представляли собою навчальні заклади з трирічним курсом, де діти всіх трьох років навчання (розділені на три відділення) одночасно займалися в одній класній кімнаті з єдиним учителем. Навчальні заклади загалом поділялися на:

- одно-класні (початкові);
- дво-класові – у селах;
- три-класові або трикласні – у селищах і містечках.

Навчання в таких школах проводилося переважно рідною мовою.

- чотири-класові, головні та нормальні школи створювались у містах;
- шести-класові – це були переважно гімназії.

Малокомплектні народні школи в сільській місцевості переважали в ієрархії освітніх закладів країни [84].

Держава загалом не займалася фінансуванням цих шкіл, зазвичай сільські малокомплектні школи споруджувалися на вимогу місцевих громад, або меценатів, громади врешті-решт й утримували ці школи. У найчисленніших сільських одно - чи дво-класних навчальних закладах навчалися переважно сільські діти, адже селян в Україні на той час було близько – 70% від всього населення країни [84].

«...одним із найвагоміших архітекторів того часу, що займався проектуванням навчальних шкільних закладів, був львівський професор Тадеуш Вацлав Мюнніх, який побудував низку освітніх закладів: численні індивідуальні народні та спеціалізовані школи, та розробив типові проекти міських і сільських шкіл...» [84].

Іншим видатним представником серед архітекторів того часу був Опанас Георгійович Сластіон - один із провідних українських архітекторів другої половини ХІХ ст. В період з 1892 до 1898 рр. зодчим була опублікована серія статей щодо шкільного будівництва на Галичині, в той же час було видано каталог «Плани будинків народних шкіл», що сприяли поліпшенню будівництва шкіл за типовими проектами. У 1913-1916 рр. О. Сластіон створив серію проектів земських шкіл для Лохвицького повіту на 1, 2, 3 та 4 класи [82].

Ці навчальні заклади були побудовані в стилі українського архітектурного модерну та мали характерні риси притаманні саме УАМ. (табл. 3). Характерною ознакою цих шкіл були шестикутні вікна і вежі, цегляний декор на фасаді, що повторював український народний орнамент. Проекти були затверджені Лохвицьким земством і набули поширення у Лохвицькому (Чорнухинська волость) та Лубенському повітах. На сьогоднішній день відомо близько 53 будівлі земських шкіл, побудованих на території Лохвицького повіту в 1910–1914 рр. за проектами Опанаса Сластіона [81]. Одними з найвизначніших були школи в Западинцях, Бодакві, Пісках. Вони прикрашені цегляним орнаментом, трапецієподібними вікнами, дахами із заломами та високими шпилями над баштами, які підкреслювали головні входи до шкіл. Приклад побудови цих шкіл

викликав низку запозичень і повторень в інших регіонах, зокрема на Харківщині, Київщині та Одещині.

Сьогодні ці проекти заслуговують уваги насамперед тому, що передували, як хвилі масового будівництва шкіл у малих містах і селах, так і поширенню типового проектування.

Також до типів вітчизняних навчальних будівель відносяться окрім вище згаданих авторів будівлі шкіл у стилі Українського Архітектурного Модерну початку ХХ ст. авторства Жукова Костянтина Миколайовича та Опанаса Сластіона, та запроєктованими Альошиним Павлом Федотовичем у 1920–1922 роках 15 проектами будівель шкіл для сіл Київської області, в яких застосовані композиційні прийоми в межах традиційної української народної архітектури [80].

Разом з цим існували і державні школи, зокрема на Київщині спроектовані архітектором В. Ніколаєвим школа та двокласне училище в с. Германівка, що також відноситься до першої половини ХХ ст. досліджуваних шкільних споруд. Ці школи мали типове розпланування та їх фасади були багато декоровані. Хоча школи в с. Германівка не відносяться до стилю УАМ, і разом з тим вони є яскравим зразком шкільного будівництва на селі, що зберігся до наших днів.

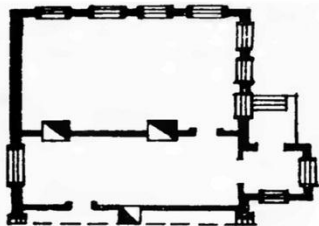
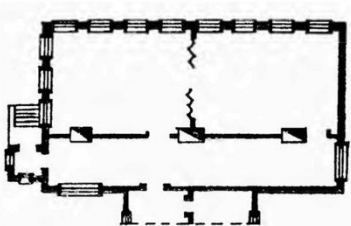
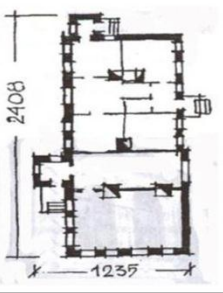
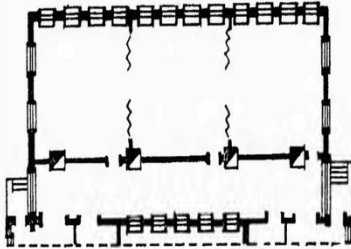
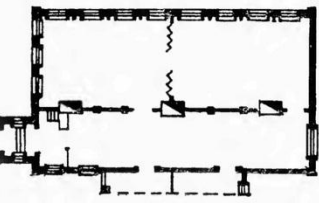
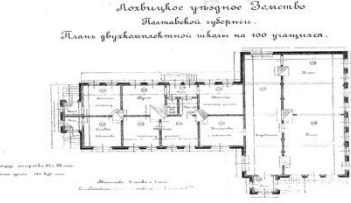
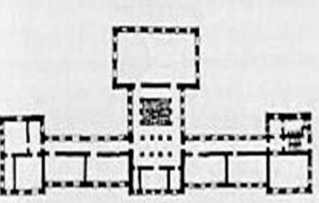
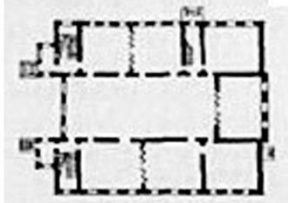
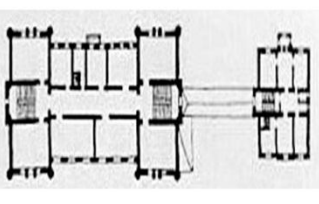
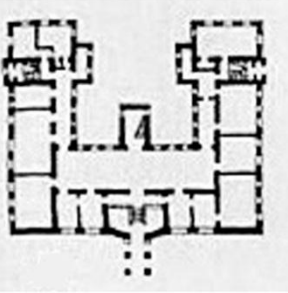

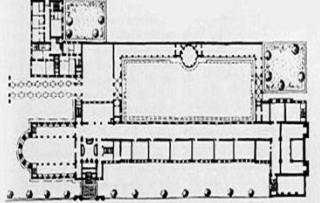
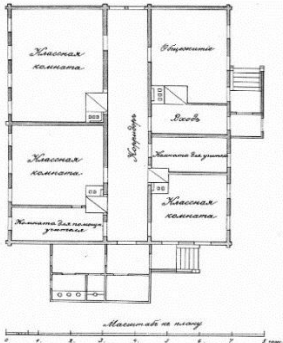
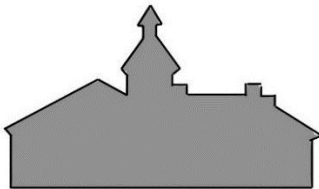
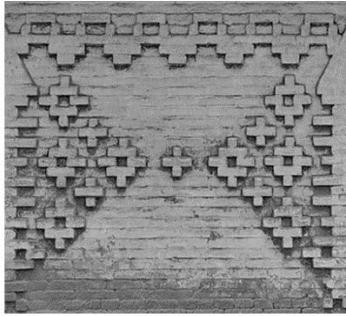
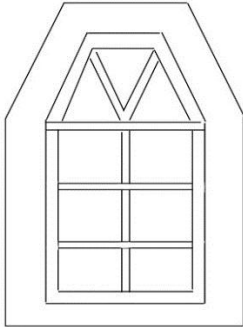
2.1. Типологічні та композиційно-планувальні особливості проектування народних шкіл в Україні			
Таблиця 1. Типологія планувальних схем шкіл на Полтавщині Опанаса Слостіона (креслення Віктора Чепелика)			
	План школи на один клас для Лохвицького земства (креслення Віктора Чепелика)		План школи на два класи для Лохвицького земства (креслення Віктора Чепелика)
	План однокласної школи в с. Западинці Лохвицького земства		План школи на три класи для Лохвицького земства (креслення Віктора Чепелика)
	План школи на два класи для Лохвицького земства (креслення Віктора Чепелика)		План двокласної школи на 100 учнів для Лохвицького земства
Таблиця 2. Типологія невеликих земських шкіл Російської імперії			
	План Гімназії в Одесі (1893)		План школи в Волчанську Харківської губернії (1912-1913)
	План ремісничого училища в Одесі (1892)		План художнього училища в Харкові (1914)
	План сільської школи в с. Западинці Полтавської губернії (1913)		План жіночої гімназії в Києві (проект, 1911)
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ НАРОДНИХ ШІКЛ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ			

Рис. 2.1. Типологія невеликих шкіл початку ХХ ст. в Україні

<p>ДЕРЖАВНІ</p>	<p>Земська школа (народне училище) - найпоширеніший тип початкового навчального закладу Російської імперії з кінця 1870-х років по 1917 рік. Це були навчальні заклади з 3-річ. курсом, де діти всіх трьох років навчання (розділені на три відділення) одночасно займалися в одній класній кімнаті з одним учителем. З початку ХХ століття поступово поширився і тип школи з чотирирічним навчальним курсом, двома класами (по два відділення у класі) та двома вчителями - двокомплектна школа.</p>		<p>с. Лемеші Козелецького р-н. Чернігівської обл.</p>
<p>ПРИВАТНІ</p>	<p>В19 ст. відбулося різке зростання кількості приватних шкіл. За 50 років їхня кількість зросла з 88 до 818. Змінилася в них і методика викладання. Від розрізнених навчальних практик у вигляді приватних уроків перейшли до структурованої системи навчання з першою подобою навчальної програми. Змінилися і власники. Засновниками нових навчальних закладів ставали гувернери та гувернантки. Як і раніше, була розвинена система меценатства з боку дворян.</p>		<p>Навчальний клас приватної школи</p>
<p>НАРОДНІ</p>	<p>Народні училища - освітні установи у дореволюційній Росії. Під час шкільної реформи 1804 року Головні народні училища перетворені на гімназії, а Малі на Повітові училища. Початкові народні училища було створено 1864 року і давали лише початкову освіту. До них належали земські школи, різні відомчі та приватні школи, а також церковно-парафіяльні та недільні школи. Їхня діяльність регулювалася Положенням про початкові народні училища, прийняте в 1874 році.</p>		
<p>ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКІ</p>	<p>Церковно-приходські школи — початкові школи Російської імперії при церковних парафіях, перебували у віданні духовного відомства, тобто Святішого урядуючого синоду. В однокласних ЦПШ вивчали Закон Божий, церковні співи, листи, арифметику, читання. У двокласних школах, крім цього, вивчали історію.</p>		
<p>НЕДІЛЬНІ</p>	<p>Наприкінці ХІХ століття недільна школа з усіх виділялася як найбільш демократична — вона створювалася для навчання дорослого неграмотного та напівграмотного населення у містах та селах. До головних цілей організації недільної школи належить воцерковлення - християнське виховання та початкова освіта дітей та дорослих парафіян. Зазвичай заняття недільної школи відбуваються безпосередньо в будівлі храму або в одному з приміщень причтowego будинку, спеціально збудованого або пристосованого для проведення навчальних занять.</p>		
<p>ГІМНАЗІЇ</p>	<p>Державний навчальний заклад. У 1864 році було введено поділ гімназій на «класичні» та «реальні». Під класичною гімназією мали на увазі ту, в якій ґрунтовно вивчають «класичні мови» (латинську та давньогрецьку), необхідні для гуманітарного циклу. Аттестат класичної гімназії автоматично дозволяв претендувати на зарахування до університету. Реальні ж гімназії націлювали учнів на технологічні, політехнічні та інші спеціальні інститути, які потребують реальних практичних знань. З 1871 залишилися лише класичні гімназії, а реальні отримали статус училищ.</p>		<p>Навчальний клас гімназії</p>

ТИПИ ШКІЛ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.

Рис. 2.2. Типи шкіл на території України першої пол. ХХ ст.

ОСОБЛИВОСТІ	ТИПИ	ПРИКЛАДИ
за планувальними особливостями (функціональна організація)	<p>Найрозповсюдженіші типи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - однокомплектні (початкові); - двокомплектні (у селах); - трикомплектні (у селищах і містечках). <p>Менш розповсюджені:</p> <ul style="list-style-type: none"> - чотирикомплектні (міські); - шестикомплектні (гімназії) 	
вирішення композиції будівлі школи (за формою силуетів фасадів)	<ul style="list-style-type: none"> - з центричною вежею; - двома симетричними вежами з двох боків; - з асиметрично розташованою вежею; - без вежі 	
вирішення фасаду (спосіб оздоблення та матеріали)	<p>Види декору:</p> <ul style="list-style-type: none"> - вертикальний, геометричний; - горизонтальний геометричний; - рослинний (стилізоване «дерево життя»); - геометризована стилізована вишивка. <p>Матеріали:</p> <ul style="list-style-type: none"> - цегляний декор; - декоративна кладка цегли; - побілка; - виділення окремих деталей фасаду кольоровими фарбами. 	
оздоблення деталей фасаду школи (форма вікон, дверей, оформлення вхідних груп)	<ul style="list-style-type: none"> - вікна\двері шестикутної форми вікна: - з оздобленням довкола вікна; - з суцільним обрамленням вікна; - з виступаючим обрамленням над вікном; - з виділеним карнизом.двері: - з оздобленням довкола дверей; - з суцільним обрамленням дверей; - з обрамленням тільки над дверима; - без декоративного оздоблення 	

Особливості та характерні риси формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України першої пол. XX ст.

Рис. 2.3. Особливості формування предметно-просторового середовища народних шкіл України першої пол. XX ст.

*Особливості просторово-планувальної організації народних сільських шкіл
Польщі початку ХХ ст.*

У 1920-х одним із провідних архітекторів Польщі в першій половині ХХ ст. Германом Зауером було розроблено типові проекти шкільних споруд з простими, геометризованими формами, що надалі успішно реалізовувалися на всій території країни (Рис. 2.4.).

Архітектура цього періоду базувалася на принципах, що посилаються на ідеї модернізму. Традиційні художні деталі сільських шкіл мали такі основні засоби вираження як:

- фасадна композиція;
- фактура штукатурки;
- малюнок та колір столярних виробів.

Найбільш часто використовувані рішення включали: фактурну штукатурку, квадратні вікна з горбильковим поділом, що найчастіше зливаються з фасадом і розміщуються у профільовані дерев'яні рами, портали з декоративними, геометричними формами та облицювання керамічним плінтусом. Кольори та спосіб оформлення фасаду були важливими для шкільної архітектури цього періоду. Спочатку фасади шкіл були виконані з майже білої, нефарбованої штукатурки, з фактурою, схожою на матову штукатурку. Колір оштукатурених деталей контрастував з облицюванням цегляними плінтусами та віконними рамами з темним графітовим швом та двоколірною віконною та дверною столяркою [133].

Інтер'єри шкільних будівель другої половини 1920-х рр., були досить сучасними. Просторі коридори, добре освітлені класи з великими вікнами, прості та зручні шкільні меблі, вбиральні у підвалах та навіть подекуди раковини в шкільних коридорах – все це було проявом нових тенденцій як в освіті, так і в архітектурі. Школи які були спроектовані від 1932 року, належали до зовсім іншої епохи, зазвичай це була проста, функціональна споруда з кубічним блоком, розділеним віконними сегментами, повністю відповідала гігієнічним нормам та

потребам школярів. Шкільні споруди, що були побудовані в Польщі на початку ХХ ст. повністю реалізували постулати шкільної реформи.

Діяльність, спрямована на сприяння освіти, була перервана Другою світовою війною. Під час окупації німці закривали середні школи та університети. Однак з кінця 1939 р. проводилося таємне навчання в такій мірі і така ефективна організація шкільної освіти, якої не було знайдено в жодній іншій країні окупованої Європи. В післявоєнний період система освіти охоплювала всі рівні освіти – від початкового до вищого.

Типологія народних сільських шкіл Румунії першої пол. ХХ ст.

Проекти типових шкільних споруд початку ХХ ст. будувалися за проектами низки видатних архітекторів Румунії – Л. Бланка, П. Габрієлеску (1890-1895), Б. та О. Савулеску (1885-1900), Т. Добреску (1895-1898), Ф. Г. Монтауреану та ін. В архівних документах 1893-1895 рр. вказано про те, що школи мали чотири класи а учні навчалися в єдиній аудиторії, в класі були два довгі столи та кілька довгих лавок [170]. У селах в цей час в основному переважали однокласні і двокласні школи.

Народні школи Румунії кінця ХІХ – початку ХХ століття поділялися на: сільські, містечкові й міські.

За місткістю поділялися на:

- однокласні;
- двокласні;
- трикласні;
- чотирикласні;
- п'ятикласні.

Початкова школа мала два класи, які проходили за два шкільні роки – перший називався «початковий клас», а другий «нормальний клас», після чого учні мали змогу перейти до «нормальної школи». Наприкінці ХІХ століття школи формувалися у окремих приміщеннях особливо гімназії та середні школи, цьому сприяв «Закон про будівництво середніх і вищих шкіл та інститутів культури» – починаючи з 1882 року [170].

Типові шкільні будівлі зазвичай проектувалися у простому та елегантному вигляді, в деяких випадках на фасадах наносилися кольорові прикраси з керамічної плитки. Плани мали прямокутну форму та складалися з чотирьох кімнат із дерев'яною підлогою, розташованими симетрично навколо внутрішнього подвір'я. У крилі головного фасаду, були кабінети вчителів та директора. На інших крилах були розташовані класні кімнати, доступ до яких пролягав через коридори. Внутрішній двір був критим або найчастіше відкритим. Будівля була масивною але не громіздкою, не завантаженою орнаментациєю, стилізованою в міру [183].

Починаючи з 1899-1900 р. з'являється п'ятикласна школа, кількість учнів які відвідують школу значно зростає. На жаль, дуже мало учнів закінчували п'ять класів.

В сільській місцевості шкільні споруди будувалися місцевими майстрами та використовували місцеві матеріали відповідно до регіону країни. Найчастіше для фасадів використовувався штукатурка, плитка та дерево. У планах початкових шкіл у сільській місцевості переважали одноповерхові споруди, з двосхилим дахом [95].

У 1910 р. кількість сільських шкіл становила близько 4700. Школи, будувалися для жителів села, які допомагали їх будувати. Закон також стимулював приватну ініціативу місцевих меценатів. Жителі сіл вносили в будівництво шкільних споруд те, що могли, займалися деревообробкою, цегляною кладкою, надавали транспорт, ручну роботу, тощо [134].

На початку 1913 року будівлі шкіл, будувалися з цегли, з просторою класною кімнатою, освітленою вікнами, з альтанкою та мозаїчними сходами.

З 1914 року під час війни, будівництво шкільних споруд було призупинено, (навіть якщо розпочалася закупівля матеріалів). А вже з 1920 року кількість учнів в школах зростає, виникає нова типологія шкільних приміщень, споруда складається з двох просторих класів та кімнати директора. В період з 1924 по 1927 рік школа має чотири класи. Протягом 1916 –1918 років сільська школа вже

була іншим типом, крім класної кімнати та кімнати для вчителя додається іще одне приміщення для проживання.

Сільські школи швидко з'являлися з початку 1920-х років. Будівництво шкільних споруд відбувалося дуже інтенсивно завдяки інтересу як міністерства, так і окремих меценатів. Приміщення мали чотири класи, до якого додали житло для вчителя та землю. У цей період країна вступила в надзвичайну динаміку спорудження шкільних будівель та законодавчих змін. Результати цієї роботи були помічені вже через кілька років прискореним зниженням рівня неграмотності населення.

В період після Великої війни, до теоретичної та практичної реалізації сільської школи було залучено декілька інститутів та установ, таких як: Румунський соціальний інститут (перетворений на Інститут соціальних наук Румунії), Товариство культури ASTRA (або Королівський культурний фонд) та Бухарестський університет.

Слід зауважити, що шкільне будівництво діяло за принципом зосередження на конкретних природних, економічних, соціальних та культурних умовах села [143].

Типологія народних сільських шкіл Угорщини початку XX ст.

Народні школи Угорщини початку XX століття поділялися на: сільські, містечкові й міські.

За кількістю учнів поділялися на:

- 1 – одно-класні;
- 2 – дво-класні;
- 3 – три-класні;
- 4 – чотири-класні;
- 5 – п'яти-класні;
- 6 – шести-класні.

У селах були майже виключно однокласні і двокласні школи. Не зважаючи на запровадження обов'язкового закону щодо відвідування школи, шкіл все рівно не вистачало, особливо в гірській місцевості [102].

До середніх шкіл належали гімназії, реальні училища та реальні школи. Навчання тривало 8 років (в реальних школах – 7); до середніх шкіл можна було перейти по закінченню чотири-класної народної школи та вступного іспиту. Закінчення гімназії давало право вступу до вищої школи, реальної школи – до всіх вищих шкіл за винятком університету [169].

Йожеф Етвеш знав, що реалізація положень закону потребуватиме величезних фінансових вкладень, і його наслідки будуть відчутні лише через десятиліття. В результаті прийняття Закону про державну та початкову освіту в Угорщині було значно модернізовано, але це стало результатом тривалого процесу. Плоди роботи Етвеша з'явилися лише через багато років після його смерті в 1871 р.

Головними архітекторами що займалися проектуванням типових шкільних споруд наприкінці XIX – початку XX ст. в Угорщині були: Kertész Károly Róbert, Sváb Gyula, Kotsis Iván, Széll László, Baumgarten Sándor, Herczeg Zsigmond, Tabakovits Emil. Типові плани шкільних споруд, опубліковані під ім'ям генерального радника Gönczy Pál, були в обігу з 1870 року. З 1897 р. Міністерство релігії та народної освіти видало типові плани. Плани будівництва шкіл Міністерства культури між 1888 та 1908 рр. були розроблені та реалізовані архітекторами Sándor Baumgarten та Zsigmond Herczeg. Деякі з них були зразковими школами для дитячих будинків та народних шкіл, але вони також створили унікальні плани для початкових, цивільних та комерційних шкіл, училища для вчителів та проекти дитячих садків, гімназій та початкових шкіл. Немає точних даних про те, скільки шкіл було побудовано на основі типових планів [136].

В своїх роботах, для будівництва шкіл архітектори широко використовували місцеві матеріали. Найчастіше для фасадів використовувався необроблений камінь та штукатурка, плитка та дерево, гонт і солома. У планах початкових шкіл у сільській місцевості переважали одноповерхові споруди, з двосхилим дахом, та у деяких випадках 4-класні школи мали L-подібний план поверху [137].

До 1910 років шкільні споруди будувалися з цегли або саману, класні кімнати були просторими, школи зазвичай мали черепичну та подекуди солом'яну покрівлю. Велика класна кімната була розділена посередині, щоб два вчителі могли навчати одночасно більшу кількість дітей. В багатьох сільських школах не було шкільних парт, діти сиділи на дерев'яних лавах, тримаючи в руках дощечки з крейдою.

Протягом 1910-х і 1920-х років плани типових шкільних споруд зазнали якісних змін, відтепер нові шкільні будівлі мали: дві класні кімнати та кабінет директора що розташовуюся в одному з будинків поряд, також поряд зі школою будувалася квартира для вчителів з водопостачанням у дворі та всіма необхідними господарськими будівлями. «...Типові плани гарантували, що значна частина будівельних проектів є економічними та функціонально якісними, та дозволяють швидше виконувати плани будівництва шкільних споруд...» [165].

На початку 1920-х рр. прогресивній консолідації було значно полегшено передачу управління вітчизняною культурною та громадською освітою графу Куно Клебельсбергу, який вважав культуру головним рушієм розвитку. У його культурній політиці велике значення надавалося заходам, спрямованим на освіту народу та вдосконалення народної освіти. З 1922 по 1931 рр., як міністр релігії та народної освіти, він запровадив низку реформ, спрямованих на трансформацію вітчизняної організації та змісту державної освіти. Саме в цей час відбулася одна з найбільших реформ історії угорської народної освіти, яка стала актуальною в ці роки [182].

Клебельсберг хотів підняти рівень масової освіти і культури шляхом масового створення народних шкіл і організації позашкільної народної освіти. Він вважав ідею восьмикласної народної школи ілюзорною до тих пір, поки «проблема шкільних кімнат не була вирішена». Основним завданням було модернізація внутрішньої структури вітчизняної шкільної системи. В епоху дуалізму було створено багато нових типів шкіл, але нові вимоги дали можливість знову створити нові школи. Все це довелося організувати в єдину систему. Крім

того, згідно закону про освіту, зміст навчальної програми має оновлюватися в кожному класі школи [138].

У 1926 і 1927 роках за ініціативи міністра була розроблена величезна народно-шкільна програма. У 1926 році був прийнятий закон про створення та утримання державних шкіл в інтересах сільського населення.

Країна була розділена на 5-кілометрові радіуси і за законом зобов'язувала місцеву владу або землевласників створювати державну школу. За три роки в Угорщині було побудовано п'ять тисяч сільських шкільних споруд та містечкових державних шкіл. Це були будівлі найсучаснішого типу, цегляні стіни, модринові підлоги, величезні вікна і шиферні дахи (в той час в селах 50 % будинків мали стіни з саману, а дахи – з очерету). До шкіл приєдналися трикімнатні квартири для вчителів і цегляні прибудови [129].

Шкільна реформа Клебельсберга та культурна політика в цілому базувалися на теорії культурного націоналізму. Ця теорія ототожнювалася з шовінізмом в період соціалізму і була повністю спотворена марксистськими ідеологами, позбавивши її справжнього змісту.

У період між Першою та Другою світовими війнами сфера діяльності угорських архітекторів була обмежена. Громадських будівель будувалося небагато, а в промисловому будівництві архітектори практично не брали участь, сільське будівництво обходилося зовсім без них. В основному архітектурні замовлення становили проекти та споруди особняків і дохідних будинків для аристократії і буржуазії. Проектування і будівництво шкільних закладів було типовим та виконувалося місцевими майстрами.

Після Першої світової війни з'явився широкий рух за поширення базової народної освіти. Боротьба, що була розпочата раніше, для подолання неграмотності населення, була продовжена. Навчання грамоті поширювалося як на дітей, так і на дорослих. Були відкриті так звані «школи працівників», які також дозволили значно підняти рівень грамотності у післявоєнній Угорщині.

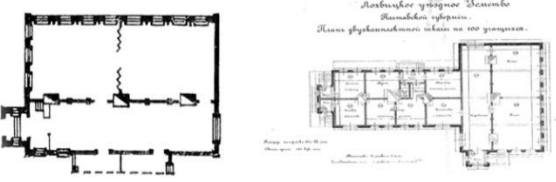
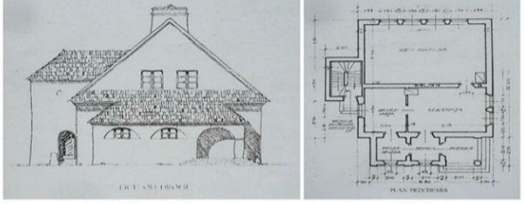
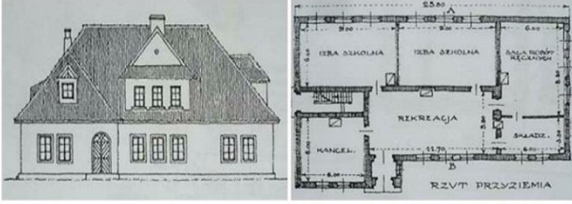
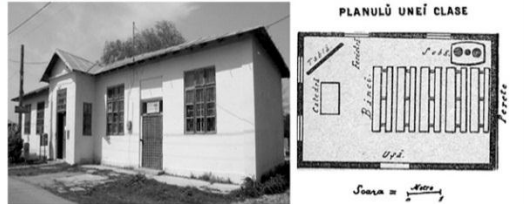
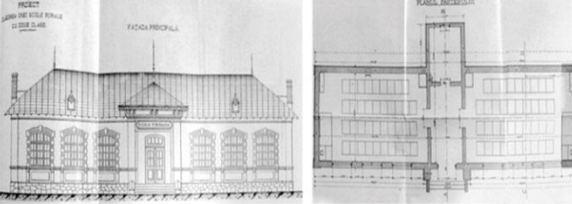
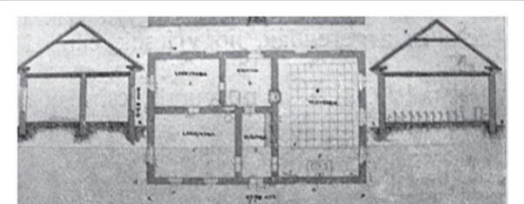

ТИП	ОДНОКОМПЛЕКТНІ (Плани наближені до прямокутної форми)	ДВОКОМПЛЕКТНІ (П'ЯТГ-подібні та плани складної форми)
УКРАЇНА		
	<p>Типовий проект однокласної школи на 40-60 учнів, 1898 рік. Ілюстрації взяті із Національного архіву, що оцифровані та знаходяться у вільному доступі</p>	<p>План школи на два класи для Лохвицького земства (креслення Віктора Чепелика), та план двокласної школи на 100 учнів для Лохвицького земства, кін XIX – поч. XX ст. Ілюстрації знаходяться у вільному доступі</p>
ПОЛЬЩА		
	<p>Типовий проект однокласної школи архітектора Кароля Сіціньського. Ілюстрації взяті із "Архітектурних матеріалів, громадських будівель сіл і міст, Z. 1. Початкові школи", Варшава 1921р.</p>	<p>Типовий проект двокласної школи архітектора Здзіслава Менченського. Ілюстрації взяті із "Архітектурних матеріалів, громадських будівель сіл і міст, Z. 1. Початкові школи", Варшава 1921р.</p>
РУМУНІЯ		
	<p>Типовий проект однокласної школи в селі Бордей-Верде та план класної кімнати, 1884 рік. Ілюстрації взяті із Румунського Національного архіву, що оцифровані та знаходяться у вільному доступі</p>	<p>Типовий проект двокласної школи в селі Бордей-Верде, 1900 рік. Ілюстрації взяті із Румунського Національного архіву, що оцифровані та знаходяться у вільному доступі</p>
УГОРЩИНА		
	<p>Типовий проект однокласної школи 1874 рік. Оpubлікував: Gyula Sváb, Вісник Угорської асоціації інженерів та архітекторів XLVIII. 1914/2, 17., що знаходяться у вільному доступі</p>	<p>Типовий проект двокласної школи в Pilisborosjenő, село в окрузі Пешт, столична область Будапешта, Угорщина. Креслення Валер Менде (1886-1918), 1914 рік. Ілюстрації взяті із матеріалів Імре Ласло що знаходяться у вільному доступі</p>
<p>З початком розвитку шкільного будівництва наприкінці XIX – початку XX ст. в Україні сформувалися нові типи громадських споруд – народні сільські школи. Що в цей період значно вплинули на підвищення рівня освіти на селі та мали характерні риси народного стилю. Видатні архітектори займалися проектуванням шкіл, одним з таких архітекторів в Україні був О. Сластьон, який на початку XX ст. розробив низку проектів шкільних будівель для Лохвицького земства. В той же час на території Польщі, Румунії та Угорщини були розроблені проекти невеликих шкіл, які з часом стали типовими для сільської місцевості. Шкільні приміщення що були спроектовані в сільській місцевості на початку XX століття найчастіше мали один, або два, три, чотири класи, оскільки були розраховані на невелику громаду. Але все ж найпоширенішим типом, як в Україні так і в Європейських країнах були одно - та двокласні шкільні споруди.</p> <p style="text-align: center;">ТИПИ КОНФІГУРАЦІЇ ПЛАНІВ НАРОДНИХ ШКІЛ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ</p>		

Рис. 2.4. Типи конфігурації планів народних шкіл в країнах Європи в першій пол. XX ст.

2.1.1. Типологічні особливості та будівництво сільських шкіл в країнах Південної та Північної Америки першої половини ХХ ст.

Типологічні особливості проектування народних шкіл в Мексиці

В період з 1821 року, коли Мексика стала незалежною від Іспанії, в 1921 році, було створено Міністерство Народної освіти та відбулися найосновніші зміни в шкільному будівництві на території Мексики. На протязі дев'яти десятиліть Міністерство Народної освіти (SEP) Мексики зіткнулося з проблемою будівництва навчальних просторів. Було поставлено питання щодо забезпечення всім мексиканцям безкоштовної і світської освіти, яка передбачена в статті 3 Конституції, в якості основної мети «Великої хартії вольностей» 1917 р. [115].

На початку ХХ ст. Мексиканська революція в освіті мала одну з найактуальніших і конструктивних цілей стосовно шкільного будівництва. Було запропоновано амбітну освітню програму, яка різко знизила б неграмотність населення країни. Два завдання були виявлені як невідкладні: з одного боку, забезпечити виховання у всіх куточках республіки за допомогою дій вчителів; з іншого боку, з урахуванням дефіциту шкільних споруд, з якими зітнулася освітня програма, необхідно було побудувати якомога більше шкіл, максимально використовуючи наявні ресурси. Ця робота була складною і триває з тих пір [89].

До того часу школи були розташовані в приватних будинках, які були орендовані для цієї мети або в колишніх монастирях. Однак при переході в новий час, шкільний простір вимагав спеціалізованих приміщень для навчання та розвитку нового покоління дітей який був би побудований, як повноцінна школа, з урахуванням всіх необхідних гігієнічних норм.

Простори, що були створені в період, кінця ХІХ початку ХХ ст. в значній мірі конкретизували великі революційні ідеали, і їх реалізація була організована одними з найбільш провідних інтелігентів Мексики в цей період, таких як Х. Васконселос та Х. Торрес Бодет, які організували деякі з будівельних програм найбільш успішних шкіл, в інтелектуальній співпраці з такими архітекторами, як: К. О. Сантачілія, Г. Зарага, Х. О'Горман та П. Рамірес Васкес. Досвід, набутий в

цьому архітектурному жанрі і подальший технологічний розвиток в будівництві цих просторів, був експортований в інші країни і заслужив визнання в усьому світі в першій половині ХХ ст. [156].

У цих невеликих школах проявляється велич і культурне багатство, що характеризує мексиканську культуру. Архітектура шкільних просторів відображає різноманітні пропозиції, які в той час прагнули задовольнити потреби, викликані не тільки самим навчальним процесом, але і кліматичними, соціальними і культурними умовами, в яких вони були побудовані. В усьому світі немає і не було унікальніших моделей шкільних закладів, оскільки мексиканське шкільне будівництво насамкінець ХІХ ст. проводилося під геніальним гаслом, про це писав архітектор Хуан О'Горман, що: «...школа – це не те ж саме в сільській місцевості, як в містах, на узбережжі, в горах, чи у високогір'ї, тому що школа повинна зважати на місцевість і адаптуватися до свого географічного середовища та культури країни...» [115]. Тому при зведенні мексиканських шкіл, максимальна увага була приділена саме ландшафтним особливостям та кліматичним умовам.

Споруди невеликих шкіл Мексики відображають не тільки історію архітектури в той період, але і еволюцію її різних політичних, культурних та соціальних ідеологій, шкільні простори аналізуються не тільки в їх архітектурних, міських, стилістичних аспектах і в їх варіаціях, але і в тій ролі, яку вони відігравали з часом в різних областях, таких як соціальні та культурні [93].

Яскравим прикладом невеликих шкільних закладів початку ХХ ст. є школа Гораціо Манна (1909), на проспекті Чапультепек, вона є прикладом міських шкіл цього періоду, які все ще збереглися. Зазнавши кілька змін, вона продовжує виконувати свою початкову функцію [123].

Школа Толука (1907-1910), архітектора Вісенте Суареса, відрізняється відвертою інтеграцією її орнаменталізації з використанням структурних елементів чавуну, В стилетворчому плані це був безсумнівно авангардний жест на той час, вперше був використаний в шкільному будівництві матеріал, який зазвичай призначений для промислових будівель або залізничних терміналів в ті роки [135].

Далі розглянемо групу шкіл, в різних районах національної території, що має характерну типологію, яка застосовувала постулати гігієнічних та раціоналістичних характеристик, які були раніше виявлені, в менш щільно забудованих приміських районах. Ця модель школи розглядається як будівля, що звільнена від колоніальної міської стилістики, яка зазвичай має блок, сформований за пери метровою схемою класних кімнат, навколо одного або двох закритих дворів, вирівняних по осі симетрії і в більшості випадків увінчаних напівокремим павільйоном [151].

Використання цієї схеми в різних частинах національної географії підтверджує її як просторову типологію, яка гарантує як оптимальну вентиляцію, так і освітлення класів, як конфігурацію їх в ізолюваному і пізнаваному сенсі в міській та сільських місцевостях.

Стиль Ар-Деко в Мексиканських шкільних спорудах знайшов вираження досить специфічним, та дещо тропічним шляхом з використанням плиток і кераміки, які були об'єднані з особливим національним орнаментом (деякі з них були навіть до-іспанського періоду). Школи зводилися для все більшої кількості населення, і вони почали розробляти різні доповнення. Значні зміни були проведені, в той час, коли сфери житлового будівництва, торгівлі і послуг об'єдналися в досягненні спільної мети. Це було початком розвитку міської інфраструктури, що відображається в будівлях невеликих шкіл [173].

З розвитком жанру шкільного будівництва в інженерній та архітектурній галузях були досягнуті важливі технологічні успіхи, які дозволили, як оптимізувати робочу силу так і наявні ресурси, так і адаптувати їх до різних кліматичних умов (Рис. 2.5.).

Хоча класифікація невеликих шкіл Мексики в принципі відповідає так званим течіям та стилям архітектури і їх послідовності, та все ж особливу увагу потрібно звернути на впровадження нових будівельних систем; формулювання композиційних схем, які відповідали новим вимогам і змінним, вирішення архітектурних програм, що були запропоновані, важливо підкреслити момент

змін в способі планування, розміщення, фільтрації і проведення будівництва шкіл на початку ХХ ст. (Рис. 2.5.1.).

Сучасний стан проектування і будівництва шкіл потребує великої уваги з боку держави, вчених-дизайнерів, педагогів і будівельників. Таким чином, шкільні простори аналізуються не тільки в контексті їх архітектурних, типологічних, містобудівних, стилістичних аспектах але і в тій соціальній та культурній ролі, яку вони відігравали з часом в різних областях. На прикладі Мексиканських шкіл, ми можемо простежити грамотний підхід до планування шкільних споруд з урахуванням кліматичних, географічних, стилістичних та інших чинників формування архітектурних ансамблів невеликих шкільних приміщень.

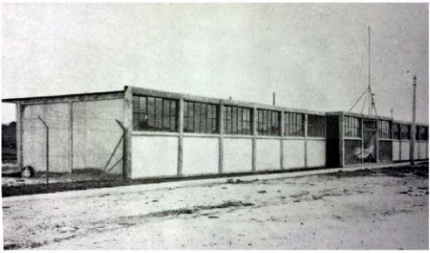
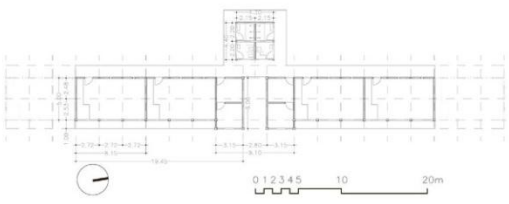

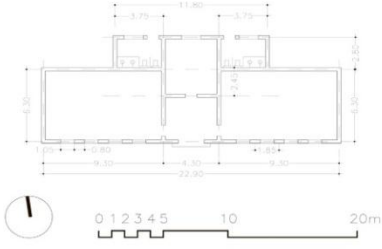

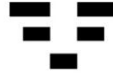
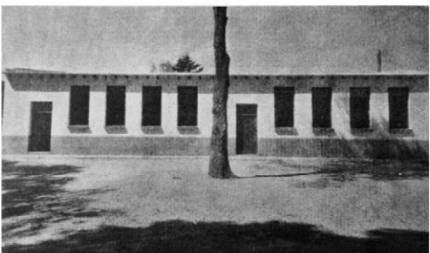

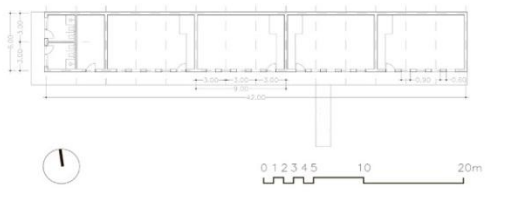
		
Т-подібний план	Школа в Колонія Вероніка Анзурес Мехіко, район Мігель Ідальго, Мексика	Планувальна схема школи «Колонія Вероніка»
		
Т-подібний план	Школа «Санта Катаріна», Мехіко, Федеральний округ, Мексика	План школи «Санта Катаріна»
		
Т-подібний план	Школа «Альваро Обрегон», Мехіко, Федеральний округ, Мексика	Планувальна схема школи «Альваро Обрегон»
		
Розгалужений план	Школа в районі Сантьяго Аїсотль Мехіко, Федеральний округ, Мексика	План школи в районі Сантьяго Аїсотль
		
Прямокутний план	Школа в районі Куаутепек, Мехіко, Федеральний округ, Мексика	План школи в районі Куаутепек
<p align="center">Типи конфігурації планів народних шкіл Мексики на прикладі проектів архітектора Хуана О'Гормана</p>		

Рис. 2.5. Типи конфігурації планів народних шкіл за проектами Х. О'Гормана

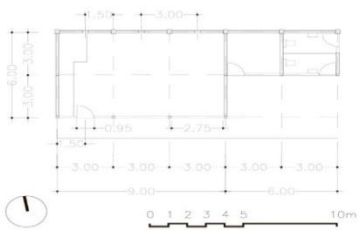

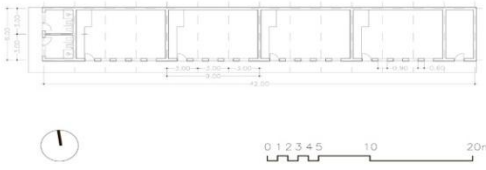

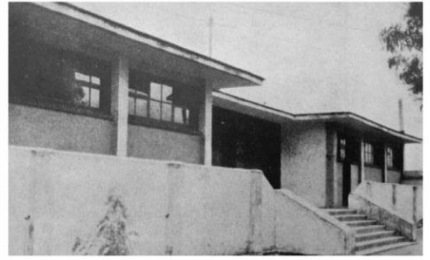
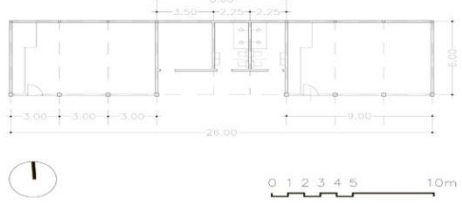

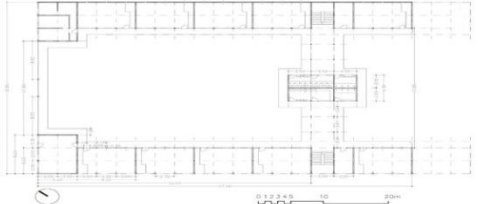

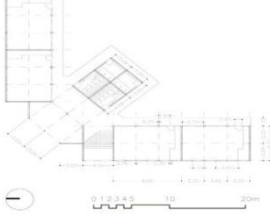
		
Прямокутний план	Школа в районі Куаутепек, Мехіко, Федеральний округ, Мексика	Планувальна схема школи «Куаутепек»
		
Прямокутний план	Школа Акулько Ікстапалада, Мехіко, Федеральний округ, Мексика	Планувальна схема школи «Акулько Ікстапалада»
		
Прямокутний план	Школа «Ацакоалько», Мехіко, Федеральний округ, Мексика	План школи «Ацакоалько»
		
H-подібний план	Школа в районі Колишнього іподрому Перевілло, Федеральний округ, Мексика	План школи в районі Колишнього іподрому Перевілло
		
Ш-подібний план	Школа в районі Колонія Аргентина, Мехіко, Федеральний округ, Мексика	План школи в районі Колонія Аргентина
<p>Типи конфігурації планів народних шкіл Мексики на прикладі проектів архітектора Хуана О'Гормана</p>		

Рис. 2.5.1. Типи конфігурації планів народних шкіл за проектами Х. О'Гормана

Типологічні особливості та будівництво сільських шкіл Аргентини першої пол. XX ст.

При розробці проектів для сільських шкільних споруд на початку XX ст. в Аргентині керувалися двома типами планувань: стаціонарні та мобільні. Різниця полягала в ступені дисперсності сільського населення, якому воно повинно було служити. В обох типологіях шкільні споруди мають окремий доступ та єдиний об'єм, підкреслений дахом. Галерея, як елемент простору, проходить по периметру будівлі. Пропорції аудиторії залежали від максимальної місткості учнів, встановленої регламентами для шкільних районів, враховуючи площу 1,20 м² та об'єм 5 м³ на учня. Класна кімната була прямокутної форми, 6x10 м розрахована на максимальну місткість до 50 учнів. Висота стелі в 5 м або 2/3 його довжини. Вбиральні були розміщені подалі від будівлі, згідно з уявленнями про шкільну гігієну, які діяли в той час. Орієнтація, вентиляція, освітлення були визначальними при проектуванні та реалізації шкільної будівлі [175].

Для мобільних шкіл була розроблена індустріалізована система із застосуванням збірних сухих кріпильних елементів, що дозволяло швидко збирати та використовувати матеріали повторно. Це були дерев'яні прямокутні споруди, вкриті оцинкованим залізом [159].

Стаціонарні школи були побудовані з цегли та мали несучі стіни товщиною 0,30 або 0,45 м. та двухсхилий дах виконаний з профнастилу. Поверхні стін були пофарбовані вапном. Підлоги класних кімнат виконані із соснового дерева. Підлоги приміщень обслуговування, галереї та периметральних доріжок – з плитки. Прямокутні вікна з горбильковим поділом були виготовлені із деревини та розміщувалися на рівні 1,20м від рівня підлоги та 0,20м від стелі. Двері були дерев'яні двостулкові.

Художня мова мобільних шкіл була пов'язана з мовою залізничних споруд англійської традиції з використанням простого будівельного матеріалу, обмеженням орнаментативності фасаду та даху. У стаціонарних школах оздоблення фасаду зосереджувалося по периметру вікон, перекриттях дахів та обробці країв або колон, що оздоблюють стіни по периметру. Проекти шкіл реалізовувалися на

основі більшої економії та довговічності, виключаючи всі декоративні елементи [111].

З 1914 р. внаслідок Першої світової війни відбулося ослаблення зовнішнього ринку сільськогосподарської продукції та скорочення імпорту. Щодо освіти, то відсотки неграмотності показали високі значення. У 1926-1930 рр. політика була зосереджена на виконанні великої кількості громадських робіт, надаючи пріоритет будівництву сільських шкіл.

Виконання робіт розділилося між Управлінням архітектури, за відповідальністю інженера Руїза, та директором архітектурного об'єднання DGE – (Dirección General de Escuelas), під керівництвом інженера Газзарі. В результаті цієї співпраці у 1930 рр. було побудовано близько 128 нових будівель шкіл [152].

Розроблені проекти мали традиційну для шкільних споруд планувальну організацію (прямокутної та П-подібної форми), відмінним у новій типології стала лише поява «L»- подібного плану. Таким чином, виходить більш економічна версія в сільській типології шкіл. План розрахований на 40 учнів, зі зменшеною площею аудиторій до 50 м². Проекти цих шкіл включали можливість збільшення кількості аудиторій. Ширина галереї (3,80м) для загальнодоступного користування, оздоблена по периметру колонами з півкруглими арками, що ведуть в напівкритий внутрішній дворик. Доріжка простягається по периметру будівлі, пов'язуючи аудиторії з санвузлами.

Будівельні характеристики зберегли техніку опорних стін товщиною 0,30 м, з цегляним фундаментом. Дах двосхилий, з оцинкованого заліза. У кімнатах і аудиторіях підлоги виконувалися із соснового дерева, в службових приміщеннях (кухонних та санвузлах) з міркувань гігієни – з плитки. Стелі були дерев'яні. Стіни оштукатурені та пофарбовані вапном. Двері та вікна виготовлені з дерева.

Силует шкільної споруди сприймається як єдиний об'єм через вирішення даху на однаковій висоті. Художня мова головного фасаду виділяється на фоні сільської забудови завдяки відтворенню неоколоніальних мотивів («бичаче око» та «дзвіниця»). Вхідну групу формує карпанель вбудована в галерею.

На початку 1930-х років відбувався застій у сфері світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, що змусив змінити економічну структуру країни. І в той же час промисловість до кінця 1940-х рр. переживала стійкий розвиток, зумовлений державними та приватними інвестиціями. Великі міста, зазнали перевантаженості через мігруючу робочу силу, вимагаючи збільшення інфраструктури та основних послуг, таких як державна освіта, серед іншого. Ці фактори визначали, що деякі райони в сільській місцевості Аргентини вимагали будівництва шкіл, або закриття тих що діяли, через відсутність учнів. В той час на чолі DGE стояв доктор Руфіно Т. Белло, а технічний відділ, відповідальний за підготовку планів та проектів початкових шкіл, виконувався Управлінням архітектури, керівником відділу якого був інженер Л. Бака [153].

У 1936 р. найпоширенішою типологією були – дво- або три- класні школи вони називалися «шкільною групою», утвореною двома будівлями: будинком директора та школою. Будинок директора був вирішений за економічними критеріями та зонування приміщень поділялося на спальню-кабінет, кухню та ванну кімнату. Класні кімнати зменшилися в пропорції до 5,50 м x 7,50 м (48 до 50 м²), на стінах в кожній класній кімнаті розташовано по три вікна. Санвузли розміщуються всередині будівлі школи. Галерея виконує функцію зв'язку між службовими приміщеннями та простором для навчання, з шириною 3,50 м, перетворюючись на критий внутрішній дворик. Цегляні несучі стіни товщиною 0,30 м, двосхилий дах виконаний з фіброцементного листа.

В інтер'єрах використані металеві ферми та деревоволокнисті стелі. Поверхні стін оштукатурені і пофарбовані вапном. В санвузлах і кухнях для оздоблення використовували плитку. Підлоги в класах і кімнатах та будинку директора були виконані з дерева. З міркувань гігієни в транзитних зонах та службових приміщеннях підлоги виконані з мозаїчної плитки, «...формально використовуються елементи народної архітектури (контрфорси, двосхилі дахи, арки), що перетворив новий об'ємний синтез в простий і позбавлений прикрас дизайн...» [167].

У 1945 р. економічний розвиток вступає в період застою. Федеральне втручання провінційного уряду здійснило дії, спрямовані на диверсифікацію економічної структури, заохочення до використання нових видів промислової діяльності в сільській місцевості. Народна освіта стала інструментом, який уряд використовував для здійснення соціально-економічної трансформації сільського сектору. Підготовкою планів та проектів керував технічний офіс DGE. Генеральним архітектором був Карлос Федеріко Анчелл.

З 1940-х рр. було запропоновано два типи шкільних будівель. Типологія групує звичні функції і пов'язує їх через галерею, об'єднуючи їх в одному приміщенні. Під'їзди та подвір'я залишаються окремими. У решти типології утворюється низка класних кімнат, з боків яких розташовуються будинок директора і санвузли. Класні кімнати 5,50 м x 6,50 м мають меншу поверхню 35 м². Перегородки є шарнірними та утворюють шафи між класами. До санвузлів додаються складські приміщення. Несучі стіни товщиною 0,30 м., дах похилий, оброблений фіброцементом та критий черепицею, металеві двері для класних кімнат і дерев'яні для будинку директора, з жалюзями. Підлоги з дерева та мозаїчної плитки. Художня мова фасаду змінюється в залежності від наявності єдиного віконного отвору, де розташоване вікно з чотирма стулками, розміщене в центральній частині стіни. На скошених краях фасадів з'являються контрфорси, які надають будівлі вигляду більшої прив'язаності до ландшафту [168].

В той же час на території сусідньої Бразилії також започатковується рух будівництва народних шкіл в сільській місцевості, доцільно розглянути типологічні особливості будівель невеликих шкільних споруд на території цієї країни.

Типологічні особливості невеликих шкіл Бразилії на початку ХХ ст.

За типологічними ознаками навчальні заклади Бразилії поділялися на:

- початкові, середні школи, сільські школи;
- приватні, вищі школи, гімназії;
- професійні наукові ліцеї, технічні ліцеї.

Треба підкреслити, що протягом майже всього XIX століття учні обох статей не змішувались ні за яких обставин. Школи для дівчаток та хлопчиків знаходилися в окремих будівлях, та лише належали до однієї і тієї ж шкільної групи.

Найвидатнішими архітекторами Бразилії початку XX століття, що займалися проектуванням шкільних споруд були: доктор Ксав'є Бетенкорт де Сільва, Венже Боттієхієя, Дуранда Біллон та ін. В рамках свого архітектурного виробництва доктор Ксав'є де Сільва побудував велику кількість шкіл, особливо в порівнянні з будь-яким іншим архітектором чи інженером, який працював у даній галузі, він вважається експертом з цього питання.

Ксав'є де Сільва був автором проектів початкових, середніх шкіл та навіть інших більш конкретних типів, таких як школа для сліпих чи притулок для дівчат у Санта-Каса-де-Мізеріордія. Він будував державні початкові школи саме тоді, коли в Бразилії розпочався цей вид масового офіційного будівництва [96].

Побудовані школи дотримувались певної структури, яка з часом адаптувалася, через зміни які відбулися в процесі еволюції шкільного будівництва за такими критеріями:

- кому ця школа мала надати освіти;
- що очікувалося від цієї освіти;
- фінансова доступність для забезпечення цієї будівлі;
- технологічний прогрес, отримані нові можливості в будівництві та вимоги користувачів.

З цієї причини дизайнерські та архітектурні програми шкіл завжди йшли рука об руку зі шкільним законодавством та методами навчання, намагаючись задовольнити незліченну кількість потреб нового індустріального суспільства в першій пол. XX ст.

Аналіз публікації технічно-гігієнічних правил щодо будівництва шкіл, від 1905, VIÑAO (1993-4) представляє два основні критерії, яких дотримувалися при виборі місця для будівництва шкільних будівель в Бразилії це – мораль і гігієна.

По-перше, гігієна: школа повинна розміщуватися в ідеально сухому, добре провітрюваному та сонячному місці. Тому слід уникати вологих, похмурих та не провітрюваних місць (заболочені місцевості та вузькі вулиці). Однак гігієна є і фізичною, і моральною. Перелік місць згубної близькості становить, цілий репертуар, де змішуються мораль і здоров'я: таверни, кладовища, лікарні, казарми, театр, громадські вбиральні, тюрми, тощо [99].

Спеціалісти в галузі освіти разом із органами державної влади розміркували відповідно до дисциплінарного підходу до освіти, який би сприяв організації самого шкільного простору. У Бразилії питання загальної гігієни шкільних будівель виходячи з припущень педагогіки, яку розуміють як сучасну, підкреслювала важливість чистого повітря, хорошого освітлення та належного санітарного місця, це були головні вимоги до розміщення шкільних груп в структурі невеликого міста чи села.

Школа щодо всіх дітей, які відвідують її, повинна бути:

- вдало розміщеною в структурі місцевості, для більшої безпеки відвідування;
- ізольованою, щоб уникнути всього, що відволікає увагу учнів;
- доступною для сонячного світла, доброго ландшафтного розміщення, мебльованого відповідно до структури учня та потреб викладання [106].

У 1929 р., коли було опубліковано «Положення Головного управління охорони здоров'я» щодо низки пропозицій, що відтворюють дискурс медико-педагогічної інженерії, який прагнув визначити найбільш відповідний спосіб будівництва громадських будівель для шкільних цілей [104].

У статті № 855 «Регламенту школи», щоб мати можливість функціонувати в будинках, умови яких були визнані задовільними, повинні підлягати ряду визначень:

а) шкільні будівлі, коли це можливо, повинні будуватися на одному поверсі з підвалом висотою не менше 1 м. з достатньою вентиляцією;

б) розміри аудиторій будуть пропорційними кількості учнів, яка не повинна перевищувати 40 учнів у кожній кімнаті, а площа відведена для кожного учня повинна бути принаймні 1 м^2 ;

в) мінімальна висота стін класних кімнат складає три метри і повинна бути збільшена, коли цього вимагають природні умови освітлення;

г) класна кімната переважно має прямокутну форму, сторони якої зберігають співвідношення 2 до 3;

д) освітлення класу має бути одностороннім;

е) освітленість класів повинна бути такою, щоб у ряду столів, віддалених від вікон, центр столу отримував освітлення у похмурі дні;

є) вентиляція приміщень повинна бути ідеальною, без протягів, які можуть зашкодити здоров'ю дітей;

ж) інтер'єр шкіл, коли це можливо, повинен бути оздоблений матеріалом, який дозволяє часте миття, стіни фарбувалися в м'які тони, наприклад, світло-сірими, синюватими або зеленуватими, без виступів або затяжок;

з) шкільні будівлі повинні мати широке поле для відпочинку та фізичних вправ, та внутрішній дворик частина якого повинна бути критою [109].

Ці визначення функціонального та символічного простору в першій пол. ХХ ст. були присутні в національному законодавстві щодо будівництва шкільних споруд, та їх дотримання контролювалося з боку влади.

На початку ХХ ст. шкільні споруди поширилися по всій території Бразилії, особливо ті, що були визначені архітектурною програмою, зокрема розроблені архітектором Ксав'є де Сільва. Будівлі шкільних груп архітектора є прикладом шкільної архітектурної програми, розробленої монументально, фасад орнаментований набором напівкласичних декоративних елементів (в стилі еkleктика). Гармонійний результат зумовлений, головним чином, об'ємною симетрією. Він також представляє адекватний взаємозв'язок між довколишньою забудовою та ландшафтом, завдяки чому будівля школи виділяється серед інших.

План школи розроблений архітектором Кандідо де Абреу, це інтерпретація простору шкільної групи доктора Ксав'є де Сільви полягає в тому, що будівля звернена до інтер'єру. L-подібний архітектурний план вказує на функцію захисту внутрішнього подвір'я, навколо якого всі приміщення шкільної споруди пов'язані між собою [116].

Розподіл навчальних аудиторій відбувався за віком і статтю. Навчальна аудиторія мала прямокутну форму, підлога виконана з листяних порід деревини, висота стелі приблизно чотири метри, мінімальна площа поверхні – $1,25 \text{ м}^2$ на студента а класна кімната не перевищувала півсотні місць. Парти були чотири- та шести- місними замість стандартних двомісних, оскільки вони легше адаптуються до розміру учня, крім того, полегшували пересування вчителя класною кімнатою [122].

Школи Бразилії виконувалися в стилях: історизму, неокласичному стилі, напівкласичному стилі, модерну, еkleктики, неготичному, неоренесансному та в деяких випадках з елементами Арнуво. В будівлях шкіл сільської місцевості фасади декорувалися за допомогою простих ліній та мінімальної орнаменталії, як основний декоративний елемент шкільні будівлі мали вікна та двері виконані в одному із вищезгаданих стилів.

У сільських школах було не більше двох класів, що містять перший, два елементарні відділи та другий місткістю до 40 учнів, та у містечках групу більш розвиненого поділу на 60-80 дітей. Оздоблення шкіл цих двох типів не було подібним, а також планування було різним. Також до шкільних груп включалися будинки для вчителів які мали площу близько 80 м^2 , що мали під'їзд, кухню, їдальню, дві спальні, робочий кабінет, вбиральню, підвал та камін.

На прикладі шкільної групи «*Conselheiro Zacarias*», побудованої в 1911 р. що склалася лише з двох кімнат, де функціонували три класи можна побачити простоту простору, що переважала в типовому дизайні шкільних фасадів майже не маючи яскраво вираженої декоративної композиції, яка б дозволила визначити архітектурний стиль, вибравши просту стандартизацію. Таке вирішення шкільних споруд було обумовлено необхідністю повторення одного і того ж типу проекту для різних шкіл, та пояснювалося бюджетними питаннями та короткими періодами часу на будівництво шкільних споруд.

Школа «*Conselheiro Zacarias*» складалася з двох невеликих кімнат з розмірами $7,40 \text{ м} \times 10,50 \text{ м}$, плюс загальний тамбур $4,70 \text{ м} \times 2,40 \text{ м}$, це була малокомплектна школа, оскільки вона не мала просторових умов, які б дозволяли

їй запропонувати більшу кількість місць. Подібні пропорції були використані і при будівництві шкільної групи «Presidente Pedrosa», будівля складається з двох класів 7,40 м - 10,50 м із загальним залом 4,70 м - 2 м, кожен [126].

Прийоми, прийняті при будівництві невеликих шкіл, були подібними до тих, що використовуються у всіх інших шкільних спорудах, тобто: кладка з глиняної цегли, вікна з кедра, скла та стулки, стелі, соснові підлоги, а також покрівля виконана з французької плитки, прямий фундамент кам'яної кладки, покриття вапняним та піщаним розчином та пофарбовані вапном, при цьому фасадні стіни будівлі оздоблювалися камінням, а столярні вироби вікон та дверей фарбувалися масляними фарбами [160].

План школи в Ріо-Бранку: ця будівля складалася з чотирьох класних кімнат, які мали площу 9,9 м², та два класи, по одному для кожної групи розташовані в двох кімнатах. Площа ігрового майданчика для студентів, була обмежена задньою частиною земельної ділянки, не маючи накриття, яке б захищало дітей від негоди.

Поруч зі шкільною групою в Ріо-Бранку, розташована ще одна будівля, побудована в 1910 р., яка виділяється своєю монументальністю: у своєму первісному проекті мала дві окремі будівлі, розділені відстанню в 10 м. Кожна будівля складається з двох кімнат розміром 11 м x 9 м, що відповідають кожному з них, тамбур 3 м x 3 м, центральний зал – 3 м x 3 м, а також вбиральня – 3 м x 3 м. Класні кімнати та відділення для приладдя абсолютно незалежні одна від одної, добре провітрювані та освітлені, вони відповідають усім необхідним педагогічним правилам проектування шкільних споруд першої пол. ХХ ст.

Це була одна з найприємніших шкільних будівель, яка навіть використовувала кілька декоративних елементів, що нагадували модерн на фасадах. Розділена між навчальними просторами для хлопчиків і дівчат, з'єднаних між собою лише невеликим внутрішнім двориком, що служило відкритим майданчиком для активних ігор.

Ще однією шкільною спорудою, є «Групо-есколар Клето» побудована в 1911 році що вона складалася з чотирьох класних кімнат, кожна з яких розмірами

9,30 м x 6,50 м. Так з'явився новий тип школи з планами на чотири аудиторії [176].

Протягом 1910-х рр. реорганізація початкових шкіл дотримувалася педагогічних приписів, які включали пропозицію про переорієнтацію початкової освіти. Приклади шкіл, побудованих в Бразилії поділяються на різні типи – світські чи релігійні школи, хлопчиків та дівчат, сільські чи міські, середні, – показуючи зміни, що відбулися, та їх постійний прогрес, завдяки якому програми трансформувалися в сучасну шкільну архітектуру.

Що стосується поділу будівель, їх конфігурації – внутрішніх дворів і класних кімнат, природного або штучного освітлення, вентиляції, включаючи деякі посилення на меблі. В першій пол. ХХ ст., спорудження шкільних просторів Бразилії експериментуючи, вдосконалювало свої програми відповідно до успіхів чи помилок та прогресу матеріалів і прийомів, що використовуються в будівництві. Програми цих типів шкіл були дуже схожими та підкреслювали важливість відсутності незручних чи нездорових приміщень.

У Бразилії, майже не було документально підтверджених архітектурних чи дизайнерських програм, в основному це були освітні програми, але зрозуміло, що архітектори та дизайнери, окрім натхнення закордонними моделями і нормами будівництва, успішно адаптували їх проекти до характеристик власної країни.

Слід також розглянути типи та особливості народних шкільних споруд на території країни Чилі, що сформувалися в першій пол. ХХ ст.

Типи народних шкіл Чилі на початку ХХ ст.

У 1937 році в Чилі сформувалася архітектурна модель народної освіти, яка прагнула охопити якомога більше територій та відповідати потребам нового навчального плану в першій пол. ХХ ст. Це моделювання було здійснено шляхом проектування типологічних робіт різних форматів, починаючи від невеликих сільських шкіл з базовим обладнанням та наявності окремого будинку директора, до великих міських комплексів з допоміжним обладнанням відповідно до обсягу території, в якій вони знаходяться.

Згідно із «Законом про обов'язкове початкове навчання» (Закон № 3 654 від 1920 р.) Шкільні заклади були віднесені до категорії «Початкова», «Вища» та «Професійна» школа, виходячи з цього можна ідентифікувати та групувати типологію шкільних закладів за трьома типами:

- початкові, основні школи, сільські школи;
- вищі школи, вищі шкільні групи;
- професійні наукові ліцеї, технічні ліцеї гуманістів.

«Основні школи», як і «Початкові», мають рівень освіти, який містить початкову освіту учнів, охоплюючи перші чотири шкільні роки (від 7 до 10 років), такий тип закладу дозволяє продовжувати навчання в вищій школі [92].

Ці школи зазвичай розташовані в мікрорайонах міської периферії, у напівміських районах або у зведених сільських поселеннях, вони можуть бути змішаними або відокремленими за статтю, загалом вони невеликого або середнього масштабу, в основному розроблені на одному або двох поверхах та містять внутрішній дворик. Ці будівлі включають, крім класних кімнат, їдальню, санвузли, що містять вбиральні та душові, приміщення майстерень, невелику бібліотеку та кімнату для вчителя, підвали та в деяких випадках критий внутрішній дворик з багатоцільовим використанням. У всіх школах такого типу будинок для директора або вихователя вважається частиною архітектурної композиції [98].

У дизайні цих шкільних закладів досі зберігається зображення традиційної, неокласичної та навіть побутової архітектури, з двосхилими дахами, арками та перегородками з колон, оглядовими матеріалами, тощо. Однак при аналізі сільських шкіл раціоналістичний розподіл просторів, аудиторій (7 x 7,5 м), вирівняних у павільйони з коридорами що ведуть до дворів та використовуються як проміжний простір, що в свою чергу являється константою в дизайні всіх знайдених типологій. У цих випадках павільйони розподіляються в основному у вигляді «L» або «U».

Така модель шкільних споруд відповідає першому етапу програми масового будівництва шкіл (SCEE), та надалі, інші типології вже є версією, яка

наближається до модерністської естетики, у цьому випадку дизайн починає слідувати відчуттям «традиційного», тобто не пов'язаного з елементами архітектури міських або шкіл в центральних районах країни.

У типових проектах шкільних споруд найбільший об'єм займає корпус для дирекції шкільного закладу, розташований поруч зі входом, біля якого розташовуються дві-чотири аудиторії (відповідно до розміру ділянки в містечку чи сільській місцевості). У найвіддаленішій частині школи розташовується їдальня з кухнею та плитою, яка має виражений цегляний камін, що має вертикальний елемент, який виділяється як еталон типології [110].

Найбільша кількість шкіл цього типу була побудована у 1943 та 1946 роках. Відразу після цього періоду починається загальний спад у плануванні шкільних приміщень (за часів уряду президента Габріеля Гонсалес Відела). Оцінюючи формальні відмінності між першими та останніми проектами, суттєвих змін немає, лише збільшилася частина застеленої площі пропорційно стінам, це свідчить про модифікацію будівельних систем, що застосовуються в сусідніх країнах.

Сукупність навчальних закладів, розроблених SCEE між 1937 та 1960 роками, утворює архітектурне виробництво, що за кількістю та якістю будівництва являється вагомою часткою сучасної архітектурної спадщини Чилі. Ці твори висвітлюють політику масової освіти, будуючи початкові та середні школи по всій країні, як у міській, так і в сільській місцевості, з просторами, призначеними спеціально для розвитку навчальної діяльності, використовували принципи функціоналізму та гігієни в раціоналістичній естетиці шкільних споруд початку XX століття [114].

Початковий спектр діяльності SCEE був амбітним, з наміром забезпечити Чилі мережею сучасних будівель для початкової та середньої освіти на основі конкретних та специфічних досліджень освітнього простору, а також для створення типологій, які полегшать процес педагогічної діяльності, і в той же час зміцнять імідж держави шляхом дії прямого втручання у більшість міст та селищ території країни. Однак, вивчаючи ці твори, можна помітити, що умови

традиційної архітектури все ще зберігаються, тобто образ монументальних творів, що має велике значення, в деяких випадках навіть у формальні проекти включаються елементи наприклад, арки, фронтони або колони, класичної архітектури. Це пов'язано з традиційною конструктивною технологією, оскільки багато цих будівель, спочатку, незалежно від їх розмірів, будувалися з цегли з мезоніном і мали дерев'яний дах, у поодиноких проектах використовувалися залізобетонні плити.

Лише в будівлях другої половини ХХ століття починають розроблятися повністю побудовані споруди на основі залізобетону. Також слід відзначити, що майже всі досліджені споруди шкіл мають високу сейсмічну витривалість, оскільки вони чинили опір щонайменше трьом руйнівним землетрусам з моменту їх будівництва [170].

Таким чином, ми бачимо, що сучасний дизайн, розуміється як формальне вираження промислових процесів, що відображається в повній мірі в будівельній галузі протягом довгого періоду. Збереглися ремісничі системи, що були характерні для класичної архітектури. З огляду на ситуацію ми бачимо, що прогрес в плані шкільного будівництва був повільним. Лише в 1960 році, почалася масовізація закладів шкільної освіти завдяки використанню модульних, збірних та стандартизованих типових систем проектування шкільних закладів.

2.2. Особливості дизайну інтер'єрів народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст.

2.2.1. Особливості дизайну інтер'єрів народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст. в Україні

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. на розвиток шкільного будівництва та формування художнього образу архітектури народних шкіл, значним чином вплинули політичні, економічні та соціокультурні чинники, що були характерні для України в умовах становлення національного стилю [88]. Це проявилось не лише у вигляді екстер'єрів народних шкіл, а й яскраво простежується в інтер'єрах

шкільних споруд, художнє вирішення яких змінювалося з плином часу. Виходячи з особливостей історичного, політичного, географічного, культурного та соціально-економічного регіонального розвитку та наявності місцевих будівельних матеріалів відбувався розвиток та становлення планувальної організації та стилетворчих процесів з урахуванням стильових, композиційних, регіональних особливостей відповідно до побутового устрою окремого населеного пункту.

В Україні, так само і в країнах Європи інформація про будівництво шкіл в сільській місцевості з'являється на початку ХХ ст. Школи України, побудовані кінця ХІХ – початку ХХ століття в сільській місцевості були переважно одно- та двокласними [87]. Такі школи становили 95% усіх початкових шкіл. Найчастіше вони споруджувалися в селах, але й у містах не були рідкістю. У селах один вчитель навчав близько шістдесяті дітей різного віку, заняття проводились в одній кімнаті.

Л. Шулдан дослідила архітектуру народних шкіл у роботах Тадеуша Вацлава Мюнніха стосовно створення типових проектів для малих міст і сіл Галичини наприкінці ХІХ ст. у контексті розвитку архітектури навчальних закладів в Україні.

В статті «Архітектура народних шкіл у роботах Тадеуша Вацлава Мюнніха» Л. Шулдан наводить розміри типових будівель одно- та двокласних шкільних споруд: «...типова будівля школи на один клас запроектована розмірами 16,20 м на 9,00 м в плані і загальною висотою 8,7 м. Навчальна частина складається з одного класу на 50 учнів (6,3 x 7,9); широкого (2 м) коридору з гардеробом та винесеного із загального об'єму тамбуру-входу. У житловій частині розміщені сіни, комора, кухня, дві кімнати вчителя. Двокласна будівля з габаритними розмірами 17,55 м на 13,55 м має висоту до гребня 9,90 м. Класи на 80 і 50 учнів запроектовані відповідно розмірами 10,10 x 6,00 і 7,50 x 6,00, ширина коридору навчальної частини збільшена до 2,30 м....» [84].

На початку ХХ ст. в селах Лохвицького району, що на Полтавщині в 1909-16 рр. були споруджені перші земські, одноповерхові школи за проектами

архітектора О. Сластьона. Архітектором було створено серію проектів земських шкіл для Лохвицького повіту на 1, 2, 3 та 4 класи [81]. Школи були виконані із дерева та облицьовані цеглою, класи були добре освітлені за рахунок великих вікон, стіни та стелі шкільних приміщень були мащені та білені, підлога виконана із дерева. На стінах класів розміщувалися навчальні стінгазети, ікони, мапи, плакати, а також портрети вчених та класиків літератури, тощо.

Доцільним є розглянути приклади сільських шкільних інтер'єрів кінця XIX – початку XX століття які збереглися в музеях України. Школа побудована 1880 року в с. Бусовиське, Львівської обл., нині знаходиться на території музею народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького (Рис. 2.6., №3.). Школа у плані складається з трьох основних приміщень: двох класів та житла для вчителя, що розділені коридором. В цей період школи зазвичай будувалися за вимогою громади та на громадські кошти і найчастіше споруджувалися з місцевих будівельних матеріалів. Будівля цієї школи виконана з дерева.

Класна кімната має прямокутну форму (Рис. 2.6., №1.). Стіни та стеля мащені та побілені, підлога виконана з широких соснових дошок. В інтер'єрі класної кімнати стіл вчителя розташований на підвищенні ліворуч біля вікна, праворуч від вчительського столу знаходиться невеликих розмірів класна дошка. Навпроти вчительського столу, вздовж кімнати розміщені два ряди шкільних лав з'єднаних з партами. На стіні за вчительським столом розміщена мапа, а над дошкою хрест. Також можна простежити наявність ікон в інтер'єрі. Класна кімната має три вікна, два з яких звернені в бік вулиці.

В музеї народної архітектури та побуту в Ужгороді збережено будівлю школи, що знаходиться в селі Синевирська Поляна, Міжгірського р-ну. Будівля цієї школи, як і в попередньому прикладі, також виконана із дерева. В інтер'єрі класної кімнати, що в плані має прямокутну форму, стіни виконані з дерева та пофарбовані в білий колір, стеля зберігає фактуру та колір дерева. Підлога в цій школі була глиняною і називалася долівкою, виконувалася переважно з червоної глини, за тим же принципом, що і в українському народному житлі (аж до

початку XX ст.), а в більшості сіл України й на початку XX ст. можна було побачити таку підлогу, оскільки школи на селі досить часто організовували в звичайних житлових будинках, де відповідно інтер'єр був подібним до сільської хати (Рис. 2.6., №4.).

Стіл вчителя виконаний з дерева, розміщений ліворуч, над ним на стіні знаходиться хрест, поряд зі столом рахівниця та полиця з дровами, в кутку знаходиться маленька груба для обігріву класної кімнати взимку. На класній дошці праворуч прикріплені навчальні матеріали. Дерев'яні парти з лавами розставлені в два ряди і додатково вздовж стіни розміщені також звичайні лави. Вікна в класі маленьких розмірів, що дають недостатньо світла, до сволюку прикріплена керосинова лампа для додаткового освітлення класної кімнати. В сусідній кімнаті розташоване житло учителя, це невелика кімнатка в якій є необхідні речі – стіл зі стільцем, ліжка, скриня.

В музеї народної архітектури і побуту на Прикарпатті знаходиться експозиція сільської школи Бойківщини с. Поляниця Долинського р-ну. – приклад народного будівництва другої половини XIX століття. Це була типова трикамерна курна хата виконана із дерева, стіни та стеля побілені. Підлога глиняна, так само, як і в попередньому прикладі. В класі під глухою стіною розташований вчительський стіл, накритий скатертиною, праворуч піч, ліворуч столи та учнівські парти з лавами. На стіні за столом вчителя висить годинник, поруч із маленькою світлою дощечкою, що слугувала за класну дошку. Зліва поміж двома невеликими вікнами розміщена ікона, праворуч біля печі, іще одна ікона (Рис. 2.6., №5.).

В Національному музеї народної архітектури та побуту України представлена експозиція школи кін. XIX ст.. В плані школа поділена на дві частини та має два окремі входи до навчального класу та квартири вчителя (Рис. 2.6., №6.). Стіни в інтер'єрі класної кімнати мащені та побілені, підлога виконана з дерева, стелі дощані і також мащені та білені. В класі розміщені довгі, дерев'яні парти з лавами, вчительський стіл розміщений праворуч біля вікна, ліворуч розташована дошка та рахівниця, а в кутку, над вчительським столом ікона з

рушником. Два великих розмірів вікна дають багато світла (в порівнянні з попередніми прикладами сільських шкіл). Квартиру вчителя складають: спальня-кабінет та кухня-їдальня.

Наприкінці 1920-х рр., з початком оновлення шкільного меблювання на території України були видані рекомендації стосовно облаштування шкільних приміщень, які включали перелік обов'язкового меблевого наповнення навчальних класів [39].

Сільські школи, що були спроектовані за типовими проектами видатних архітекторів України, стали прикладом для наслідування та були застосовані, як зразки при проектуванні початкових шкіл на початку ХХ ст., задля забезпечення сільського населення навчальними приміщеннями.

Художнє вирішення інтер'єрів шкільних будівель в Україні було досить мінімалістичними, оскільки в народній сільській архітектурі шкільних споруд до того часу переважав зруб, стіни в школах частіше не мазали а просто білили, залишаючи фактуру дерева. Вирішення внутрішнього простору мало просте розпланування, наближене до квадрата чи прямокутника. В інтер'єрах використовувалися прості шкільні меблі, в основному парти з лавами та невеликі дошки для письма [15]. Доцільно розглянути особливості дизайну інтер'єрів сільських шкіл на території сусідніх держав, на прикладі Польщі.

№	НАЗВА	ІНТЕР'ЄР	
1	Фрагменти Планів шкіл на один та два класи для Лохвицького земства (арх. О. Сластіон, креслення В. Чепелика)		
2	Інтер'єр школи за проектом О. Сластіона побудованої 1911 р. в с. Млини, Лохвицького р-ну, Полтавської обл.		
3	Фасад та Інтер'єр школи 1880 р. с. Бусовиське, Старосамбірвського р-ну. Львівської обл.		
4	Школа з с. Синевирська Поляна Міжгірського р-ну. Інтер'єр класу 1883 р.		
5	Інтер'єр школи "дяківки", приклад народного будівництва другої половини XIX ст		
6	Школа кінець XIX ст., с. Люташеве, Тальнівський р-н, Черкаська обл.		
Особливості дизайну інтер'єрів народних сільських шкіл першої пол. XX ст. в Україні			

Рис. 2.6. Особливості дизайну інтер'єрів народних шкіл першої пол. XX ст. в Україні

2.2.2. Особливості дизайну інтер'єрів народних сільських шкіл першої пол. XX ст. в Польщі

На території Європи, а зокрема в Королівстві Польському та Галичині на початку XX ст. розпочинається будівництво народних сільських шкіл. Прикладом однокласної школи Польщі є проект розроблений К. Сіцінським. Однокласна школа була виконана в національному стилі. На основі прямокутного плану, школа мала просторий, добре освітлений клас, перед яким проходив рекреаційний коридор. Також в проекті була квартира для вчителя, що розташовувалася на горіщі.

В прикладі двокласної школи, що була спроектована архітектором З. Монченським, в основі плану будівлі лежить прямокутник. На першому поверсі спроектовано дві аудиторії по обидва боки від коридору, які мають виконувати рекреаційні функції взимку. Для обігріву передпокою у внутрішніх стінах були розміщені димохідні стояки з двосторонніми опалювальними печами [164]. З часом ці шкільні проекти стали типовими для сільської місцевості (Рис. 2.7., №.1).

Розглянемо інтер'єр школи, що зберіглася у музеї етнографічного парку Кельце в Токарні, в селі Стара Слупя округ Гміна Нова Слупя, Свентокшиське воєводство. На фото ми бачимо прямокутну кімнату, дерев'яні побілені вапном стіни класної кімнати, частину печі (що зазвичай споруджувалася в школі для обігріву взимку), маленькі вікна, умивальник, прості дерев'яні меблі: парти з лавами, шафу, шкільну дошку та рахівницю. Незважаючи на невеликі розміри вікна, ця класна кімната виглядає добре освітленою за рахунок вибілених стін та підлоги виконаної зі світлого дерева (Рис. 2.7., №.2).

В музеї народної архітектури в Ольштиньку, розміщена експозиція інтер'єру колишньої сільської школи початку XX ст. Як і в попередніх прикладах ця школа була виконана із дерева, класна кімната прямокутної форми, стіни побілені, стіл вчителя знаходиться на дерев'яному підвищенні, парти з лавами розташовані в два ряди та звернені в бік вчителя, класна дошка розміщена праворуч від вчительського столу. На стінах праворуч знаходиться шкільне

приладдя, а ліворуч від столу вчителя – хрест. Все меблеве наповнення класу та підлога виконані зі світлого дерева (Рис. 2.7., №.3).

Далі розглянемо інтер'єр класної кімнати двокласної сільської школи що знаходиться в Сондецькому етнографічному парку, це досить невелика будівля за розмірами (Рис. 2.7., №.4). В плані має дві прямокутні кімнати. Стіни мащені та пофарбовані в білий колір, підлога виконана з дерева, стеля не фарбована та зберігає колір дерева. Парти та стільці розміщені в два ряди та звернені до столу вчителя. Учительський стіл, дошка, парти та лави, рахівниця виконані з дерева. На стіні розміщена велика мапа та портрети героїв того часу (найчастіше це були фотографії маршала Пілсудського та президента Мосціцького), поруч на стіні герб і хрест.

В музеї народної культури в Колбушові зберігся інтер'єр шкільного класу поч. ХХ ст. Як і в попередніх прикладах, стіни класної кімнати мащені та побілені, підлога та стеля виконані з дерева та зберігають фактуру природнього дерева. Учнівські парти з'єднані з лавками та звернені в бік учительського столу, що стоїть на дерев'яному підвищенні. На глухій стіні, що за учительським столом, знаходиться шкільна дошка, над дошкою розміщені герб та портрети видатних політичних діячів. На стіні ліворуч розташована велика мапа (Рис. 2.7., №.6).

Далі інтер'єр класної кімнати школи що знаходиться в Підляському музеї народної культури у Василькуві, це приклад двокласної школи з просторою прямокутною класною кімнатою та більшими, в порівнянні з попередніми прикладами, вікнами, що дають багато світла (Рис. 2.7., №.5). Стіни та стеля пофарбовані в білий колір, підлога виконана з соснового дерева. Учнівські парти не з'єднані з лавками, виконані з дерева, пофарбовані в зелений колір та звернені в бік учительського столу. Ліворуч розміщені шафи для шкільного приладдя, праворуч від столу вчителя знаходиться годинник та класна дошка, над дошкою на стіні – герб.

В порівнянні з прикладами одно-та двокласних польських шкіл ми бачимо чимало подібних елементів художнього вирішення шкільних інтер'єрів з українськими зразками, а зокрема:

- планувальна організація шкільних споруд;
- наявність помешкання для вчителя;
- матеріали оздоблення класних кімнат;
- меблеве наповнення класів;
- графічні матеріали в оздобленні стін (ікони, хрести, портрети видатних діячів).

Художнє вирішення інтер'єрів сільських шкіл на початку ХХ ст. мало яскраво виражені риси народного стилю, як в Україні так і в Польщі. В інтер'єрах шкільних приміщень проявилися регіональні традиції та використовувалися місцеві матеріали в художньому оздобленні в залежності від регіону, що власне і надає унікальності та цінності зразкам сільських шкіл які збереглися до цього часу [15]. (Рис. 2.7.).

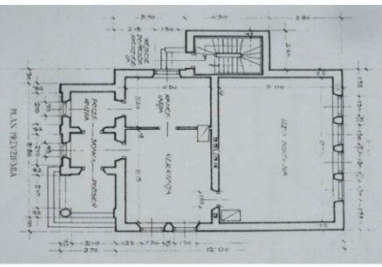
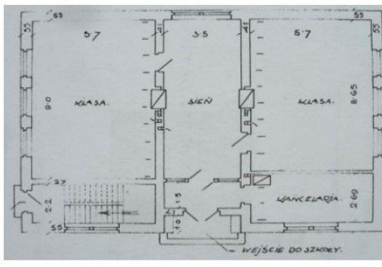

№	НАЗВА	ІНТЕР'ЄР	
1	Рис.1. Проект однокласної школи архітектора Кароля Сіцінського Рис.2. Проект двокласної школи		
2	Інтер'єр колишньої сільської школи початку XX ст. (Музей етнографічного парку		
3	Інтер'єр класної кімнати сільської школи часів II Польської Республіки (Музей народної архітектури в Ольштині- ку, Польща)		
4	Інтер'єр шкільного класу поч. XX ст. (Сондецький етнографічний парк; фото: А. Чижевська)		
5	Шкільний клас початку XX ст. (Підляський музей народної культури та події, пов'язані з цим місцем Василькув,		
6	Інтер'єри Шкільних класів початку XX ст. (Музей народної культури в Колбушові, Польща (автор фото: Войцех Дульський, надано		
Особливості дизайну інтер'єрів народних сільських шкіл першої пол. XX ст. в Польщі			

Рис. 2.7. Особливості дизайну інтер'єрів народних шкіл першої пол. XX ст. в Польщі

2.3. Просторово-композиційне вирішення довкілля об'єктів народних сільських шкіл

Суспільно-політична ситуація, в якій знаходилася Україна наприкінці XIX – початку XX століття, безсумнівно, була основною причиною, яка стала визначальною для формування типології народної архітектури та, зокрема, функціонально-планувальної організації сільських малокомплектних шкіл. Дослідник народної архітектури В. П. Самойлович увесь свій творчий та професійний шлях присвятив вивченню та дослідженню народної архітектури України. Його наукові праці щодо композиції, функціонально-планувальної організації створення та розвитку масового житлового будівництва в Україні являються цінним матеріалом для подальшого дослідження взаємозв'язків побутового та житлового будівництва в порівнянні з спорудами народних шкіл в сільській місцевості. Для того щоб продемонструвати, який вплив мала народна архітектура та національні традиції й естетичні уподобання народних зодчих, застосовані в сільських житлових будинках в різних регіонах нашої країни та в подальшому впровадженими в типологію планувальної організації сільських шкільних споруд.

Від початку XX ст. в українських селах розпочалося масове культурно-побутове і житлове будівництво. Широко розгорнулося житлове будівництво та будівництво початкових та середніх шкіл, дитячих садків, ясел, клубів, магазинів, їдалень та інших громадських споруд. У селах починають виникати сучасні комплекси громадського центру, до якого входили всі необхідні культурно-побутові заклади. Досить швидкими темпами змінювався архітектурний вигляд українського села. Цей етап був надважливий для еволюції архітектури шкільних споруд України в сільській місцевості і це стало можливим завдяки прискореному підвищенню культурного рівня та матеріальних можливостей сільського населення [66].

Функціонально-планувальна організація народної архітектури сільських шкіл України зумовлена переважно методом, що був основою народного

будівництва, при якому будівлі в сільській місцевості споруджувалися за кращими типовими зразками, що були характерні для того чи іншого регіону нашої країни. Виходячи з особливостей історичного, політичного, географічного, культурного та соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону та наявності тих чи інших будівельних матеріалів – відбувався розвиток та становлення планувальної організації та стилетворчих процесів з урахуванням стильових, композиційних регіональних особливостей відповідно до побутового устрою окремого населеного пункту.

Також на формування народної архітектури України впливали країни-сусіди. У народному житлі та шкільних спорудах західних районів України простежуються спільні риси з архітектурою сусідніх народів – Молдавії, Румунії, Угорщини, Чехословаччини та Польщі [65].

Велику роль при формуванні планувальної організації, об'ємно-просторової композиції та архітектурно-художнього рішення в народному будівництві відіграло застосування тих чи інших типів стінових конструкцій, що залежало передусім від використаних місцевих будівельних матеріалів, які застосовувалися для їх спорудження. В своєму дослідженні В.П. Самойлович вирізняє, «...відповідно до архітектурно-етнографічного районування в Україні – шість основних районів:

- 1) Полісся, основний будівельний матеріал – дерево;
- 2) Карпати (Прикарпаття, Закарпаття, Буковина), основний будівельний матеріал – дерево;
- 3) Поділля, основний будівельний матеріал – дерево та глина;
- 4) Слобожанщина, Полтавщина, основний будівельний матеріал - дерево та глина;
- 5) Середня Наддніпрянщина, основний будівельний матеріал – глина, природний камінь, дерево;
- 6) Нижня Наддніпрянщина і Південь, основний будівельний матеріал - глина, природний камінь...» [66].

Використання місцевих матеріалів обумовило різну типологію стінових конструкцій:

- на півночі України стіни будувалися зі зрубу;
- в лісостеповій смузі нашої країни стіни були переважно каркасні;
- на території Південної України – в основному монолітні.

Ця типологія конструкцій характерна в більшій мірі для народного будівництва України кінця XIX ст. На початку XX ст. в народному будівництві починає переважати використання конструкцій для зведення яких використовується менший об'єм деревини, через дефіцит деревини скоротилося популярне до того часу будівництво «в зруб». Особливості вирішення стінових конструкцій впливали на зовнішній вигляд споруд, на їх архітектуру та дизайн. В.П. Самойлович визначає такі основні прийоми конструктивного рішення стін в різних районах України:

- стіни зі зрубу;
- каркасні стіни;
- монолітні стіни.

Основними матеріалами що використовувалися для стінових конструкцій були:

- дерево (рублені стіни будувалися із дерев'яних колод (кругляк), пластин і брусків, кругляк використовувався переважно в районах, багатих на ліс);
- глина (глинобитні, глинолитні, глиновалькові та саманні конструкції стін);
- природний камінь (переважав вапняк; в південних районах - здебільшого черепашник (у вигляді пиляних блоків, інші види природного каменю – у вигляді буту); на Поділлі та в західних районах – щільний вапняк; (стіни з каменю, в переважній більшості випадків штукатурять, лише в окремих районах стіни мають природну фактуру каменю));
- крейда, мергель та інші будівельні матеріали (характерні для південно-східних районів України) [47].

В першій половині ХХ ст. в народному будівництві широко застосовувалися місцеві матеріали варіативність яких була різною в залежності від регіону, що являлося характерною особливістю для народного будівництва, завдяки чому в народній архітектурі ми маємо таке різноманіття конструктивних та художніх вирішень, що в свою чергу вплинуло на декоративне оздоблення фасадів та архітектурне рішення споруд в цілому. Характерною особливістю будівель українських народних школи є простота і лаконічність їхньої об'ємно-просторової композиції, враховуючи той факт, що на початку ХХ ст., ця риса була притаманна не лише житловим будинкам, але й народним сільським школам.

Характерні художні прийоми будівель народних шкіл зумовлені безперервним процесом відбору всього найбільш актуального, економічного, що відповідає умовам життя та естетичним уподобанням народу певного регіону, в деяких випадках окремого міста чи села. Індивідуальні риси розпланувальних рішень не лише в різних регіонах, а й у різних селах відповідають народним художнім традиціям, виробленим колективним досвідом і колективною творчістю.

Типовість композиційних прийомів в будівлях народних шкіл України є основою композиційної єдності забудови вулиці і села в цілому, а різноманітність у варіаціях художніх вирішень являється основою мальовничості цієї забудови. Саме ці особливості народних шкіл власне і створюють умови для забудови населеного пункту в єдиному художньому ансамблі. Своєрідні та унікальні художні риси сільських шкіл України, завдяки яким народне будівництво одного регіону відрізняється від іншого, можна досить виразно простежити на прикладі народних сільських шкіл за проектами О.Сластіона.

2.3.1. Особливості розміщення народних сільських шкіл за проектами О.Сластіона в структурі села

Українське село являється культовим символом українського народу, воно з давніх часів відоме своєю живописністю та органічністю розташування в

ландшафтів. Існує вираз, що культура йде із села, у випадку України ми маємо живий доказ цього виразу – народні школи.

На становлення народних шкіл України за проектами видатного архітектора О. Сластіона, разом з вище переліченими чинниками, проявляли природні умови та характер розміщення шкільних споруд у структурі села.

В першій половині ХХ століття школа відгравала культурну і просвітницьку роль у сільській місцевості. На прикладі нині існуючих шкіл побудованими за проектами архітектора О. Сластіона на території Полтавської та Чернігівської областей ми можемо прослідкувати особливості розміщення об'єктів народних сільських шкіл в структурі села.

1. Однокомплектна школа (Охоронний № 4888-Пл.) по вул. Косий Хутір, 47, с. Піски-Удайські, що знаходиться в Полтавській області, село розташоване на лівому березі річки Удай, русло якої утворює так званий півострів. Село розташоване в лісостеповій зоні оточене з півночі та сходу лісом, клімат помірний, ґрунти піщані та глинясті. Школа розташована віддалено від житлових споруд, та знаходиться біля центральної дороги (Рис. 2.8. №5.).

2. Три-комплектна школа (Охоронний № 4893-Пл.) в с. Бондарі, Лубенського р-ну., Полтавської області, розташована по вул. Лісова, 62. Село знаходиться за 2,5 км від лівого берега річки Многа, клімат помірний, ґрунти глинясті. Будівля земської школи була побудована тут в 1912 році, та розташована у структурі села дещо відокремлено від житлових споруд (Рис. 2.8. №4.).

3. Двокомплектна школа в с. Гільці, Чорнухинського р-ну., Полтавської обл. Село знаходиться на березі р. Артополот, розташоване в лісостеповій зоні, на відстані 2 км знаходиться село Богданівка. Ця школа, як можна бачити на мапі, також розташована віддалено від житлових споруд (Рис. 2.8. №6.).

4. Три-комплектна школа в с. Курінька, Чорнухинського р-ну. Полтавської обл. (Охоронний № 4885-Пл). Село розташоване на лівому та частково на правому березі річки Удай, на відстані 33 км від районного центру. Школа

побудована у 1912 році та розташована по головній вулиці села окремо від житлової забудови (Рис. 2.8. № 1.).

5. Три-комплектна школа в с. Озеряни, Прилуцького р-ну., Чернігівської обл. (Охоронний № 54-Чг). Село розташоване в лісостеповій зоні, клімат помірний, ґрунти глинясті. Школа побудована на початку ХХ ст. Будівля розташована по головній вулиці та формує умовний центр села (Рис. 2.8. №2.).

6. Три-комплектна школа в с. Білоцерківці, Пирятинського р-ну., Полтавської обл. (Охоронний № 4879-Пл). Школа побудована в 1912 році. Село розташоване на річці Многа, в північно-західній частині Пирятинського району на схилах ярів і горбів. Будівля школи знаходиться по головній вулиці села, та відокремлено від житлової забудови, неподалік школи розташований Свято-Георгіївський храм, таким чином ми можемо зробити висновок, що школа в цій місцевості виконує роль культурного центру (Рис. 2.8. №3.).

7. Двокомплектна школа в с. Кизлівка, Чорнухинського р-ну., Полтавської обл., (Охоронний № 4884-Пл) побудована 1912 році. Школа знаходиться в центральній частині села шкільна територія має рівну площину поверхні та невеликий ухил в північному напрямку. Село розташоване на правому березі річки Многа, пришкільна територія з північного сходу та південного заходу оточена вулицями, з північного заходу знаходяться огороди а з південного сходу ділянки приватної забудови (Рис. 2.8.1. №8.).

8. Двокомплектна школа в с. Млини, Лохвицького р-ну., Полтавської обл. побудована в 1911 році. Село Млини знаходиться на лівому березі річки Сула, річка звивиста та утворює лимани і заболочені озера. Школа розташована по головній вулиці в центрі села, пришкільна територія має рівну площину. Школа в даному селі виконую роль архітектурної домінанти в структурі сільської забудови, оскільки вона знаходься на перетині кількох вулиць і її добре видно з будь-якого ракурсу (Рис. 2.8.1. №9.).

9. Двокомплектна школа в с. Мокіївка, Чорнухинський р-н., Полтавська обл., (Охоронний № 4887-Пл) 1912 року. Село Мокіївка знаходиться в лісостеповій зоні біля річки Вергунки, що впадає в річку Удай, клімат помірно-

континентальний. Ґрунти чорноземні, є глинясті, сіроземні. На схід від села знаходиться ліс, у якому переважає дуб. Село поділяється ярмом та дорогами на 6 частин - кутків: Чошин, Карпенський, Мостовинський, Горбанівка, Хутірський, Зубранівка. Будівля школи розташована по головній вулиці в центрі села, відокремлено від житлової забудови і разом з тим в радіусі пішохідної доступності (Рис. 2.8.1. №12.).

10. Три-комплектна школа в с. Харсіки, Лохвицького р-ну., Полтавської обл. (Охоронний № 4892-Пл) побудована в 1913 році. Шкільний комплекс в Харсіках в даний час, за матеріалами натурних досліджень І. Бикова, налічує власне будівлю школи та руїни невстановленої за функціональним призначенням споруди. Село Харсіки знаходиться на лівому березі річки Многа, вздовж села протікає пересихаючий струмок з загатою. Поруч проходить автомобільна дорога. Школа розташована в південній частині села, над заплавою річки Многа, на підвищенні, знаходиться відокремлено від житлової забудови (Рис. 2.8.1. №10.).

11. Три-комплектна школа в смт. Чорнухи, Чорнухинського р-ну Полтавської обл., (Охоронний № 4889-Пл), побудована у 1913 році. Селище міського типу Чорнухи знаходиться на лівому березі річки Многа, вище за течією примикає село Харсіки. Відстань до обласного центру міста Полтави – 200 км, до столиці Києва – 180 км. Школа розташована на стику двох вулиць – вул. Мележика і вул. Першотравневій, будівля знаходиться дещо віддалено від житлової забудови формуючи культурний центр села. (Рис. 2.8.1. №11.).

12. Однокомплектна школа в с. Риги, Миргородського р-ну., Полтавської обл., (Охоронний № 4874-Пл) побудована в 1913-14 рр. За об'ємно-просторовою та планувальною структурою школа в Ригах наближена до земської школи в селі Западінці та земської школи в селі Христанівка. Село Риги знаходиться за 2 км від міста Лохвиця, за 1 км від села Криниця та примикає до села Венслави. По селу протікає пересихаючий струмок з загатою. Школа як і в попередніх прикладах знаходиться віддалено від житлової забудови (Рис. 2.8.1. №7.).

Виходячи з аналізу 12 шкіл за проектами О.Сластіона ми доходимо висновку, що школа в сільській місцевості зазвичай розміщувалася по головній

вулиці та виконувала містобудівну функцію і була домінантою просторового середовища села та мала яскраво виражені архітектурно-композиційні особливості, а саме: вежі, високі вальмові дахи, багате декорування фасадів, організацію пришкільної території і тощо. Таким чином в ході аналізу розміщення об'єктів сільських шкіл за проектами арх. О. Сластіона в структурі села, було визначено, що школа виконувала функцію культурного осередку в сільській місцевості. В порівнянні із закордонними прикладами народних шкіл, ми можемо зробити підсумок, що таке розташування шкільних споруд – в центрі села – було характерним в основному для України, на відміну від інших досліджуваних країн.

№	ФАСАД	НАЗВА \ ОПИС	РОЗТАШУВАННЯ
1		Трикомплектна школа в с. Курінка, Чорнухинського р-ну. Полтавської обл. (Охоронний № 4885-Пл). Школа побудована у 1912 році та розташована по головній вулиці села окремо від житлової забудови	
2		Трикомплектна школа в с. Озеряни, Прилуцького р-ну., Чернігівської обл. (Охоронний № 54-Чг). Школа побудована на 1912 р. Будівля школи розташована по головній вулиці та формує умовний центр села.	
3		Трикомплектна школа в с. Білоцерківці, Пирятинського р-ну., Полтавської обл. (Охоронний № 4879-Пл). Школа побудована в 1912 році. Будівля школи знаходиться по головній вулиці села, та відокремлено від житлової забудови	
4		Трикомплектна школа (Охоронний № 4893-Пл.) в с. Бондарі, Лубенського р-ну., Полтавської області, розташована по вул. Лісова, 62. Школи була побудована тут в 1912 році, та розташована у структурі села дещо відокремлено від житлових споруд	
5		Однокомплектна школа (Охоронний № 4888-Пл.) по вул. Косий Хутір, 47, с. Піски-Удайські, що знаходиться в Полтавській області, школа розташована віддалено від житлових споруд, та знаходиться біля центральної дороги	
6		Двокомплектна школа в с. Гільці, Чорнухинського р-ну., Полтавської обл. Ця школа, як можна бачити на мапі, також розташована віддалено від житлових споруд	

Особливості розміщення народних сільських шкіл за проектами О.Сластіона в структурі села

Рис. 2.8. Особливості розміщення народних шкіл в структурі села

№	ФАСАД	НАЗВА \ ОПИС	РОЗТАШУВАННЯ
7		Однокомплектна школа в с. Риги, Миргородського р-ну., Полтавської обл., (Охоронний № 4874-Пл) побудована в 1913-14 рр. Школа як і в попередніх прикладах знаходиться віддалено від житлової забудови	
8		Двокомплектна школа в с. Кизлівка, Чорнухинського р-ну., Полтавської обл., (Охоронний № 4884-Пл) побудована 1912 році. Школа знаходиться в центральній частині села	
9		Двокомплектна школа в с. Млини, Лохвицького р-ну., Полтавської обл. побудована в 1911 році. Школа розташована по головній вулиці в центрі села, прикільня територія має рівну площину.	
10		Трикомплектна школа в с. Харсіки, Лохвицького р-ну., Полтавської обл. (Охоронний № 4892-Пл) побудована в 1913 році. Школа розташована в південній частині села, на підвищенні, знаходиться відокремлено від житлової забудови.	
11		Трикомплектна школа в смт. Чорнухи, Чорнухинського р-ну Полтавської обл., (Охоронний № 4889-Пл), побудована у 1913 році. Будівля знаходиться дещо віддалено від житлової забудови формуючи культурний центр села.	
12		Двокомплектна школа в с. Мокіївка, Чорнухинський р-н., Полтавська обл., (Охоронний № 4887-Пл) 1912 року. Будівля школи розташована по головній вулиці в центрі села, відокремлено від житлової забудови і разом з тим в радіусі пішохідної доступності.	

Особливості розміщення народних сільських шкіл за проектами О.Сластіона в структурі села

Рис. 2.8.1. Особливості розміщення народних шкіл в структурі села

2.3.2. Особливості предметно-просторової організації народних шкіл України в першій половині ХХ ст.

Як було зазначено вище на території України на початку ХХ ст. у сільській місцевості переважали малокомплектні шкільні споруди. Доцільним є визначити особливості і риси предметно-просторової організації на прикладі народних шкіл за проектами О. Сластіона які були характерними для таких типів шкіл. Можна виділити такі групи що відносяться до особливостей народних шкіл за:

- планувальними особливостями (функціональна організація);
- вирішенням композиції будівель (за формою фасадів);
- вирішення фасаду (спосіб оздоблення та матеріали);
- оздоблення деталей фасадів (форма вікон, дверей, оформлення вхідних груп);

За планувальними особливостями народні школи поділяються на:

- однокомплектні;
- двокомплектні;
- три комплектні;
- чотири комплектні;

За формою фасадів (Додаток Г.3):

- без вежі;
- з центричною вежею;
- з двома симетричними вежами з двох боків;
- з асиметрично розташованою вежею;

Вирішення фасадів (Додаток Г.4):

- Види декору:
  - вертикальний, геометричний;
  - горизонтальний геометричний;
  - рослинний (стилізоване «дерево життя»);
  - геометризована стилізована вишивка.

Матеріали:

- цегляний декор;
- декоративна кладка цегли; побілка;
- виділення окремих деталей фасаду кольоровими фарбами.

Оздоблення деталей фасаду школи (форма вікон, дверей, оформлення вхідних груп) (Додаток Г.6;7;9;10):

- вікна\двері шестикутної форми;
- вікна: з оздобленням довкола вікна;
- з суцільним обрамленням вікна;
- з виступаючим обрамленням над вікном;
- з виділеним карнизом.

двері (Додаток Г.8.):

- з оздобленням довкола дверей;
- з суцільним обрамленням дверей;
- з обрамленням тільки над дверима;
- без декоративного оздоблення.

В попередньому розділі ми визначили що в цей період була велика кількість малокомплектних шкіл, в першій половині ХХ ст. їх будувалося багато, але в даному дослідженні ми розглядаємо саме народні (школи в національному стилі), що були носіями ідентичності нації та носіями специфічних рис предметно-просторової організації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Класифіковано народні школи першої пол. XX ст. за: 1) стильовими та композиційно-художніми ознаками екстер'єру та інтер'єру; 2) місткістю; 3) віком учнів; 4) розміщенням в оточуючому середовищі та наявністю композиційних та видових зв'язків.

2. Виявлено і досліджено маловивчені до цього часу аспекти проектування і будівництва народних шкіл в Україні та світі в першій половині XX ст., щодо композиційно-художньої, стилістичної та планувально-просторової складових інтер'єрів та умеблювання приміщень шкільних будівель.

2. Виявлено наявність цілого ряду мало вивчених раніше аспектів будівництва народних шкіл в Україні та світі в першій пол. XX ст. Насамперед вони стосуються декоративно-стилістичної та планувальної складових шкільних приміщень, ґрунтовний аналіз яких у попередніх дослідженнях не здійснювався.

3. Визначено особливості формування та декоративного оздоблення на прикладах інтер'єрів шкільних будівель України. Художньо-композиційне вирішення інтер'єрів сільських шкіл на початку XX ст. спиралося на яскраво виражені риси народної української архітектури і мистецтва, що проявлялися у використанні регіональних традицій в будівництві та художньому оформленні фасадів, а також застосуванню місцевих матеріалів в оздобленні, своєрідність яких залежала від регіону. Використання цих регіональних традицій, місцевих ознак і матеріалів надавало унікальності та своєрідності шкільним будівлям, і понині продовжує визначати їх цінність і неповторність.

4. Виявлено, що народні школи побудовані за проектами О. Сластіона на території Полтавської, Сумської, Чернігівської областей мали яскраво виражені композиційно-художні особливості, що візуально і семантично пов'язували їх з оточуючим середовищем, а саме: наявність вежі, високого вальмового або шатрового даху, створення ярусної композиції будівлі в цілому, що надавали їм роль композиційної та змістовної домінанти всього села; а також багате оздоблення фасадів та їх елементів з використанням регіональних матеріалів і

традицій декору, що пов'язувало споруду з найближчим довкіллям та створювало зони «зорового комфорту», характерні для інтер'єру народного українського житла. Школи зазвичай будували в центрі села або уздовж головної вулиці, таким чином споруда виконувала функцію культурного осередку в сільській місцевості та була художньою домінантою просторового середовища села. Побудова просторової композиції будівлі за зразками народного зодчества та використання його елементів в оздобленні надавали їй, крім того, роль носія культурної ідентичності.

5. Визначено, що функціонально-просторове вирішення народних шкіл було продовженням традицій формування предметно-просторового середовища народного житла («хата на дві половини»), винайденим емпірично в процесі будівництва, та виявилось настільки вдалим з ергономічної та функціональної точок зору, що воно залишалось взірцем для наслідування протягом більш ніж тридцяти років. Велика кількість шкіл, побудованих в першій половині ХХ ст., які збереглися, і донині використовуються за призначенням, що свідчить про досконалість їх предметно-просторового вирішення.

6. Встановлено, що композиційно-художнє вирішення, дизайн предметного середовища та декоративне оздоблення народних сільських шкіл відігравали суттєву роль в становленні та розвитку архітектурних стилів та пошуках нової національної ідентичності. Спираючись на приклади формування середовища народних шкіл в Україні, можна стверджувати, що цей процес був частиною становлення національної ідентичності українського народу.

РОЗДІЛ 3

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА ТА МЕТОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАРОДНИХ ШКІЛ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛ. XX СТ.

3.1. Принципи предметно-просторової організації народних сільських шкіл України

Просторова організація школи – це спосіб об'єднати шкільні простори разом, щоб створити колективне й організоване ціле. Предметно-просторова організація школи зумовлена навчальним процесом, що провадиться у цій школі і повинна забезпечувати такі функції:

- навчання дітей;
- мотивація дітей до отримання нових знань та розкриття творчого потенціалу учнів;
- забезпечити здорове екологічне середовище для перебування учнів упродовж робочого дня;
- гарантувати вільне переміщення територією шкільного закладу;
- активні фізичні вправи;
- формувати естетичні смаки;
- комунікацію між учасниками навчального процесу та вчителями, тощо.

До принципів предметно-просторової організації народних сільських шкіл першої половини XX ст. ми відносимо те, що предметно-просторове наповнення цих шкіл було носієм ідентичності нації. Виходячи з цього, доцільно розглянути принцип декорування фасадів народних шкіл, оскільки в школах на початок XX ст. більше декорувався фасад ніж інтер'єр. Крім того школа виконувала містобудівну функцію і була домінантою просторового середовища села і тому вона мала певні архітектурні особливості, а саме:

- вежі;
- високі вальмові дахи;

- багате декорування фасадів;
- розпланування пришкільних територій;
- планувальна організація класних кімнат тощо.

Для кожної будівлі школи існує ряд вимог, які необхідно задовольнити для забезпечення комфортного та безпечного перебування учнів. Завдяки принципам просторової організації народних шкіл були знайдені ефективні дизайнерські вирішення. Вище перераховані особливості в першій половині ХХ ст. являли собою архітектурні доміанти, що являли собою культурний центр села та поділялися за 6 принципами:

- принцип контекстуальності;
- принцип динамічності предметного наповнення;
- принцип ергономічності;
- принцип спадкоємності;
- принципи стильової гармонізації;
- принцип екологічності;

Розглянемо прийоми які розкривають ці принципи:

1) *«Принцип контекстуальності»* (народні сільські школи гармонійно вписані в ландшафт сільської місцевості, враховують оточуючий контекст та природне оточення. Цей принцип обумовлений розташуванням будівель народних шкіл у центрі або уздовж головної вулиці села);

2) *«Принцип динамічності предметного наповнення»* (в проектах шкіл Полтавського земства О. Сластіоном приміщення були розділені на функціональні зони, які за необхідності об'єднувалися або трансформувалися (за допомогою спеціальних ширм) залежно від площі приміщення і особливостей його використання. Визначено також інші прийоми зонування: за допомогою кольору, перегородок, меблів, світла та декоративних конструкцій);

3) *«Принцип ергономічності»* (розкривається прийомами меблевого наповнення навчальних класів, обладнання та устаткування шкільних приміщень з урахуванням параметрів користувачів; освітлення та колористичного вирішення

навчальних приміщень для створення досконалого предметного середовища та забезпечення комфортного перебування дітей);

4) *«Принцип спадкоємності»* (використання прийомів народного житлового будівництва - «хата на дві половини»; спадкоємність у формах силуету, дахів і художнього образу будівлі в цілому; використання регіональних традицій в оздобленні фасадів, вхідних груп та облямуванні вікон);

5) *«Принципи стильової гармонізації»* (регіональні особливості шкільної будівлі простежуються в усіх елементах оздоблення фасадів, в тому числі використання характерних орнаментів та символіки; прослідковуються взаємозв'язки елементів декору з іншими деталями споруди та використання форм і елементів, традиційних саме для певного регіону);

б) *«Принцип екологічності»* - для будівель народних шкіл було характерним використання природних місцевих матеріалів: камінь, глина, цегла, деревина тощо).

Сукупність цих принципів та прийомів предметно-просторової організації народних сільських шкіл є підтвердженням важливості значення народних шкіл України, предметно-просторове наповнення цих шкіл було носієм ідентичності нації, архітектура, декор та дизайн відповідають принципам композиції дизайну шкільних споруд, та є основоположними у визначенні образу історичних шкільних будівель, що були зведені в першій пол. ХХ ст. на території нашої держави (Рис. 3.1.)

№	ПРИНЦИПИ	ПРИЙОМИ	ЗАСОБИ
1	КОНТЕКСТУАЛЬНОСТІ	народні сільські школи гармонійно вписані в ландшафт сільської місцевості, враховують оточуючий контекст та природне оточення	розташування будівель народних шкіл у центрі або уздовж головної вулиці села; крім того, опирається на використання місцевих матеріалів та традицій народного житла
2	ДИНАМІЧНОСТІ ПРЕДМЕТНОГО НАПОВНЕННЯ	приміщення шкіл розділені на функціональні зони, які за необхідності об'єднувалися або трансформувалися (за допомогою спеціальних ширм) залежно від площі приміщення і особливостей його використання	кольором; перегородками; меблями; світлом; декоративними конструкціями
3	ЕРГОНОМІЧНОСТІ	меблевого наповнення навчальних класів, обладнання та устаткування шкільних приміщень з урахуванням параметрів користувачів	освітлення та колористичного вирішення навчальних приміщень для створення досконалого предметного середовища та забезпечення комфортного перебування дітей
4	СПАДКОЄМНОСТІ	використання прийомів формування предметно-просторового середовища народного житла – «хата на дві половини»	спадкоємність у формах силуету, дахів і художнього образу будівлі в цілому; використання регіональних традицій в оздобленні фасадів, вхідних груп та обляміванні вікон
5	ЕКОЛОГІЧНОСТІ	для будівель народних шкіл було характерним використання природних місцевих матеріалів	камінь; глина; цегла; деревина тощо
6	ГАРМОНІЗАЦІЇ	охоплює всі рівні формування шкільного предметно-просторового середовища, а також включає регіональні стилістичні особливості шкільної будівлі	оздоблення фасадів, використання характерних орнаментів та символіки; взаємозв'язки елементів декору з деталями будівлі та використання форм і елементів, традиційних саме для певного регіону

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НАРОДНИХ СІЛЬСЬКИХ ШКІЛ ПЕРШОЇ ПОЛ. ХХ СТ.

Рис. 3.1. Принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України першої пол. ХХ ст.

3.2. Прийоми декоративного оздоблення народних шкіл

На межі ХХ ст. в Україні на території Лохвицького повіту, що на Полтавщині було споруджено серію шкіл, які склалися з восьми типів за проектами видатного архітектора О. Сластьона в 1909-16 рр. [52]. В цей же час активного розвитку набуває стиль Український архітектурний модерн (УАМ), що виник в 1903 р. та розвивався протягом наступних сорока років. Створюючи художній образ шкіл для Лохвицького земства архітектор звертався в першу чергу до традицій національного будівництва та декоративних мотивів народного мистецтва які гармонійно втілював у проектах народних шкіл. Архітектором були розроблені проекти одно-, дво-, три- та чотирикласних шкіл, в плані однокласні школи найчастіше були прямокутними, двокласні мали Т та Г подібну форму, трикласні були П-подібними. Однокласні та двокласні школи мали одну вежу, яка розташовувалася в центральній частині фасаду, трикласні мали дві вежі, що в свою чергу було характерною особливістю оздоблення цих шкіл.

Розглянемо приклади декоративного оздоблення однокласних шкіл що збереглися в Чернігівській та Полтавській областях та в даний час являються пам'ятками архітектури місцевого значення. Ці одноповерхові школи виконані з дерева та облицьовані цеглою на фасадах мають геометричний орнамент виконаний з використанням цегляного декору. Цегляний стиль прийшов в нашу архітектуру на зламі ХІХ – ХХ століття, та вирізнявся відмовою від оштукатурювання фасадів будівель та використання декору з не потинькованої цегли.

Однокласна школа в с. Макушиха Чернігівської області в центрі фасаду розташована вежа, що слугує композиційною домінантою в даному прикладі (Рис. 3.5., №.1). Фасадні стіни облицьовані цеглою, оздоблені геометричним орнаментом в народному стилі який виконаний із цегляної кладки. Фасади у рівномірному ритмі членувалися шестикутними трапецієвидними вікнами, елементи декору в даному прикладі розміщені довкола віконних прорізів. В центральній частині фасаду розташована двоярусна вежа, яка виступає вперед,

перший ярус якої слугує тамбуром та вхідною групою, з обох боків має по два віконних прорізи що оздоблені геометричним орнаментом довкола. Двері дерев'яні, фарбовані в темно коричневий колір, розташовані в центрі фасаду та мають трапецієвидну форму. Трапецієподібну форму дверних та віконних отворів автор запозичив із традицій українського дерев'яного зодчества. Другий ярус вежі має по два невеликих за розмірами вікна з центральної та правої сторони, які також оздоблені декоративною цегляною кладкою довкола віконних прорізів. Більш розгалужений декор розташований на карнизах, які в свою чергу завершуються дерев'яним піддашком що оздоблений різьбленим геометричним декором. Фасадна стіна праворуч від порталу оздоблена пілястрами, які також виконані із цегли. Стіни фасаду побілені а декоративна кладка підфарбована в світло синій колір [17].

Однокомплектна школа в с. Піски-Удайські, Чорнухинського р-н. Полтавської обл. побудована 1914 року, так само як і в попередньому прикладі ця школа виконана з дерева та облицьована цеглою, в центрі фасаду розташована вежа. Має подібне декоративне оздоблення та місце його розташування з відмінністю матеріалу в оздобленні вежі. В цьому прикладі другий поверх вежі виконаний з дерева, має по два вікна трапецієвидної форми з центральної та правої сторони, зліва розташована годівниця для птахів. Школа має вальмовий дах над навчальними приміщеннями, покрівля, на даний момент виконана з металевих листів, дах вежі в цьому прикладі виконаний із листів шиферу. Стіни фасаду не білені та зберігають фактуру цегли, віконниці пофарбовані в світло синій колір. Двері не фарбовані та виконані із світлого дерева, також трапецієвидної форми в стилі УАМ, як і в попередньому прикладі (Рис. 3.5., №.2).

Далі розглянемо приклад двокласної школи в с. Піски, Лохвицького р-ну., Полтавської області (Рис. 3.5., №.3). Ця двокласна школа більша за розмірами Т-подібна в плані, та на відміну від попередніх зразків, в цьому прикладі ми прослідковуємо розташування геометричного, цегляного декору між віконними прорізами. Вікна шестикутної форми різних розмірів (є більші та менші за розмірами порівняно зі зразками однокласних шкіл, в яких всі вікна однакових

розмірів). Дах напіввальмовий, має шиферне покриття та слухове вікно. Цегляний карниз формує геометричний орнамент який завершується різьбленим дерев'яним піддашком. Також ромбовидний декор розташований між вікнами, та займає більшу площу покриття стіни, порівняно з прикладами однокласних шкіл. Вхідна група одноповерхова, декорована має два вікна з двох сторін, та дерев'яні двері, обрамлення яких шестикутне але в цьому приладі в даний час замуроване а самі двері прямокутні. Стіни фасаду білені а цоколь підведений темнішим кольором, над цоколем розміщений стрічковий геометричний декор.

Сформовано типологію орнаментів використаних в оздобленні фасадів народних шкіл за проектами арх. О. Сластьона (рис.3.4):

1. геометричний орнамент на основі ромба;
2. геометричний на основі квадрата;
3. геометричний на основі прямокутника;
4. геометричний ритмічний орнамент;
5. геометричний на основі трикутника (різьблення на піддашках);
- 6., 7. символ «дерево життя»;
- 8., 9., 10. геометризowana стилізована вишивка.

Виявлено різновиди декоративного обрамлення вікон шкіл за проектами арх. О. Сластіона:

1. карниз довкола вікна з оздобленням та виступаючими деталями;
2. вікно з суцільним обрамленням;
3. з виступаючим обрамленням тільки над вікном;
4. з виділеним підвіконням (Додаток Г.10)

В ході дослідження елементів декоративного оздоблення народних шкіл за проектами О. Сластьона були виявлені такі характерні особливості:

- а) в декоративному оздобленні фасадів використовувалися елементи стилю УАМ;
- б) декор на площинах фасадів виконаний у вигляді геометричних рельєфів;
- в) розміщення декоративних елементів проявляється на всіх горизонтальних і вертикальних площинах фасадів (Рис.3.2.);

г) в декоративному вирішенні фасадів народних шкіл використовуються національні орнаменти стрічкового та центричного характеру розташовані на різних площинах, найчастіше монохромні та виконані за допомогою цегляної кладки;

д) на фасадах народних шкіл переважає національно-етнографічна стилістика (рис 3.4).

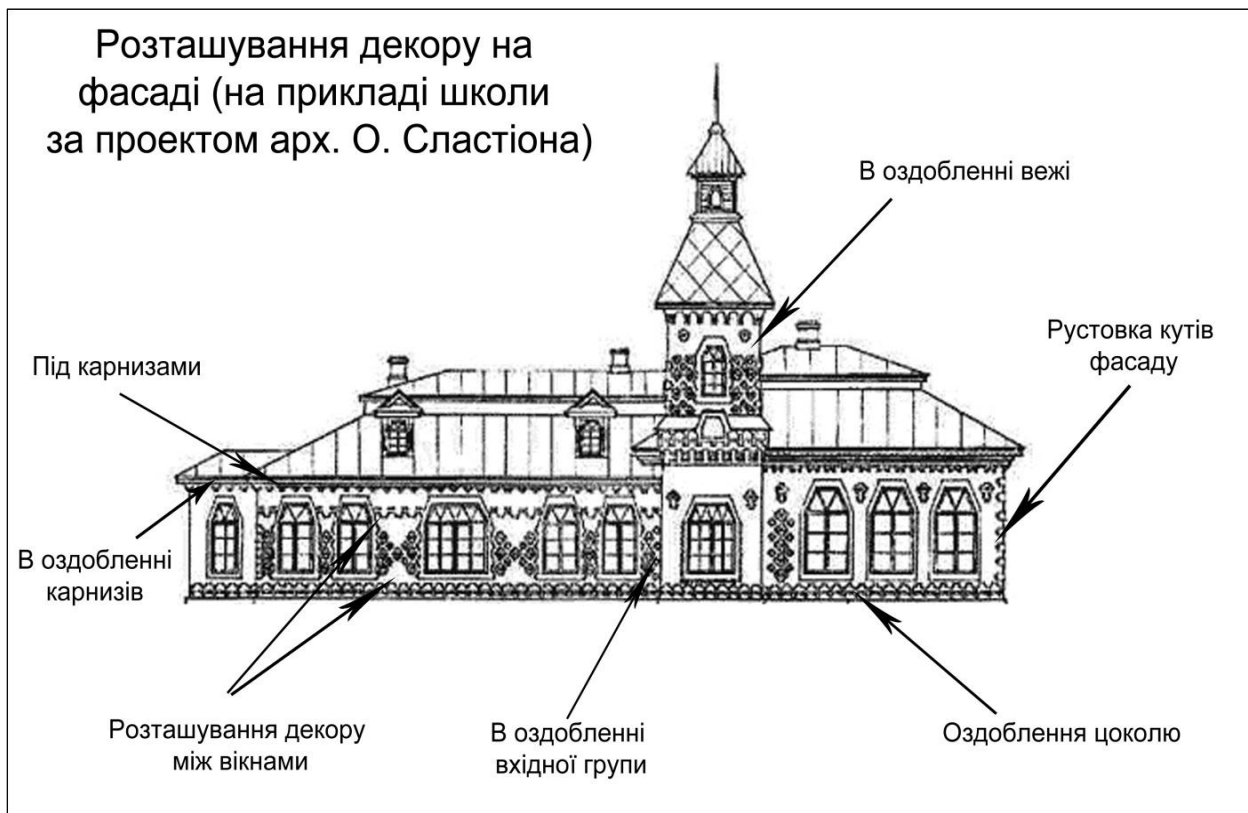

Рис. 3.2. Схема розташування декору на фасадах народних шкіл за проектами арх. О.Сластіона першої пол.ХХст.

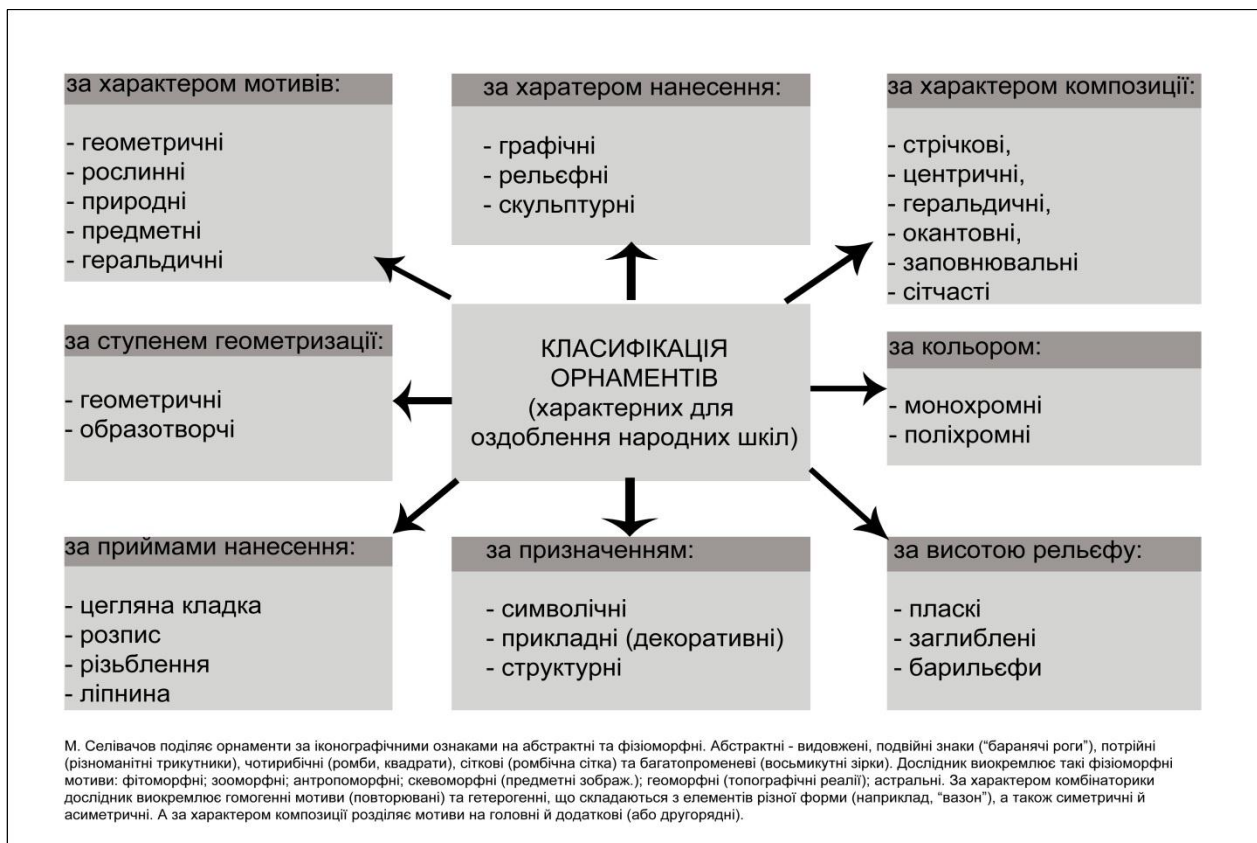

Рис. 3.3. Класифікація орнаментів характерних для оздоблення народних шкіл

Типологія орнаментів народних шкіл України першої пол. XX ст. за проектами арх. О. Сластіона						
назва	елемент	орнамент	елемент	орнамент	геометричний стилізований	
геометричний на основі ромба					символ «дерево життя»	
геометричний на основі квадрата					символ «дерево життя»	
геометричний на основі прямокутника					стилізована геометризована вишивка	
геометричний ритмічний					стилізована геометризована вишивка	
геометричний на основі трикутника					стилізована геометризована вишивка	

Рис. 3.4. Типологія орнаментів народних шкіл за проектами арх. О.Сластіона

3.2.1. Прийоми декоративного оздоблення народних шкіл в більш віддалених країнах

Доцільно розглянути досвід більш віддалених країн та порівняти способи декоративного оздоблення фасадів шкільної архітектури інших, більш віддалених країн побудованих на межі XX століття. На території США та Канади, як і в

більшості країн світу, на межі ХХ ст. розпочинається розвиток будівництва народних шкільних споруд які зазвичай зводилися в сільській місцевості.

Приклад однокласної школи в Коркорані фермерському містечку в окрузі Хеннепін, штат Мінесота, США. Burschville School, також відома як школа № 107 округу, це однокімнатна школа була побудована у 1894 р. Це одноповерхова, прямокутна в плані будівля з двосхилим дахом та дерев'яним каркасом, обличкована дерев'яним сайдингом пофарбованим в білий колір. Кутові дошки пофарбовані в темно-зелений колір. Школа стоїть на кам'яному фундаменті, дах покритий дерев'яною черепицею. Передній фасад рівномірно поділений на три частини, з вхідною групою що розташована в центрі та вікнами з обох боків. В школі збережені оригінальні дерев'яні двері з панелями, в оздобленні всіх вікон використані прості дерев'яні рами без декору. Вхідну групу складає одноповерховий зовнішній тамбур обшитий дерев'яним каркасом з односхилим дахом. У тамбурі на північній стороні є невелике вікно, а на східному – дверний проріз. Тамбур стоїть на бетонній плиті, яка простягається на всю ширину переднього фасаду. На вершині даху над переднім фасадом розташована дерев'яна башточка що покрита вальмовим дахом, покрівля башти покрита дерев'яною черепицею, так само як і на головному даху. Західний та східний фасади мають по три рівномірно розташованих вікна. На південному фасаді немає вікон, але до цього фасаду прибудований невеликий прямокутний сарай з двосхилим дахом, обрамлений дерев'яним каркасом (Рис. 3.5., №.4).

Будівля школи Маунт Плезант, побудована в 1911 році, розташована в околицях Аламоси, штат Колорадо, США. Вікна та чотирикатний дах відображають інновації в дизайні сільських шкіл початку ХХ століття, декоративною особливістю цієї будівлі є її кутова дзвіниця що виконувала роль вхідної групи з незвичайним увігнутих схилом даху (Рис. 3.5., №.5). Це однокласна сільська школа, прямокутна в плані, має відкриту дзвіницю на вершині увігнутого похилого даху. Кам'яний цоколь будівлі служить декоративним елементом, який проходить вздовж всіх фасадних стін, над вікнами розміщений декор з облицювального каменю. Помірно-схилий вальмовий дах

покритий металом, пофарбованим в коричневий колір та завершується нависаючим карнизом з відкритими кроквами. Західний схил вальмового даху перекриває тамбурний виступ. Невеликий двосхилий дах з'єднує дах дзвіниці з основним дахом. Увігнуті схили даху вежі облицьовані квадратною черепицею. Відкрита дзвіниця має чотири квадратні стовпи з декоративними кронштейнами, які підтримують низькоскатний шатровий дах, на дзвіниці на початку ХХ ст. розташовувався дзвін. Дзвіниця виконує роль вхідної групи що має кілька закруглених бетонних сходинок, над вхідними дверима розташована гладка кам'яна брила з назвою школи. З південної сторони розташовано групу з чотирьох вікон, з західної сторони стіна має три вікна з додатковим вікном, яке розміщено на стіні дзвіниці. На східній стороні будівлі розташовано чотири вікна з дерев'яними рамами (Рис. 3.5., №.5).

Перші типові проекти шкіл для Канадської провінції Манітоба були замовлені Департаментом освіти в 1903 році під назвою «Плани та специфікації для сільських шкіл» [108]. Архітектором Семюелем Хупером були розроблені три типи проектів народних сільських шкіл [182].

Однокласна школа Huns Valley School 1911 р., в штаті Манітоба, Канада, будівля виконана з дерева та належала до другого типу шкіл створених за проектом арх. С. Хупером. Фасад школи має виступаючу вхідну групу з арковими дверима, двома вікнами прямокутної форми та відкритою дзвіницею. Головним декоративним елементом цієї школи є оздоблення дзвіниці яка розташована в центрі фасаду. Над дверима розташована дошка з назвою школи, перед вхідною групою вибудований ганок з кількома сходинками. На боковому фасаді має п'ять прямокутних віконних прорізів, згідно гігієнічних рішень того часу вікна розташовувалися лише з одного боку. Однією з деталей, які відрізняли цю школу, був індивідуальний дизайн вікон з фрамугами. Школа має двосхилий дах над навчальними приміщеннями із злегка розширеним карнизом, вежа – вальмовий. Стіни облицьовані дерев'яним сайдингом та пофарбовані в білий колір, кутові дошки пофарбовані в темний колір.

Далі розглянемо приклад однокласної школи Phoenix School в штаті Манітоба, Канада, також побудованої за проектом арх. Хупера в 1910 р. Як і в попередньому прикладі ця школа прямокутна в плані, виконана з дерева та облицьована дерев'яним сайдингом пофарбованим в білий колір, кутові дошки пофарбовані в темний колір. В центрі фасаду над вхідною групою розташована дворівнева дзвіниця, перший рівень якої облицьований цеглою та має невелике прямокутне вікно з фрамугою. Другий рівень відкритого типу виконаний з дерева, пофарбований в білий колір та покритий вальмовим дахом із вінчаючим шпилем. Школа має вальмовий дах над навчальними приміщеннями, покрівля виконана з дерев'яної черепиці, дах дзвіниці в цьому прикладі також виконаний із дерев'яної черепиці. На фасадній стіні з кожного боку від вхідної групи має по три прямокутні вікна з фрамугами, віконні прорізи оздоблені мінімалістичним декором який пофарбований в темний колір. Вхідна група дещо розширена має двері пофарбовані в темний колір та виконані з дерева, також прямокутної форми, та два прямокутні вікна (Рис. 3.5., №.6).

Автором було встановлено спосіб декорування фасадів та розміщення декоративних елементів в порівнянні з національно-стильовими пошуками в шкільній архітектурі інших країн на прикладі провінційних шкіл США та Канади, що включали такі частини покриття площини стін як: вхідна група, наявність на шкільних фасадах веж та дзвіниць і спосіб їх оздоблення, декорування віконних прорізів, оздоблення дверей та карнизів. В порівнянні вітчизняних зразків з прикладами зарубіжних шкіл ми прослідковуємо певну подібність розташування елементів декоративного оздоблення шкільних фасадів порівняно з українськими зразками, а зокрема:

- використання декоративних елементів в оздобленні вхідної групи;
- декор використаний в оздобленні довкола віконних прорізів;
- декоровані карнизи та дерев'яні піддашки;
- розміщення декоративних елементів на фасадних стінах.

Сформовано типологію орнаментів що були використані арх. О. Сластьоном в архітектурі народних сільських шкіл України (Рис.3.4). Класифіковано орнаменти

що були характерними для оздоблення народних шкіл України (Рис.3.3.) Сформовано схему різновидів декоративного обрамлення вікон шкіл за проектами арх. О. Сластьона та розглянуто розташування елементів декору на фасадах (Рис.3.2).

Елементи декоративного оздоблення сільських шкіл на межі ХХ ст. в контексті порівняльного аналізу із зразками інших країн можна систематизувати за:

- способом оздоблення;
- матеріалами;
- національно-стильовими пошуками в декорванні фасадів шкільних споруд [17].

№	НАЗВА	ФОТО	
1	Однокласна школа в с. Макушиха, Варвинський р-н. Чернігівська обл.		
2	Однокласна школа в с. Піски-Удайські, Чорнухинський р-н. Полтавська обл. 1914		
3	Двокласна школа в с. Піски, Лохвицький р-н. Полтавська обл. 1912 р.		
4	Однокласна школа «District No. 107 School» 1894 р. (Burschville School), США		
5	Однокласна школа «Mt. Pleasant School» 1911 р., Округ Аламоса, Колорадо, США		
6	Однокласна школа «Phoenix School» 1910 р., Манітоба, Канада		
Порівняльний аналіз декоративного оздоблення шкільних будівель України за проектами О. Сластіона із зарубіжними зразками на межі ХХ ст.			

Рис. 3.5. Порівняльний аналіз декоративного оздоблення шкільних будівель України за проектами О. Сластіона із зарубіжними зразками на межі ХХ ст.

3.3. Методичні засади та практичні рекомендації стосовно збереження спадщини народних шкіл першої пол. ХХ ст.

Ми маємо визнати, що шкільна культурна спадщина дала змогу урізноманітнити соціальні процеси в різних масштабах: місцевих, регіональних та національних в різні історичні моменти та значним чином вплинула на становлення освіти в Україні. Це частина індивідуальної та соціальної історії не тільки України а багатьох народів світу. В більшості випадків школи об'єднували та зміцнювали населені пункти завдяки комерційній та сервісній динамічності, якої вони потребували.

Сільські школи першої половини ХХ ст. зміцнили соціальні зв'язки між селом та територіально ізольованими групами населення де соціальні суб'єкти в досліджуваній проміжок часу жили досвідом розвитку громади, яка стала каталізатором змін і надією на подальший розвиток суспільства.

Об'єкти сільських народних шкіл першої пол. ХХ століття є надзвичайно важливим прикладом української самобутності та надбанням національної культури, що вимагає їх збереження, реставрації та подальшого пристосування під сучасні потреби, особливо за нинішніх умов боротьби за Українську державність.

«...Порядок обліку об'єктів культурної спадщини здійснюється відповідно до абзацу третього частини другої статті 14 Закону України «Про охорону культурної спадщини», Положення про Міністерство культури України, затвердженого Указом Президента України від 06 квітня 2011 року № 388. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 19 серпня 2019 р. за № 941/33912 Порядок обліку об'єктів культурної спадщини...» [184].

Першим етапом у збереженні об'єктів народних шкіл України першої пол. ХХ ст. – є облік цих об'єктів, який здійснюється уповноваженими органами охорони культурної спадщини. Їх робота заключається у виявленні цих об'єктів, їх науковому дослідженні, систематизації, класифікацій, каталогізації та подальшому внесенні до «Державного реєстру об'єктів культурної спадщини

України» та регулюється абзацом 4, 5-го пункту 1 розділу II Закону № 1423-IX від 28.04.2021, з урахуванням змін, внесених Законом № 2268-IX від 22.05.2022.

«...державний реєстр нерухомих пам'яток України – банк даних, сформованих за єдиними ознаками та принципами, що містить відомості про пам'ятки культурної спадщини...» [184].

Облік об'єктів народних шкіл України повинен включати:

- виявлення об'єкта;
- обстеження об'єкта;
- вивчення об'єкта;
- фото-фіксацію об'єкта;
- підготовку графічних матеріалів стосовно об'єкта;
- визначення предмета охорони;
- складання переліків об'єктів (якщо їх декілька);
- складання облікової документації;
- підготовку подання Міністерству культури України та Кабінету

Міністрів України для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [184].

Виявлення об'єкта культурної спадщини включає:

- натурне обстеження об'єкта;
- історико-архівні і бібліографічні дослідження;
- визначення предмету охорони об'єкта;
- встановлення ступеня схоронності об'єкта;
- встановлення первісного призначення об'єкта;
- встановлення сучасного використання;
- фотофіксацію, та у разі необхідності, графічну фіксацію об'єкта;
- написання короткої історичної довідки та оформлення облікової

картки [184].

Задля виявлення об'єкта культурної спадщини проводиться низка пошукових, науково-дослідних робіт, що включають: натурні дослідження об'єкту, ряд історико-архівних та бібліографічних досліджень стосовно щойно

виявленого об'єкту, фотофіксації з різних ракурсів, розроблення науково-проектної документації та проведення наукової експертизи споруди. Задля виявлення ступеню схоронності цієї споруди та регулюється «...Законом України «Про охорону культурної спадщини» та ДБН А.2.2-14-2016 «Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування» та визначається як пристосування і реабілітація...» [27].

На щойно виявлені об'єкти шкільної культурної спадщини повинна складатися облікова картка об'єкта культурної спадщини, що містить:

- коротку історичну довідку про цей об'єкт;
- акт технічного стану об'єкта;
- фото-фіксації об'єкта (фасадів та інтер'єрів).

Органами охорони культурної спадщини України провадиться виявлення, каталогізація, складання актів технічного стану, оформлення історичних довідок, та актів технічних станів будівель. До цих органів входять:

- органи охорони культурної спадщини Київської обл.;
- районних держадміністрацій;
- виконавчі органи сільських рад;
- селищних рад;
- міськрад та інших населених пунктів України [184].

За даними сайту «Укрінформ», станом на 2021 рік, вже понад 30 будівель земських шкіл у стилі українського модерну, збудованих на Полтавщині за проектом Опанаса Сластіона, отримали статус пам'яток місцевого значення 2018 року.

Ці школи являються національним надбанням України, активісти проекту «Школи Лохвицького земства» працюють над тим, щоб занести до реєстру усі 53 відомі на сьогодні школи Сластіона, та активно борються за надання їм статусу пам'яток національного значення [14].

Упродовж 1910-1916 років на території Лохвицького повіту Полтавської губернії було збудовано понад 50 шкіл за 8 типовими проектами архітектора

Опанаса Сластіона. Зараз ті з них, що збереглися, розташовані переважно на території Полтавської області.

Утилітарне використання пам'яток шкільних споруд першої пол. ХХ ст. в умовах сучасності являється важливою передумовою для їхнього подальшого вивчення, збереження та реставрації в контексті національної історико-культурної значимості та в умовах боротьби за Українську державність та ідентичність нації.

Під терміном «*пристосування*» слід розуміти сукупність науково-дослідних, проектних, пошукових та виробничих робіт щодо створення необхідних умов для використання об'єкту культурної спадщини в сучасних умовах без зміни притаманних йому властивостей, які є предметом охорони об'єкта культурної спадщини, та включають у тому числі реставрацію окремих елементів, що становлять історико-культурну цінність об'єкта що пристосовується. *Пристосування* пам'яток архітектури під сучасні умови – це насамперед спосіб їх збереження, а отже обов'язковою умовою пристосування шкільної архітектури має бути абсолютна повага до пам'ятки, що пристосовується та недопустимість його пошкодження. Тому важливо дотримуватися вимог щодо фізичного збереження пам'ятки, особливо збереження цінних художніх та історичних елементів споруди яка пристосовується [3].

Реабілітація об'єкта шкільної будівлі це – сукупність науково обґрунтованих заходів стосовно відновлення культурних та функціональних властивостей шкільного об'єкту культурної спадщини, та проведення цілого ряду реставраційних, та відновлювальних робіт задля подальшого їх використання [3].

ДБН А.2.2-14-2016, с. 10. містить чіткий перелік необхідних кроків стосовно підготовки до збереження пам'ятки шкільної архітектури, «...які включають:

- комплексні наукові дослідження що здійснюються для отримання інформації про культурну, історичну і наукову цінність пам'ятки;
- первісну матеріальну структуру пам'ятки та її пізніші історичні нашарування;
- інженерні та технологічні рішення пам'ятки;
- хімічні, фізичні та фізико-технічні характеристики матеріалів пам'ятки;

- стан збереженості конструкцій;
- стан збереженості матеріалів пам'ятки;
- геологічні та гідрологічні умови території пам'ятки;
- природні та антропогенні чинники впливу на пам'ятку...» [27].

В цілому, пристосування пам'яток шкільної архітектури до сучасних потреб використання являється складним, комплексним завданням та вимагає максимально всебічного урахування не лише історико-художнього значення пам'яток, але також їх конструктивних і технічних особливостей які входять в компетенцію висококваліфікованого реставратора [60].

Щодо реабілітаційних робіт і реставраційного відтворення шкільних споруд України першої пол. XX ст., обов'язково мають бути збережені основні елементи такі як:

- дахи та матеріали покрівлі;
- елементи пластики фасадів, фасадний декор;
- декоративні елементи фасаду;
- обрамлення вікон, дверних отворів, дерев'яних деталей;
- вхідна група та сходові клітини, декоративне оздоблення парадних сходів (декоративні розписи, плиткове покриття підлог, тощо).

Народні школи першої пол. XX ст. з часом від моменту їх створення стали типовими та з плином часу в процесі їх експлуатації змінювалися і їх планування і інтер'єри і пришкільні території. Тому шкільні будівлі є досить зручними для подальшого пристосування оскільки у дизайнера відкривається ціле поле для змін в переплануваннях та створення сучасного ергономічного дизайну інтер'єрів.

Головними принципами пристосування будівель шкільних споруд першої пол. XX ст. повинно стати:

- збереження їх історико-культурної цінності;
- виявлення їх аутентичної структури;
- збереження структури й образності відтворених елементів і деталей, спроектованих авторами цих шкіл.

Шкільна архітектура першої половини ХХ ст. є важливим культурним надбанням нації, як в Україні так і в інших країнах світу.

Охороною культурної спадщини займаються спеціальні профільні міністерства та відділи як в країнах Європи так само і в інших країнах світу. Але найефективніші результати стосовно охорони та збереження національної культурної спадщини відбуваються за умов децентралізації, в умовах якої регіональна влада сумісно з органами місцевого самоврядування та в співробітництві з громадськими організаціями тісно співпрацюють [3].

На прикладі Європейських країн ми простежуємо успішну тенденцію коли держава в умовах децентралізації, разом із приватними організаціями та органами місцевого самоврядування разом займаються пам'яткоохоронною діяльністю. Згідно цієї моделі співпраці основну роль у збереженні пам'яток архітектури відіграє не держава а саме приватні організації, волонтери, органи місцевого управління.

Виходячи з аналізу зарубіжного досвіду стосовно питань збереження і охорони культурної спадщини ми можемо прослідкувати досить вдалу модель державно-приватної співпраці коли збереження будівлі відбувається на умовах договорів про тимчасове використання національних чи місцевих пам'яток архітектури, що належать державі чи територіальній громаді, іноземним фірмам та приватним особам.

Використання на практиці даної методики дозволяє не лише провадити каталогізацію об'єктів шкільних будівель першої пол. ХХ ст., а й забезпечити збереження й відтворення регіональних особливостей народної самобутньої архітектурної спадщини.

Рекомендації стосовно подальшого дослідження та збереження спадщини народних шкіл першої пол. ХХ ст. – на базі проведеного аналізу ми можемо стверджувати що, заходи, програми та стратегії щодо збереження та захисту шкільної архітектурної спадщини повинні проводитись та посилюватись серед різних установ, особливо через проблему, яку породжує їхнє дослідження,

враховуючи різноманітність та ступінь дисперсності, яку представляє шкільна архітектура в сільській місцевості.

Отже, шкільна культурна спадщина першої половини ХХ ст. вимагає діагностики, каталогізації, захисту, збереження та розповсюдження питань, які на національному рівні вирішуються децентралізовано та без суттєвого впливу з боку держави. Популяризація та розповсюдження знань щодо захисту культурної спадщини мають широке поле роботи для різних дисциплін та наукових установ, особливо у повоєнний час.

Рис. 3.6. Принципи та практичні рекомендації до збереження спадщини народних шкіл

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Сформульовано шість принципів предметно-просторової організації народних сільських шкіл першої половини ХХ ст.: 1) «принцип контекстуальності» (народні сільські школи гармонійно вписані в ландшафт сільської місцевості, враховують оточуючий контекст та природне оточення. Цей принцип обумовлений розташуванням будівель народних шкіл у центрі або уздовж головної вулиці села); крім того, опирається на використання місцевих матеріалів та традицій народного житла; 2) «принцип динамічності предметного наповнення» (в проектах шкіл Полтавського земства О. Сластіоном приміщення були розділені на функціональні зони, які за необхідності об'єднувалися або трансформувалися (за допомогою спеціальних ширм) залежно від площі приміщення і особливостей його використання. Визначено також інші прийоми зонування: за допомогою кольору, перегородок, меблів, світла та декоративних конструкцій); 3) «принцип ергономічності» (розкривається прийомами меблевого наповнення навчальних класів, обладнання та устаткування шкільних приміщень з урахуванням параметрів користувачів; освітлення та колористичного вирішення навчальних приміщень для створення досконалого предметного середовища та забезпечення комфортного перебування дітей); 4) «принцип спадкоємності» (використання прийомів формування предметно-просторового середовища народного житла – «хата на дві половини»; спадкоємність у формах силуету, дахів і художнього образу будівлі в цілому; використання регіональних традицій в оздобленні фасадів, вхідних груп та облямуванні вікон); 5) «принцип екологічності» (для будівель народних шкіл було характерним використання природних місцевих матеріалів: камінь, глина, цегла, деревина тощо); 6) «принципи гармонізації» (охоплює всі рівні формування шкільного предметнопросторового середовища, а також включає регіональні стилістичні особливості шкільної будівлі, які простежуються в елементах оздоблення фасадів, в тому числі використання характерних орнаментів та символіки; взаємозв'язках

елементів декору з іншими деталями будівлі та використання форм і елементів, традиційних саме для певного регіону).

2. Сформульовано прийоми декорування фасадів народних шкіл, оскільки в школах на початку ХХ ст. більше декорувався фасад ніж інтер'єр. Крім того встановлено що, школа виконувала містобудівну функцію і була домінантою просторового середовища села і тому вона мала певні характерні особливості, а саме: вежі; високі вальмові і шатрові дахи; багате декорування фасадів; розпланування пришкільних територій; планувально-просторова організація класних кімнат тощо.

3. Сформовано типологію орнаментів та прийомів декорування, що використовувались в оздобленні фасадів народних шкіл за проектами Опанаса Сластьона. Можна прослідкувати певну подібність елементів декоративного оздоблення, українських народних шкіл до зарубіжних аналогів, зокрема: використання декоративних елементів в оздобленні вхідної групи; оздоблення віконних прорізів, наявність декорованих лиштв; декорування карнизів та дерев'яних піддашків; розміщення декоративних елементів на фасадних стінах.

4. Виявлено характерні особливості елементів декоративного оздоблення народних шкіл за проектами О. Сластьона: а) в декоративному оздобленні фасадів використовувалися елементи стилю УАМ; б) декор на площинах фасадів виконаний у вигляді геометричних рельєфів; в) розміщення декоративних елементів проявляється на всіх горизонтальних і вертикальних площинах фасадів; г) в декоративному вирішенні фасадів народних шкіл використовуються національні орнаменти стрічкового та центричного характеру розташовані на різних площинах, найчастіше монохромні та виконані за допомогою цегляної кладки; д) на фасадах народних шкіл переважає національно-етнографічна стилістика.

5. В порівнянні вітчизняних зразків з прикладами зарубіжних шкіл ми прослідковуємо певну подібність розташування елементів декоративного оздоблення шкільних фасадів порівняно з українськими зразками, а зокрема: використання декоративних елементів в оздобленні вхідної групи; декор

використаний в оздобленні довкола віконних прорізів; декоровані карнизи та дерев'яні піддашки; розміщення декоративних елементів на фасадних стінах.

6. Систематизовано елементи декоративного оздоблення сільських шкіл на межі ХХ ст. в контексті порівняльного аналізу із зарубіжними зразками за: способом оздоблення; матеріалами; національно-стильовими пошуками в декоруванні фасадів шкільних будівель.

7. Проведено розгляд нормативних документів та положень стосовно захисту та обліку будівель народних сільських шкіл в Україні, на базі цього сформовано методологічні засади та надано подальші рекомендації стосовно виявлення, дослідження та обліку будівель народних шкіл для подальшого пристосування та використання цих споруд під сучасні потреби.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

В дисертаційному дослідженні вивчалось предметно-просторове середовище народних сільських шкіл України першої пол. ХХ ст. Були проставлені та виконані завдання, а саме:

1. На підставі здійсненого аналізу передумов розвитку предметно-просторового середовища народних сільських шкіл України першої половини ХХ століття, було розглянуто та висвітлено чинники та еволюцію розвитку предметно-просторового середовища та визначено напрямок, що полягає у збереженні об'єктів національної шкільної спадщини, яка є символом ідентичності Українського народу. На прикладі зарубіжних аналогів сільських шкіл автором було проаналізовано та визначено подібність передумов, що вплинули на формування та розвиток шкіл цих країн. Автором доведено, що тип будівель народних сільських шкіл розвивався протягом ХХ ст. в більшості країн світу. Дослідження еволюції розвитку народних шкіл у світовому контексті показали, що при наявності подібних умов розвитку сільські школи в різних країнах мають подібні типи просторового середовища і декору шкільних будівель.

2. Проаналізовано особливості типологічних, архітектурно-композиційних, стилістичних, декоративних вирішень будівель народних сільських шкіл (на прикладі шкіл побудованих за проектами О. Сластіона). Узагальнено спільні риси елементів предметно-просторового середовища народних шкіл України.

3. Виявлено особливості предметно-просторової організації народних сільських шкіл та низку загальних тенденцій та універсальних планувальних вирішень, які були характерні для шкільних просторів першої пол. ХХ століття. Встановлено взаємозв'язок розвитку предметно-просторового середовища з розвитком освітніх програм та вимог щодо проектування навчальних шкільних закладів, що розвивалося в усьому світі одночасно починаючи від другої половини ХІХ ст., та значним чином вплинули на становлення початкової освіти на теренах України. Автором науково обґрунтовано, що предметно-просторове

середовище народних шкіл України є аутентичним явищем загальнонаціонального масштабу.

4. Встановлено принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл першої половини ХХ ст., зокрема 1) «принцип контекстуальності» (народні сільські школи гармонійно вписані в ландшафт сільської місцевості, враховують оточуючий контекст та природне оточення); 2) «принцип динамічності предметного наповнення» (в проектах шкіл Полтавського земства О. Сластіоном приміщення були розділені на функціональні зони, які за необхідності об'єднувалися або трансформувалися залежно від площі приміщення і особливостей його використання); 3) «принцип ергономічності» (розкривається прийомами меблевого наповнення навчальних класів, обладнання та устаткування шкільних приміщень з урахуванням параметрів користувачів; освітлення та колористичного вирішення навчальних приміщень); 4) «принцип спадкоємності» (використання прийомів формування предметно-просторового середовища народного житла – «хата на дві половини»; спадкоємність у формах силуету, дахів і художнього образу будівлі в цілому; використання регіональних традицій в оздобленні фасадів, вхідних груп та облямуванні вікон); 5) «принцип екологічності» (для будівель народних шкіл було характерним використання природних місцевих матеріалів: камінь, глина, цегла, деревина тощо); 6) «принципи гармонізації» (охоплює всі рівні формування шкільного предметно-просторового середовища, а також включає регіональні стилістичні особливості шкільної будівлі, які простежуються в елементах оздоблення фасадів, в тому числі використання характерних орнаментів та символіки; взаємозв'язках елементів декору з іншими деталями будівлі та використання форм і елементів, традиційних саме для певного регіону).

5. Сформовано типологію орнаментів, що використовувались в оздобленні фасадів, визначено та узагальнено прийоми декорування фасадів народних сільських шкіл за проектами арх. О. Сластіона, що мали такі характерні особливості: в декоративному оздобленні фасадів використовувалися елементи стилю УАМ; декор на площинах фасадів виконаний у вигляді геометричних

рельєфів; розміщення декоративних елементів проявляється на всіх горизонтальних і вертикальних площинах фасадів; в декоративному вирішенні фасадів народних шкіл використовуються національні орнаменти стрічкового та центричного характеру розташовані на різних площинах, найчастіше монохромні та виконані за допомогою цегляної кладки; на фасадах народних шкіл переважає національно-етнографічна стилістика.

6. Вдосконалено класифікацію народних шкіл за стильовими та композиційно-художніми ознаками екстер'єру та інтер'єру, місткістю, віком учнів, розміщенням в оточуючому середовищі та наявністю композиційних та візуальних зв'язків.

7. Розроблено загальну методикку комплексного дослідження народних сільських шкіл з використанням функціонально-планувальних та композиційно-художніх особливостей предметно-просторового середовища.

8. Надано рекомендації щодо подальшого вивчення та збереження об'єктів народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст., оскільки шкільна культурна спадщина першої половини ХХ ст. вимагає нагальної діагностики, каталогізації, захисту, збереження та розповсюдження інформації стосовно питань збереження будівель народних шкіл, які на національному рівні вирішуються децентралізовано та без впливу з боку держави, власне в цьому напрямку і повинні бути продовжені подальші наукові дослідження.

9. Здійснено апробацію висунутих теоретичних припущень в роботі Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, встановлення об'єкта охорони, обстеження 12.12.2016 р. технічного стану щойно виявленого об'єкта культурної спадщини – «Двокласне училище» (вул. Хмельницького Богдана 30, с. Германівка, Обухівський район, Київська область). Та обстеження 12.12.2016 р. технічного стану щойно виявленого об'єкта культурної спадщини – «Богадільні» (вул. Олени Ковальчук, 36, с. Германівка, Обухівський район, Київська область), який на даний час використовується в якості діючої загальноосвітньої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешин П. Ф., Маринченко А. И., Колесников В. В. Архитектура школьных зданий. – К.: Изд-во Академии архитектуры Украинской ССР, 1952. – 100 с.
2. Альперович М. С., Слёзкин Л. Ю. История Латинской Америки (с древнейших времен до начала XX в.). Учебное издание. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Высш. шк, 1991. - 286 с.
3. Акуленко В.І. Становлення і розвиток законодавства про охорону і використання пам'яток культури в Україні (1917-1991 рр.): Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01. – К., 2005. – 161 с.
4. Архітурне проектування. Проект культурно-спортивного закладу в структурі громадського центру селища [Текст] : метод. рек. до виконання курс. роботи для студентів напряму підгот. 6.060102 "Архітектура" / Нац. авіац. ун-т ; [уклад.: Г. М. Агєєва, Л. М. Бармашина, Г. І. Болотов]. - Київ : НАУ, 2016. - 47 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 37-38.
5. Баева И. А. Б 15 Психологическая безопасность в образовании: монография. СПб.: Издательство «СОЮЗ», 2002. 271 с. ISBN 5-94033-148-3.
6. Булгакова Елена Александровна. Особенности формирования архитектуры сельской малокомплектной школы : дис. канд. архитектуры : 18.00.02 Москва, 2006 219 с. РГБ ОД, 61:07-18/13
7. Барабаш М. В. Принципы и методы архитектурно-планировочной модернизации школьных зданий (на примере Приднестровской Молдавской республики): диссертация ... кандидата ы: 05.23.21\2016.- 293 с.
8. Булгакова Е. А. Особенности формирования архитектуры сельской малокомплектной школы : дис. канд. архитектуры : 18.00.02 Москва, 2006 219 с. РГБ ОД, 61:07-18/13
9. Бірюльов Ю. О. Захаревичі: Творці столичного Львова. — Львів : Центр Європи, 2010. — 336 с. — ISBN 978-966-7022-86-0.

10. Бінницька К. Соціально-економічні трансформації в Республіці Польща у ХХ столітті – чинник розвитку системи вищої педагогічної освіти в країні / К. Бінницька // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – Вип. 42. – С. 176-185.
11. Бондарчук Ю. С. Принципи проектування дитячого ігрового середовища в закладах громадського призначення —Харківська державна академія дизайну і мистецтв, Харків, 2016
12. Бондарчук Ю. С. Типологія форм дитячого ігрового середовища у громадських закладах - Теорія та практика дизайну, НАУ №14, 2018 С. 39-50.
13. Борисенко В. Й. Курс української історії: 3 найдавніших часів до ХХ століття. 2-ге вид.: Навч. посібник. – К. Либідь 1998. – 616 с.
14. Власенко А. Земські школи Опанаса Сластіона. Київ. 2016. 152 с., 351 іл.
15. Верес М.К. Інтер'єри сільських шкіл України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Art and Design. Мистецтвознавство. Технічні науки: науковий фаховий журнал. Київ 2021 №4 (16). С. 66-77.
16. Верес М.К., Олійник О.П. Типологічні особливості сільських шкіл України кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 50. С. 25-33.
17. Верес М.К. Декор народних сільських шкіл України першої третини ХХ ст. Art and Design. Мистецтвознавство. Технічні науки: науковий фаховий журнал. Київ 2022. №1 (17). С. 43–56.
18. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. С. 33 – 37.
19. Вовк І. Українське селянство наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. // Історія України. - 1999. - № 34 (верес.). - С. 7.
20. Всесвітня історія: 1914-1939 рр. Навчальний посібник / Упорядники Я. М. Бердичівський, Т. В. Ладиченко. – К., 1999.
21. Гомон О. О. Архітектурно-планувальна організація освітніх комплексів «Дитячий садок – початкова школа» Дис. канд. арх. за спеціальністю

18.00.02 – Архітектура будівель і споруд. – Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, 2021.

22. Грищук Ю. В. Історико-педагогічний аналіз розвитку освіти в Польщі – Педагогічний Процес: теорія і Практика, № 1-2 (46-47), 2015. – С. 137-141.

23. Градов Г. А. Пути повышения архитектурного качества зданий школ и яслей-садов // В сб. :Архитектура учебно-воспитательных зданий в жилой застройке. – М., 1975. – С. 4–9.

24. Грищук Ю. В. Історико-педагогічний аналіз розвитку освіти в Польщі – Педагогічний Процес: теорія і Практика, № 1-2 (46-47), 2015. – С. 137-141.

25. Данилюк А. Г. Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво. — Львів: НВФ «Українські технології», 2004. — 168 с.

26. Данилюк А.Г. Господарські будівлі на Поліссі кінця ХІХ — початку ХХ століття

27. ДБН А.2.2-14:2016 Склад та зміст науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування.

28. Дячок О. М. Принципи формування архітектури шкіл з нетрадиційними методами навчання: Дис.канд. архітектури: 18.00.02 / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. - К., 1999. - 190л. - Бібліогр.: л. 179-190.

29. Енциклопедичний словник. – Т. III-а: Бергер – Бисы / Издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. – СПб.: Типо-Литография И. А. Ефрона, 1892. – 478 с.

30. Єжова, О. О. Формування ціннісного ставлення до здоров'я учнів професійно-технічних навчальних закладів: монографія / О. О. Єжова. – Суми : Вид-во «МакДен», 2011. – 412 с., с. 272

31. Закон № 1423-IX від 28.04.2021

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-19#Text> (останній перегляд: 17.08.2022)

32. Закон України «Про охорону культурної спадщини»
<http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/2628.html> (останній перегляд: 01.05.2022)

33. Закон щодо забезпечення архітектурної міської спадщини
 Федерального округу» URL: <https://data.consejeria.cdmx.gob.mx/index.php/articulo-leyes-y-reglamentos/27-leyes/314-leydesalvaguadadelpatrimoniourbanisticoarquitectonicodeldistritofederal>. (останній
 перегляд: 01.08.2021)

34. Кащенко О. В. Формоутворення в дизайні та архітектурі на основі
 моделювання біопрототипів [Текст] : автореф. дис. ... д-ра техн. наук : 05.01.03 /
 Кащенко Олександр Володимирович ; Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. - К., 2013. - 40
 с.

35. Ковальський Л.М. Проблемы развития архитектуры учебно-
 воспитательных зданий. Дис. д-ра арх.:18.00.02. – К., 1995. – 212 с.

36. Ковальська Г. Л. Архітектурне проектування навчальних
 закладів/Навчальний посібник - К.: КНУБА, 2010.

37. Ковальська Г. Л. Принципи та методи оптимізації функціонально-
 планувального розвитку вищих навчальних закладів в існуючій міській забудові.
 Дис... канд. архітектури: 18.00. 02/КНУБА

38. Ковальська Г. Л. Сучасні тенденції розвитку мережі дитячих
 дошкільних та загальноосвітніх закладів Досвід та перспективи розвитку міст
 України №23 2012 С. 167-172

39. Косенко Д. Ю. Дизайн інтер'єру закладів середньої освіти:
 історичний розвиток і сучасні тенденції. автореф. дис. канд. мист. 17.00.07 Київ :
 КНУТД, 2021. 22 с.

40. Консулова Н. А. Принципы формирования архитектурной среды
 школьных зданий с учетом ее воспитательного воздействия. Дис... к-та арх.:
 18.00.02. – К., 1987. – 185 с.

41. Ковпаненко Н. Г., Ханко В. М. Слестіон Опанас Георгійович.
 Енциклопедія історії України: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.;

Інститут історії України НАН України. Київ. Наукова думка, 2012. Т. 9 С. 626. 944 с.: іл. ISBN 978-966-00-1290-5.

42. Коваленко А.О. Загальна характеристика розвитку початкової освіти у західних регіонах України в період з XVIII до початку XX століття. <https://web.archive.org/web/20160822232558/http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/Statti%20Zasobu%20navchalnoi%20ta%20naukovo-doslidnoi%20robotu%2028/12.html>

43. Кравченко І. Л. Розвиток архітектури закладів неформальної освіти 1917-1940 років на території України. І. Кравченко - Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування, 2021.

44. Кравченко І. Л. Принцип композиційної та образної відповідності в архітектурі закладів неформальної освіти. І. Кравченко - Містобудування та територіальне планування, 2022

45. Кравченко І. Л., Акопник С. Архітектура закладів неформальної освіти за кордоном у період їх інтенсивного розвитку та розгалуження (1941–1956 роки) - Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування, 2022

46. Кузнецов С.Ю. Особенности проектирования школьных рекреаций (закрытых и открытых) в разных климатических районах СССР. Новое в проектировании и строительстве зданий школ и дошкольных учреждений. //Госгражданстрой. М.: ЦНИИЭП учебных зданий., 1980.

47. Краснова Н.М. Від селянської оселі до писанки: Навчальний посібник / Н.М. Краснова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. – 110 с.

48. Кюнцлі Р.В. Проблеми збереження архітектурного середовища села як мистецького витвору народного зодчества - Вісник Львівської національної академії мистецтв, С. 231-239, 2015.

49. Кюнцлі Р.В. Програма «оновлення села» як спроба гармонізації унікально-універсальних співвідношень архітектурного середовища європейського села - Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв/за ред. ВЯ Даниленка. Харків: ХДАДМ, С. 37-41, 2016.

50. Кюнцлі Р.В. Гармонізація унікально-універсальних співвідношень у культурно-мистецькому просторі архітектури українського села. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв – 2018 р.

51. Лазанська Т.І. Народні школи [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.: іл.. – URL: http://www.history.org.ua/?termin=Narodni_shkoly (останній перегляд: 01.08.2022)

52. Макуха О. В. Засоби архітектурно-художньої виразності земських шкіл Полтавщини. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Вип.40. 2015. С. 64-68.

53. Марзеев А. Жилища й санітарний быт сільського населення України, Харків, 1927, с. 52.

54. Мухолов І.Н. Народная школа в Юго-Западном крае //Образование.- 1898- № 4.-С.78

55. Михайлов С.М., Кулєєва Л.М. Основи дизайну. Підручник за спеціальністю 2902.00 «Дизайн архітектурного середовища». - Казань: Нове знання, 1999. - 240 с.

56. Моделювання освітнього простору в умовах реалізації концепції «Нова українська школа»: методичні рекомендації / Укл. Т. В. Деміракі, за заг. ред. В. В. Стойкової. – Миколаїв : ОППО, 2018 – 36 с. ст.7-8.

57. Народные училища /41456 // Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. 1-е изд. М. : Большая российская энциклопедия, 1991.

58. Нормальна школа //Енциклопедія «Історія педагогіки» URL: http://webhp.kspu.edu/joomla/index.php?option=com_glossary&func=view&Itemid=76&catid=44&term=%CD%EE%F0%EC%E0%EB%FC%ED%E0+%F8%EA%EE%EB%E0 (дата звернення: 01.08.2021)

59. Нойферт Э. Строительное проектирование: Пер.с нем. 38 изд., переработанное и дополненное: - М.: Издательство «Архитектура-С», 2009. – 560 с.:ил. ISBN 978-5-9647-0156-9.

60. Основи реставрації методичка 2020\ Прибега Л.В. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект. – К.: Мистецтво, 2009. – 304 с.

61. Панов, 2007 – Панов В. И. Психодидактика образовательных систем: теория и практика / В. И. Панов. – М. : Питер, 2007. – 347 с.

62. Перець О. О. Процеси творення українського стилю в мистецтві та архітектурі Полтавщини ХІХ – початку ХХ ст. як основа новітнього національного середовищного мислення / О. О. Перець // Вісник ХДАДМ. – 2015. – № 5. – С. 77-83.

63. Потій Н. М. Початковий етап формування мережі земських народних училищ у Чернігівській губернії (1864 -1874 рр.).

64. Рубцов, 2002 – Рубцов В. В. Проектирование развивающей образовательной среды школы / В. В. Рубцов, Т. Г. Ивошина. – М. : МГППУ, 2002. – 271 с.

65. Русов А.А., Описание Черниговской губернии, т. II, Чернигов, 1899, с. 161 (Данные по Сурожскому уезду на 1845 г.).

66. Самойлович В.П., Українське народне житло (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) Академія наук УРСР/Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського/Музей народної архітектури і побуту Української РСР/ Київ: Наукова думка, 1972.

67. Сластіон Опанас Георгійович // Шевченківська енциклопедія: Т.5:Пе-С: у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. С. 809-811.

68. Слепцов О. С. Формирование объемно-планировочной структуры школьных зданий в сложных инженерно-геологических условиях (просадочные грунты и подрабатываемые территории): Дис.канд. архитектуры: 18.00.02. Киев: Киев ЗНИИЭП, 1986. 230 с.

69. Слободчиков, 1997 – Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры / В. И. Слободчиков //

Новые ценности образования: культурные модели школ. – 1997. – Вып. 7. – С. 174–184.

70. Степанов В.И. Проблемы развития зданий общеобразовательных школ. // Архитектура СССР. – 1980. – №2.

71. Степанов В.И. Новые типовые и экспериментальные проекты зданий школ. // Архитектура СССР. – 1980г. – №3.

72. Степанов. В.И, Дворкина. Е.Б. Новые типы средних общеобразовательных школ с гибкой планировочной структурой. – М.: Строиздат., 1978.

73. Сьомка С. В. Основи дизайну архітектурного середовища: підручник. Київ: НАКККіМ, 2019. 464 с.;

74. Савина А. К., 2012, Стандартизация общего образования в польской школе – ответы на вызовы современности/ Развитие образования в европейских странах в условиях глобализации и интеграционных процессов. Фундаментальные исследования Института теории и истории педагогики РАО: труды 2008 – 2012 гг / Москва, 2013. – С. 132.

75. Ю. Третяк, В. Тімохін, Н. Шебек, М. Третяк Проблеми ревіталізації сільських поселень України в контексті сталого розвитку. Містобудування та територіальне планування №79, С. 420-433 2022.

76. Третяк Ю. В., Третяк П. К. Особливості адаптації, модернізації та удосконалення інтер'єрного середовища читальних залів існуючих бібліотек. Архітектурний вісник КНУБА №20, С. 190-196. 2019.

77. Третяк Ю. В. Типологічні основи формування архітектурного середовища пенітенціарних комплексів. КНУБА - 2015/3

78. Тишкевич О. П. Архітектурно-планувальна організація сільських малокомплектних шкіл: Дис.канд.наук: 18.00.02-2010.

79. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — К. : Головна редакція УРЕ, 1974–1985.

80. Ханко В. М. Полтавщина: плин мистецтва, діячі : мистецтвознавчі праці. Київ : Видавець Остап Ханко, 2007. 512 с. (Мініакадеїї освіти Опанаса Сластьона С. 200–214)
81. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн / упор. З. В. Мойсеєнко-Чепелик. – К.: КНУБА, 2000 URL: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/4enelik/4enelik_00.html. (останній перегляд: 7.02.2022)
82. Чепелик В. В. Український стиль в архітектурі шкіл: “Сту-діон” віднайдений і втрачений. “Академічний дім”. “Родная школа. Народный дом” (Львівська серія) // Освіта. – 1994. – С. 8–9.
83. Черкес Б. С., Жук О. К. Юліан Захарієвич – основоположник львівської архітектурної школи // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2007. – С. 164–167.
84. Шулдан Л. О. Архітектура народних шкіл у роботах Тадеуша Вацлава Мюнніха. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Архітектура. - 2013. - № 757. - С. 424-433. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPARX_2013_757_65 (дата звернення: 02.11.2021).
85. Шулдан Л.О. Принципи архітектурно-типологічного вдосконалення шкільних будівель з урахуванням енергозаощаджування. Дис. канд. архітектури – Національний університет „Львівська політехніка”, Львів, 2007.
86. Шулдан Л., Проскуряков В. Архітектурні засоби енергозаощаджування при проектуванні шкіл для малих сіл України // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2007. № 585.— С. 173–181.
87. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.
88. Ясієвич В. Є. Київський зодчий П. Ф. Альошин / К., Будівельник, 1966 р.
89. Arano A. Arquitectura Escolar SEP 90 Años | Secretaria de Educación Pública, SEP; Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, CONACULTA México, D.F, 2011, 395 p.

90. Arruda, A. M. V. (2010). *Arquitetura dos edifícios da Escola Pública no Brasil (1870-1930): construindo os espaços para a educação* (Tese de Doutorado em Educação). Universidade do Mato Grosso do Sul, Campo Grande.
91. Arruda, A. M. V. (2011). *Arquitetura Escolar em Mato Grosso (1890-1930)*. *Linhas*, 12(1).
92. Aguirre, M., *La arquitectura Moderna en Chile (1907- 1942)*. *Revistas de Arquitectura y estrategia gremial*, Editorial Universitaria, Santiago. 2012.
93. Alegna, Paula, *La educación en México antesy después de la conquista*, México, SEP, 1963.
94. Albert Dávid: *Székelyudvarhely – iskolaváros*. *Művelődés*, 27. (1974) 5:24.
95. Avram, Olivia Monica, *Pagini din viața culturală românească din județul Mureș: (secolele XVIII-XIX): societăți, asociații, colecționari, biblioteci* / Olivia Monica Avram; pref. de Eva Mârza. - Sibiu: Astra Museum, 2014.
96. Azevedo, C. B. (2006). *Grupos escolares em Sergipe (1911-1930): cultura escolar e civilização* (Dissertação de Mestrado em Educação). Universidade do Estado da Bahia, Salvador.
97. Baranowski B.A., *Szkolnictwo ludowe w Galicji w swym rozwoju liczebnym od roku 1868 do roku 1909 z uwzględnieniem stosunków higienicznych*. Lwów 1911.
98. Brarda, A., *Archivos de Arquitectura. Rescate de un patrimonio, Los edificios escolares. Promovidos por el Estado Nacional en la ciudad de Rosario*, 65-80 p.
99. Baltar, F. M. T. R. (1999). *Programa de escolas na segunda metade do século XIX: as escolas construídas pelo arquiteto Bethencourt da Silva* (Dissertação de Mestrado em História). Universidade Federal do Rio de Janeiro, Rio de Janeiro.
100. Bozzoli, C., *Las escuelas del Plan Láinez. El valor de significación de una propuesta educativa 1884-1934*, Ed. Nobuko. Buenos Aires, Argentina, 2009.
101. Beisaw, A. M. and Baxter, Jane Eva, "America's one-room schools: sites of regional authority and symbols of local autonomy, after 1850" (2017). Faculty Research

- and Reports. P. 119.
 URL:https://digitalwindow.vassar.edu/faculty_research_reports/119
102. Benisch Artúr: Az iskolaépítési akció. In: Magyar Népoktatás. Budapest 1928, P. 99–125.
  103. Bremauntz A. La educacion socialista en Mexico, p. 71.
  104. Braga, M. F. (2009). Arquitetura e espaço escolar na “Atenas Mineira”: os grupos escolares de Juiz de Fora (1907-1927) (Dissertação de Mestrado em Educação). Universidade Federal do Paraná, Curitiba.
  105. Behne, A., La Construcción Funcional Moderna (Original de 1926), Colegio de Arquitectos de Cataluña. España, 1994.
  106. Bencostta, M. L. (2001). Arquitetura e espaço escolar: reflexões acerca do processo de implantação dos primeiros grupos escolares de Curitiba (1903-1928). Educar em Revista, 18, 103-141.
  107. Butterfield D. A Study of Public-School Buildings in Manitoba. Historic Resources Branch, Manitoba Department of Culture, Heritage and Tourism, 1994, 230 p.
  108. Carimán, B., El 'problema educacional' entre 1920 y 1937: Una historia de reformas y limitaciones. Revista UNIVERSUM, 27(2), 31-44, 2012.
  109. Castro, E. A. (2009). A arquitetura dos grupos escolares do Paraná na Primeira República. Revista Brasileira de Estudos Pedagógicos, 90(224), 122-148.
  110. Carrancá, E., Arquitectura educacional: Tres períodos tres obras de marcada trascendencia arquitectónica y urbanística en Santiago, 1935 hasta nuestros tiempos., Seminario de Investigación, Facultad de Arquitectura y Urbanismo, Universidad de Chile, Santiago, Chile, 2003.
  111. Cerecedo Alicia Civera, Juan Alfonseca Giner de los Ríos, Carlos Escalante Fernández, coords., Campesinos y escolares, la construcción de la escuela en el campo latinoamericano, siglos xix y xx, México, El Colegio Mexiquense, Miguel Ángel Porrúa, 2011, 536 p.
  112. Creacion del ciudadano: Los intelectuales y la prensa infantil, 1870-1900», en Historia y Graffa, num. 23, Mexico, Universidad Iberoamericana, 2004, pp. 217-264.

113. Chavez E. La educacion en Mexico en la epoca Precortesiana. Mexico, 1958, p. 61.

114. Chile, Decreto Ley N° 7869, Fija texto definitivo de la ley N° 5989 que dio origen a la Sociedad Constructora de Establecimientos Educacionales. Santiago de Chile, 1944.

115. Constitución política de los Estado Unidos Mexicanos, que reforma la de 5 de febrero de 1857. México, Instituto de Investigaciones Jurídicas, UNAM. 96 pp., c. 96.

116. Cunha E. F. (2009). Grupo Escolar Palácio da Instrução de Cuiabá (1900-1915): arquitetura e pedagogia (Dissertação de Mestrado em Educação). Universidade Federal do Mato Grosso, Cuiabá.

117. De la Rosa, Natalia, “Guillermo Zárraga: un constructor del régimen callista” en *Arquitectónica*, México, Universidad Iberoamericana, Núm. 13, año 7, 2008, pp. 41-64.

118. De la Parra A. M. S. De historia de la educacion en Mexico. Mexico, 1958, p. 68.

119. Dobrzyński E., Projekt taniego domu dla szkólek ludowych w Królestwie Polskim, „Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej” 1905, nr 12.

120. Eötvös József. A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. – I köt. – Budapest: Magyar Helikon, 1981. – 478.

121. Eötvös József. A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. – II köt. – Budapest: Magyar Helikon, 1981. – 646.

122. Ermel, T. F. (2018a). A escola primária no Rio Grande do Sul através das fotografias: espaços, sujeitos e cultura material (1924). *Linhas*, 19, 331-359., c. 331-359.

123. Escalante Fernández, Carlos y Antonio Padilla Arroyo, La ardua tarea de educar enei siglo XIX. Origenes y formación del sistema educativo en el Estado de México, Toluca, ISCEEM, 1998.

124. Fabricia Dias da Cunha de Moraes Fernandes, Erika Porceli Alaniz. Padrões arquitetônicos escolares e expansão do Ensino Fundamental no início do século

XX no Brasil URL: <http://www.reveduc.ufscar.br/index.php/reveduc/article/view/1543>
(дата звернення: 06.11.2021).

125. Fletcher B. Dresslar. Rural Schoolhouses, School Grounds, and Their Equipment. United States Government printing office. Washington. 1930, 74 p.

126. Fernandes, F. D. C. M., & Alaniz, E. P. (2016). Padrões arquitetônicos escolares e expansão do Ensino Fundamental no início do século XX no Brasil. *Reveduc*, 10(3), 87-103, c. 87-103.

127. Galkiewicz J., O budowaniu szkół, „Przyjaciel Ludu” 1912, nr 8.

128. Garay, L. (1999). Algunos conceptos para analizar instituciones educativas.

129. Glatz, F. (1990). Tudomány, kultúra, politika: Gróf Klebelsberg Kunó válogatott beszédei és írásai, 1917–1932.

130. González Mello, Renato y Deborah Dorotinsky (coordinadores) Encauzar la mirada. Arquitectura, pedagogía e imágenes en México (1920-1950), México, UNAM-IIE, 2010, 158p.

131. González Lobo Carlos, “La obra arquitectónica y didáctica de Juan O’Gorman”, en J. Víctor Arias Montes, Juan O’Gorman. Arquitectura escolar 1932, México, UAM-A/UNAM/UASLP, 2005, pp. 26.

132. González L. C. Confirma que O’Gorman disponía del número de 1932 de *L’Architecture D’Aujourd’hui*, dedicado al constructivismo ruso. Entrevista a Carlos González Lobo, Min. p. 100.

133. Gossel, P., y Leuthauser, G., *Arquitectura del siglo XX*, Taschen, Alemania, 1990. C. 41–43.

134. Grigorovită M. Învățământul în nordul Bucovinei (1775 – 1944) / Mircea Grigorovită. – București: Editura didactică și pedagogică, R.A., 1993. – 547 c.

135. Gómez, Lilia y Miguel Ángel de Quevedo, *Testimonios Vivos. 20 Arquitectos*, México, SEP/INBA (Cuadernos de Arquitectura y Conservación del Patrimonio Artístico, 15-16), 1981, pp. 127-138.

136. Gerle 1987, p.18., c.18.

137. Gyöngyösi 1961, p.29–30. A típustervezés korabeli szakirodalma terjedelmes (Bozi 1961, Csordás 1961 etc.)].

138. Havass, R. (1913). Magyarország és a Balkán: Szerbia, Bulgária, Románia. Földrajzi Közlemények, 41, 153–216.
139. Haładej J., O szkoły, „Przyjacieli Ludu” 1909, nr 16.
140. Holewiński J., O budowie i urządzaniu szkół. Podręcznik praktyczny, Warszawa 1908.
141. Iorga N. Românismul în Bucovinei / Nicolae Iorga. – București, 1903. – p.245
142. Iorga N. Basarabie noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși / Nicolae Iorga. – Vălenii de munte, 1912. – 175 p.
143. Ion Gh. Stanciu, „Școala și doctrinele pedagogice în secolul XX”, „Universul”, 1919 –1924., Ion Gh. Stanciu, „Școala și doctrinele pedagogice în secolul XX”, „Universul”, 1919 –1924.
144. Ilie E., Rotundu E., Iarovoi R., – Zece ani dela unirea Bucovinei 1918 – 1928 / Statistica animalelor domestice din România. – Cernăuți, 1928. – 302 p.
145. Jarcuțchi, Ion, Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia: (sfârșitul sec. XIX – începutul sec XX) / Ion Jarcuțchi; resp. de ed. Constantin Manolache; red. șt. Mihai Adauge, Ion Xenofontov; rez. în lb. engl.: Tamara Matei. – Ch.: Inst. de Studii Enciclopedice, 2012 (Tipogr. „Bons Offices” SRL). – 272 p.
146. Junemann, A., Arquitectura del inicio del modernismo: oficina de Gustavo Mönckeberg y José Aracena, arquitectos: la arquitectura educacional en Chile 1920-1950, Proyecto de Investigación DIPUC No.99/09C, Pontificia Universidad Católica de Chile, Santiago, 1999.
147. Krempa F., Budowa szkół, „Przyjacieli Ludu” 1911, nr 6.
148. Kiss Jeney, Kiss István – Jeney Lajos szerk.: Iskolaépítési kutatás. Budapest 1968.
149. Keith Hitchins, Rumania 1866—1947: România: 1866-1947/Keith Hitchins; trad.: George G. Potra, Delia Răzdolescu. Ed. a 4-a. - București: Humanitas, 2013.
150. La casa del estudiante indigena. Mexico, 1927, p. 54.

151. La Salubridad e Higiene Pública en los Estados Unidos Mexicanos, México, Casa Metodista de Publicaciones, 1910, p. 214.
152. La economía argentina. Aldo Ferrer. El desarrollo del sistema y sus límites. P. 202-204.
153. Las ciudades en América Latina, Buenos Aires, Paidós, 1972.
154. Leidulf Mydland (Spring 2001). "The legacy of one-room schoolhouses: A comparative study of the American Midwest and Norway". *European Journal of American Studies*. 6. doi:10.4000/ejas.9205.
155. Lobo Carlos González "La obra arquitectónica y didáctica de Juan O'Gorman", en J. Víctor Arias Montes, Juan O'Gorman. *Arquitectura escolar 1932*, México, UAM-A/UNAM/UASLP, 2005, pp. 26.
156. Los censos de población y vivienda de 1895, 1900 y 1910 de donde se obtuvo la tasa de analfabetismo en México, se encuentran disponibles en la página del Instituto Nacional de Estadística y Geografía: www.inegi.org.mx
157. Luz María Pérez García. *La arquitectura de Juan O'Gorman: una interpretación del paisaje Mexicano*, Tesis para optar por el grado de Maestra en Diseño México D.F. 2011.
158. Martino J., *Analiza konserwatorska pierwotnego wykończenia elewacji budynku szkoły przy ul. Stanisława Moniuszki 10 w Olsztynie*, [mpis], archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, 2014, p. 41–43.
159. Mascali, Humberto. *Desocupación y conflictos laborales en el campo argentino (1940-1965)*. Centro Editor de América Latina. Buenos Aires. 1986.
160. Machado, G. T. (2017). "Sentinelas dos Mares do Glorioso Brasil": a formação dos ofícios na Escola Naval (1932-1942) (Tese de Doutorado em Educação). Universidade Federal do Paraná, Curitiba.
161. Mydland L. The legacy of one-room schoolhouses: A comparative study of the American Midwest and Norway. *European journal of American studies* [Online], 6-1 | 2011, URL: <http://journals.openedition.org/ejas/9205> (дата звернення: 06.11.2021).
162. O'Rourke Kathryn E. *Modern Architecture in Mexico City: History, Representation, and the Shaping of a Capital* (University of Pittsburgh Press, 2016)

163. Palavicini F. La construcción económica de escuelas, México, Sociedad Mexicana de Geografía y Estadística, 1908.

164. Przesmycka E., Miłkowska E. Wzorcowe szkoły wiejskie jedno i dwuklasowe z okresu międzywojennego w Polsce. Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. OL PAN, 2011, 168-17621. Sąddecki Park Etnograficzny URL: http://muzeum.sacz.pl/strony_filie/sadecki-park-etnograficzny/ (дата звернення: 06.11.2021).

165. Pöcze 1987, 15. és Sváb 1914, p.23., c.23.

166. Reyes, L., Profesorado y trabajadores: Movimiento educacional, crisis educativa y reforma de 1928, Revista Docencia, p. 40, 40-49, 2010.

167. Revista de Educación. Año 1906. Edificación Escolar en la Provincia. Páginas 8-15., c. 8-15.

168. Revista de Educación. Edificación Escolar. Año 1903. Página 484. 13 Ibidem. P. 142-143., c. 142-143

169. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, 3. kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 174–188., c. 174–188.

170. Sbiera I. Conceptul «Națiune» și însemnătatea graiului național /Ion Sbiera. – Cernăuți, 1880.

171. SCEE, Realizaciones Escolares. La Sociedad Constructora de Establecimientos Educacionales, Ed SCEE, Santiago, 1946.

172. Secretaría de la Economía, 1938:99; 1942: 342-355 en Vaughan, La política cultural, op. cit. p. 49.

173. Sección de construcción y reparación de escuelas. Álbum escolar de México. México, 1916, 5-XXX pp.

174. SEP, Las Escuelas al Aire Libre en México, México, Conaculta-INBA, 2007, p. 50

175. Según el Informe de la Comisión de Hacienda y Presupuesto, elaborado por Rafael Palomeque y Enrique Hoyo, sobre los resultados de la Ley de Edificación Escolar /1906. Publicación Oficial del Consejo General de Educación. 1911.

176. Ventura, A. (2003). A evolução da arquitetura escolar paulista desde 1890: os programas e partidos. *Sinopses*, 39, 60-65.

177. Veres M., Oliynyk O. Architecture of small ukrainian and mexican schools between XIX-XX centuries. *E3S Web of Conferences Volume 164*, 2020. *Topical Problems of Green Architecture, Civil and Environmental Engineering 2019 (TPACEE 2019)*. Article Number 05003. Published online 05 May 2020. ISSN: 2267-1242.

178. Viñuales, G., Paula, A., *La arquitectura de la confederación argentina en el litoral fluvial (1852-1862)*, Chaco, Departamento de Historia de la Arquitectura, 1971.

179. Walasek S. Budownictwo szkół elementarnych (ludowych) w Galicji i Królestwie Polskim na łamach czasopism przełomu XIX i XX wieku. 2019 *Biuletyn Historii Wychowania* DOI:10.14746/bhw.2015.33.3

180. Wayne E. Fuller *One-Room Schools of the Middle West: An Illustrated History* Hardcover. Univ Pr of Kansas. 1994. 156 p.

181. Young K. A. Hooper, Samuel. *Dictionary of Canadian Biography*, vol. 14. University of Toronto/Université Laval. 1998. URL: http://www.biographi.ca/en/bio/hooper_samuel_14E.html (дата звернення: 7.12.2021).

182. Zoltán F. Baró *Eötvös József. 1813-1871. Magyar történeti életrajzok*. – Budapest, 1913. – 233.p.

183. *Zece ani dela unirea Bucovinei 1918 – 1928 / Statistica animelore domestice din România*. – Cernăuți, 1928. – 302 p.

184. Zakon URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-19#Text> (дата звернення: 28.9.2021).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
 Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Олійник О.П., **Верес М.К.** До питання про атрибуцію будівель с. Германівка. Теорія і практика дизайну. Мистецтвознавство: збірник наук. пр. Київ, 2016. Вип. 9. С. 177-183. DOI: <https://doi.org/10.18372/2415-8151.9.10581>.

Особистий внесок здобувача: архітектурно-просторовий аналіз екстер'єрів шкільних споруд.

2. **Верес М.К.** Інтер'єри сільських шкіл України кінця XIX – початку XX ст. *Art and Design*. Мистецтвознавство. Технічні науки: науковий фаховий журнал. Київ 2021 №4 (16). С. 66-77 DOI: <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2021.4.6>.

3. **Верес М.К.** Декор народних сільських шкіл України першої третини XX ст. *Art and Design*. Мистецтвознавство. Технічні науки: науковий фаховий журнал. Київ 2022. №1 (17). С. 43–56. DOI: <https://doi.org/10.30857/2617-0272.2022.1.4>.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

4. **Veres M., Oliynyk O.** Architecture of small ukrainian and mexican schools between XIX-XX centuries. E3S Web of Conferences Volume 164, 2020. Topical Problems of Green Architecture, Civil and Environmental Engineering 2019 (TPACEE 2019). Article Number 05003. Published online 05 May 2020. ISSN: 2267-1242. DOI <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016405003>. *Особистий внесок здобувача: порівняльний аналіз архітектури невеликих народних шкіл України та Мексики.*

5. **Veres M.** Planning features of small Ukrainian school spaces between XIX – XX centuries. Space & FORM | przestrzeń FORMa '45_2021. Polish Academy of Sciences, Branch in Gdańsk, Committee for Development of Space in Northern Poland. Faculty of Architecture, Department of Urban and Spatial Planning. The West Pomeranian University of Technology, Szczecin. Vol. 45. P. 305-312. PL ISSN 2391-7725. DOI: 10.21005/pif.2021.45. E-04.

Тези і матеріали наукових конференцій

6. **Верес М.К.** Типологічні особливості народних шкіл Бразилії кінця XIX – початку XX століть: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 20-21 травня 2021 року.: тези доп. Львівський науковий форум, Львів, 2021. С. 6-7.

7. **Верес М.К.** Типологічні особливості малокомплектних шкіл Аргентини кінця XIX - початку XX ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Вектори розвитку науки та освіти в умовах глобалізації», м. Полтава, 31 липня 2021 р. Полтава: ЦФЕНД, 2021. С. 15-17.

8. **Верес М.К.** Особливості декоративного оздоблення архітектури народних шкіл України кінця XIX – початку XX ст.: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції TOPICAL ISSUES OF MODERN SCIENCE, SOCIETY AND EDUCATION м. Харків, 8-10 серпня 2021 року. Харків: Науково-видавничий центр «Sci-conf.com.ua», 2021. С. 357-360.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

9. **Верес М.К.,** Олійник О.П. Типологічні особливості сільських шкіл України кінця XIX ст. – початку XX ст. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 50. С. 25-33 ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: аналіз типологічних особливостей сільських шкіл.*

10. **Верес М.К.,** Олійник О.П. Аналіз архітектурної спадщини невеликих шкільних будівель Мексики кінця XIX – поч. XX сторіччя. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: наук. – техн. збірник. Київ, 2018. Вип. 52. С. 22-31 ISSN 2077-3455. *Особистий внесок здобувача: постановка проблеми та аналіз архітектурної спадщини шкільних будівель.*

11. **Верес М.К.** Розвиток архітектури народних шкіл Польщі на рубежі XIX - XX століть. Містобудування та територіальне планування: наук. – техн. збірник. Київ, 2021. Вип. 77. С. 65-72. ISSN 2076-815X. <https://doi.org/10.32347/2076-815x.2021.76>

ДОДАТОК Б
Акти впровадження

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

КИЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ

СПАДЩИНИ

01032, м. Київ - 32, вул. Симона Петлюри, 16, тел. (факс) 288 3402(66)

kzohorona@gmail.com

№ 6/49 від 28.06.2022

У спеціалізовану вчену раду

АКТ

впровадження результатів науково-дослідної роботи

Наукові результати дисертації Верес Марії Костянтинівни «Принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл першої пол. ХХ ст. в Україні» на здобуття вченого ступеню «доктора філософії» зі спеціальності «022 – Дизайн» були впроваджені в роботі Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, встановлення об'єкта охорони, обстеження 12.12.2016 р. технічного стану щойно виявленого об'єкта культурної спадщини – «Богадільні» (вул. Олени Ковальчук, 36, с. Германівка, Обухівський район, Київська область), який на даний час використовується в якості діючої загальноосвітньої школи.

Були впроваджені такі положення: виявлено та узагальнено спільні риси предметно-просторового середовища зарубіжних та Українських народних шкіл; визначено принципи, вимоги та практичні заходи щодо проведення інвентаризації, обліку та збереження об'єктів народних шкіл; удосконалено перелік чинників впливу на розвиток предметно-просторового середовища народних шкіл; дослідження класифікації типологічних прийомів, просторово-планувальних, стилістичних, декоративних вирішень народних сільських шкіл.

З повагою,

в.о. директора

Олександр ТЕРЕЩЕНКО

КИЇВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
КИЇВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ОХОРОНИ І НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ

01032, м. Київ - 32, вул. Симона Петлюри, 16, тел. (факс) 288 3402(66)

kzohorona@gmail.com

№ 6/46 від 28.06.2022

У спеціалізовану вчену раду

АКТ

впровадження результатів науково-дослідної роботи

Наукові результати дисертації Верес Марії Костянтинівни «Принципи формування предметно-просторового середовища народних сільських шкіл першої пол. XX ст. в Україні» на здобуття вченого ступеню «доктора філософії» зі спеціальності «022 – Дизайн» були впроваджені в роботі Київського обласного центру охорони і наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, встановлення об'єкта охорони, обстеження 12.12.2016 р. технічного стану щойно виявленого об'єкта культурної спадщини – «Двокласне училище» (вул. Хмельницького Богдана 30, с. Германівка, Обухівський район, Київська область).

Були впроваджені такі положення: досліджено розвиток предметно-просторового середовища народних сільських шкіл; визначено етапи будівництва і розвитку народних шкіл України і в інших країнах світу; узагальнено спільні риси елементів предметно-просторового середовища народних шкіл України в порівнянні із зарубіжними зразками; встановлено принципи та характерні особливості предметно-просторового середовища малокомплектних шкіл.

З повагою,

в.о. директора

Олександр ТЕРЕЩЕНКО

ДОДАТОК В

Додаткові матеріали, які засвідчують апробацію положень дисертації

National Aviation University
Educational and Research Institute of Airports
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chelmie

due to 85th anniversary of NAU

III International scientific and practical congress
«Urban environment – XXI century. Architecture. Construction. Design»
(April 18-20, 2018, Chelm, Poland)

CERTIFICATE OF THE PARTICIPANT
Veres Mariia
National Aviation University

Director
of the Educational and Research Institute of Airports
Chelmie

Vice rector
of the State Higher Vocational School in Chelm

O. Chemakina

B. Fatda

ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

СЕРТИФІКАТ

Даний сертифікат підтверджує,
Верес М.К.
брав(ла) участь в роботі

III Міжнародній науково-практичній конференції
«Теорія і практика сучасної науки та освіти»

20-21 травня 2021 року

ЦЕНТР
ФІНАНСОВО-
ЕКОНОМІЧНИХ
НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

CENTER FOR FINANCIAL-ECONOMIC RESEARCH
ЦЕНТР ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

CERTIFICATE OF PARTICIPATION СЕРТИФІКАТ УЧАСНИКА

підтверджує, що

Верес Марія Костянтинівна

взяла участь у роботі Міжнародної науково-
практичної конференції
«Актуальні проблеми розвитку
науки, освіти та суспільства»

International scientific-practical conference
«Actual problems development of
science, education and society»

Директор Центру фінансово-економічних
наукових досліджень

Іщербак В. Д.

23 липня 2021 р.

July 23, 2021

м. Полтава, Україна
Poltava, Ukraine

ДОДАТОК Г

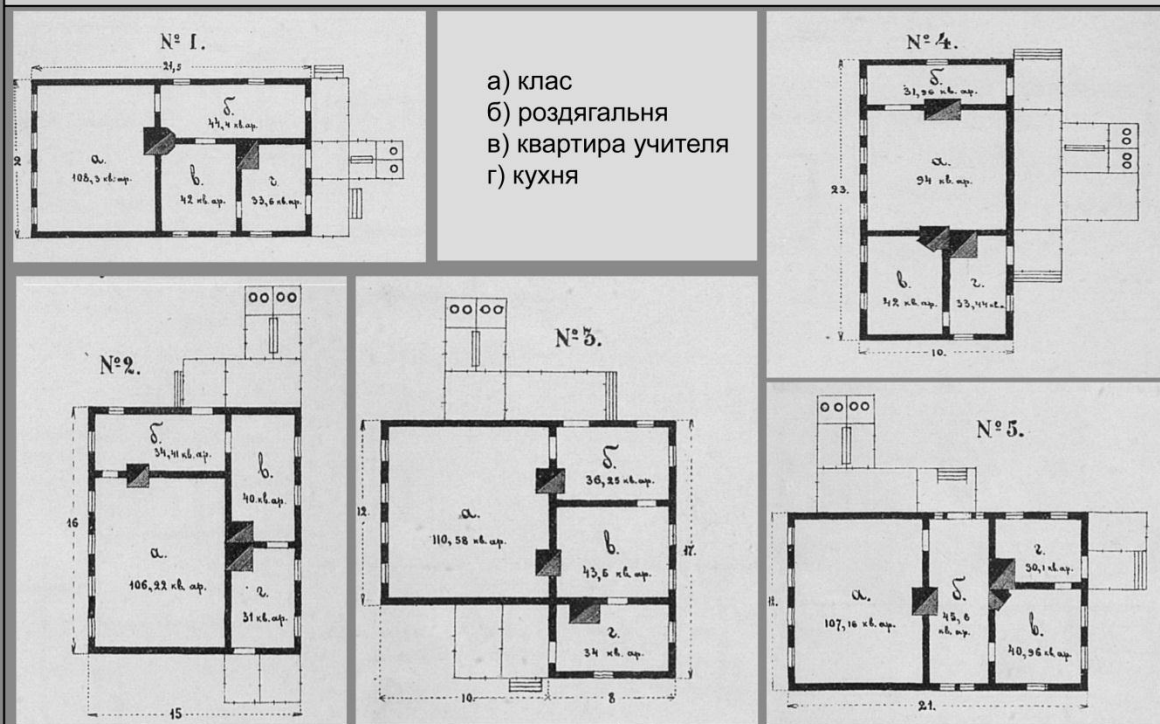
Ілюстративні матеріали і доповнення до розділів

Додаток Г.1.

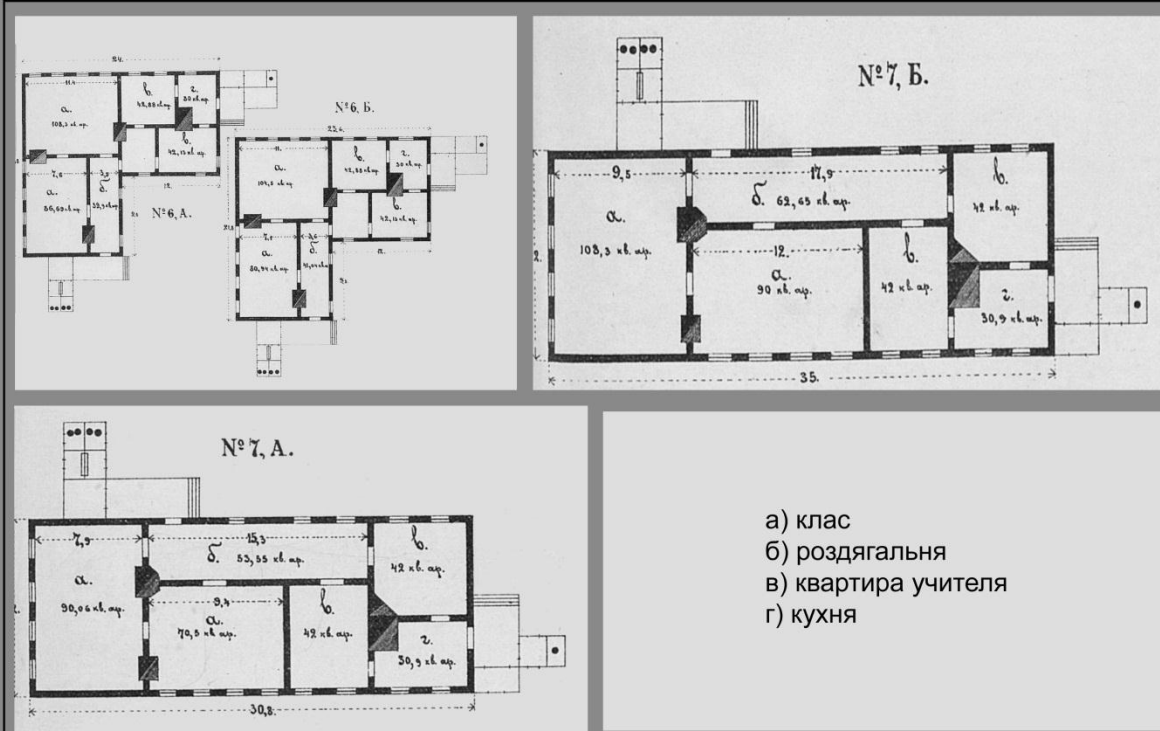
Р.2. Типологічні особливості проектування нар. шкіл рос.імперії першої пол. XX ст.

2.1. Типологічні та композиційно-планувальні особливості проектування народних шкіл в Україні

Таблиця 3. Типові плани однокласних шкіл Російської імперії на 40-60 учнів

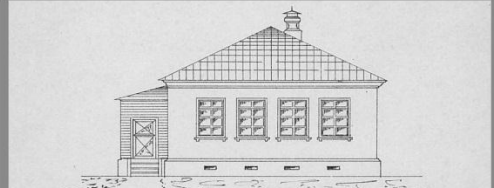

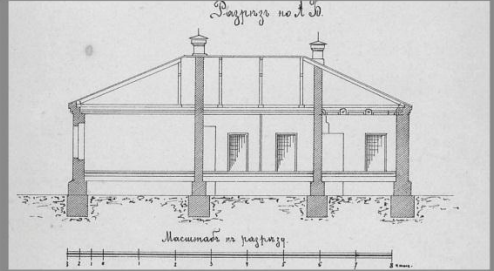
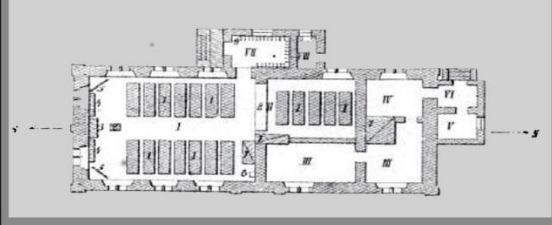
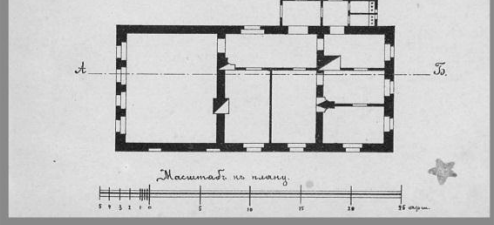

Таблиця 4. Таблиця 3. Типові плани двокласних шкіл Російської імперії на 60-100 учнів

Додаток Г.2.

Р.2. Типологічні особливості проектування народних шкіл в Україні за проектами О.Сластіона

2.1. Типологічні та композиційно-планувальні особливості проектування народних шкіл в Україні			
Таблиця 5. Проекти народних шкіл в стилі УАМ на Полтавщині архітектора Опанаса Сластіона			
	Проект школи в стилі УАМ представлений на Всеросійській виставці 1914 року арх. Опанас Сластіон		Проект народної трикласної школи в с.Яблунівка Полтавська обл.(1914) арх. Опанас Сластіон
	Проект двокласної школи в стилі УАМ представлений на Всеросійській виставці 1914 року арх. Опанас Сластіон		Проект школи в стилі УАМ представлений на Всеросійській виставці 1914 року арх. Опанас Сластіон
	Проект школи в селі Риги, Полтавської обл. 1912-1913 рр. арх. Опанас Сластіон		Проект школи в стилі УАМ представлений на Всеросійській виставці 1914 року арх. Опанас Сластіон
Таблиця 6. Проекти типових земських шкіл Російської імперії			
	Фасад		
	Розріз (вигляд збоку)		
	План		
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНО-ПЛАНУВАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ НАРОДНИХ ШКІЛ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ			

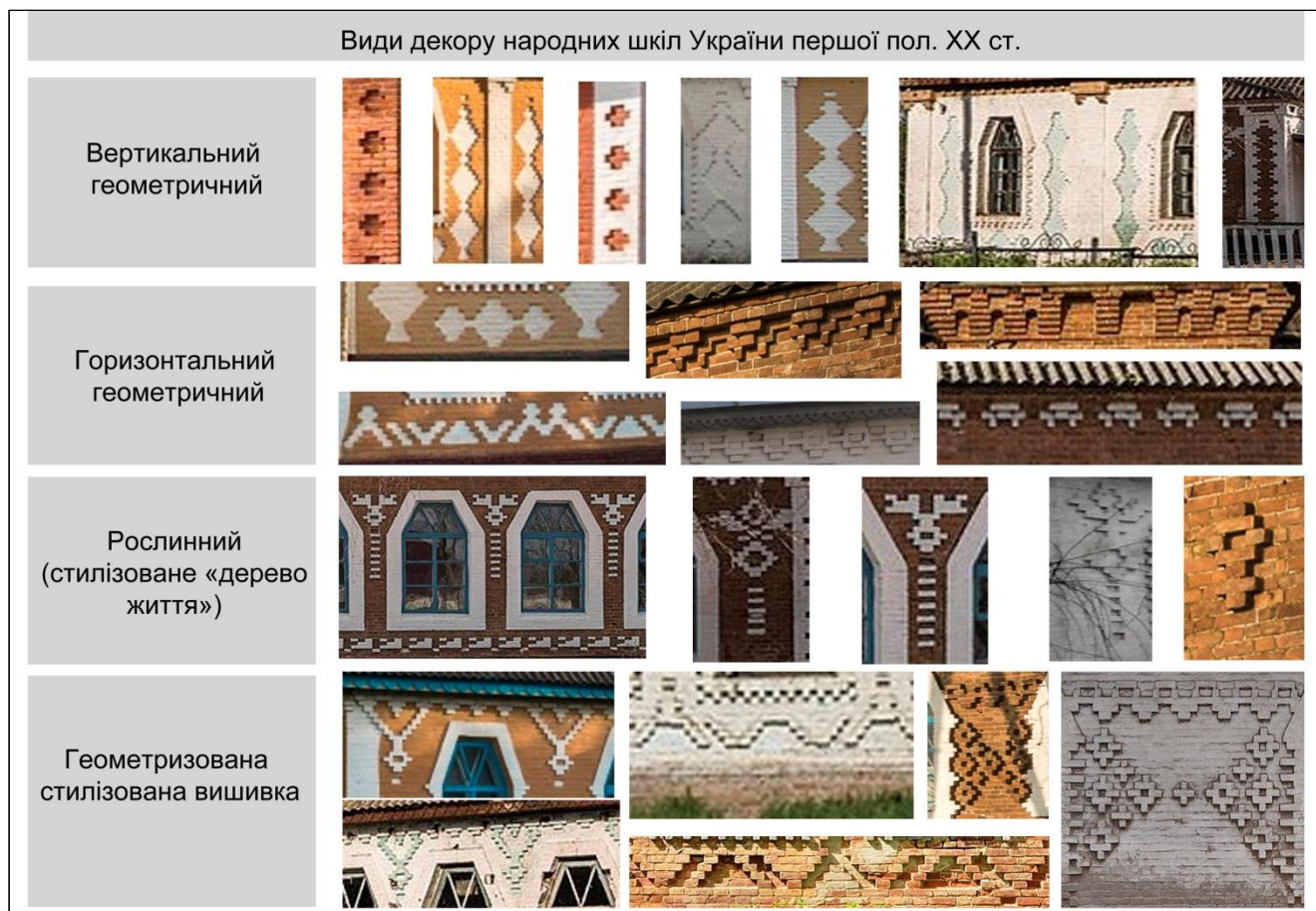
Додаток Г.3.

Р.2. Силуети народних шкіл України в порівнянні із зарубіжними зразками

Архітектурно-просторова організація невеликих шкіл України першої пол. XX ст. за проектами арх. О. Сластіона			Архітектурно-просторова організація народних шкіл Латинської Америки першої пол. XX ст.		
з центральною вежею			з плоскими дахами		
з двома симетричними вежами по боках			з виділеною вхідною групою		
з асиметрично розташованою вежею			з симетричними, виступаючими вперед боковими частинами фасадів		
без вежі			з симетричною композицією фасадів		
Архітектурно-просторова організація народних шкіл Польщі першої пол. XX ст.			Архітектурно-просторова організація народних шкіл Бразилії		
з виділеною вхідною групою			з симетричною формою фасадів та виділеною вхідною групою		
з асиметричною формою фасадів			з виділеною вхідною групою		
з симетричною формою фасадів			з симетричною формою фасадів		
Архітектурно-просторова організація народних шкіл Румунії першої пол. XX ст.			Архітектурно-просторова організація народних шкіл Аргентини		
з високими вальмовими дахами			з симетричною формою фасадів		
з виділеною вхідною групою			з асиметричною формою фасадів		
з симетричною композицією фасадів			з симетричною формою фасадів та виділеною вхідною групою		
Архітектурно-просторова організація народних шкіл Угорщини першої пол. XX ст.			Архітектурно-просторова організація народних шкіл Чилі		
з високими вальмовими дахами			з асиметричною формою фасадів		
з асиметричною композицією фасадів			з виділеною вхідною групою		
з симетричною композицією фасадів			з асиметричною формою фасадів та виділеною вхідною групою		

Додаток Г.4.

Р.3. Види декору нар. шкіл в Україні за проектами О.Сластіона

Додаток Г.5.

Р.3. Порівняльний аналіз вікон за формою народних шкіл першої пол. XX ст.

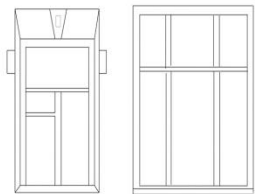
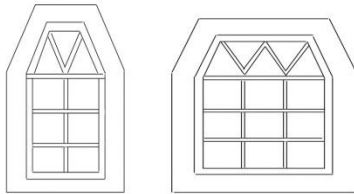
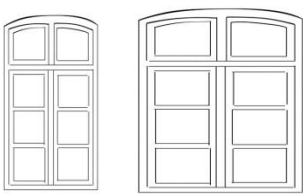
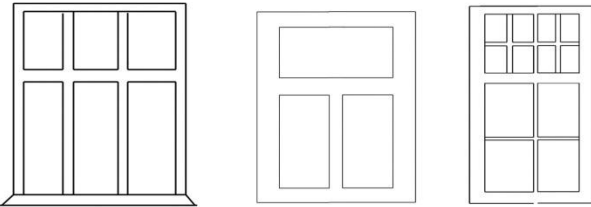
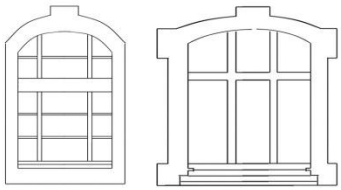
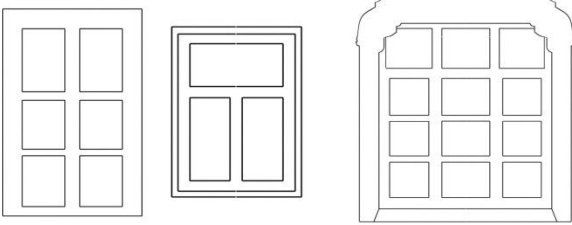
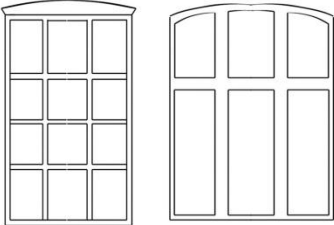
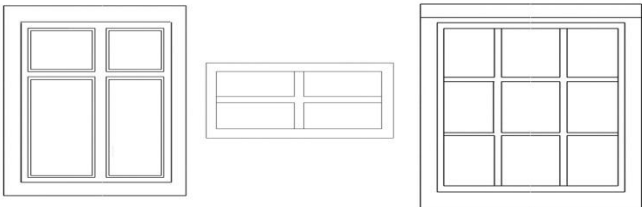
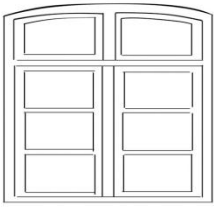
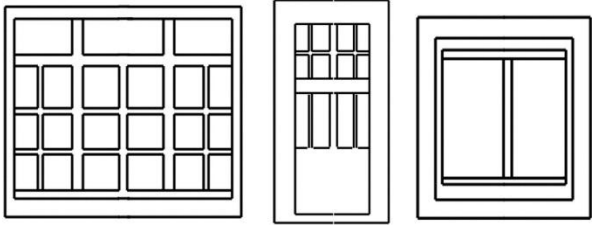

Порівняльний аналіз вікон народних шкіл першої пол XX ст. за формою			
Країна	Прямокутні	Шестикутні	Скругленої форми
Україна			
Польща			
Румунія			
Угорщина			
Країни Лат. америки			

Табл.

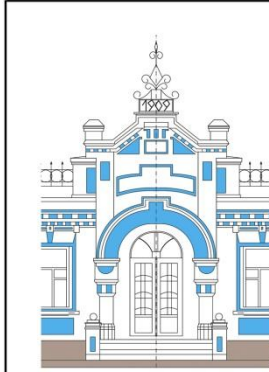
Вирішення віконних отворів народних шкіл. Порівняльний аналіз вікон України та зарубіжних аналогів за формою

Додаток Г.6.

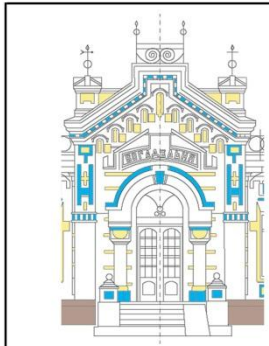
Р.3. Оздоблення вхідних груп Українських шкіл першої пол. XX ст.

Оздоблення вхідних груп Українських шкіл першої пол. XX ст.

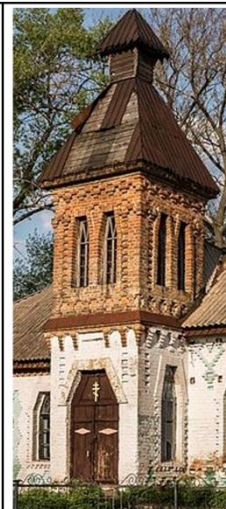
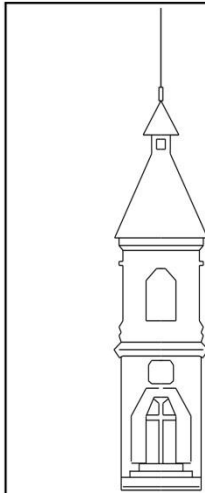
оздоблення вхідної групи двокласного училища на основі геометричних стрічкових орнаментів

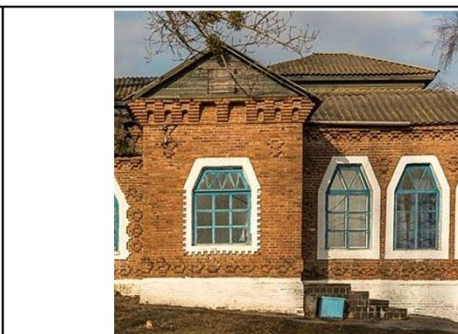
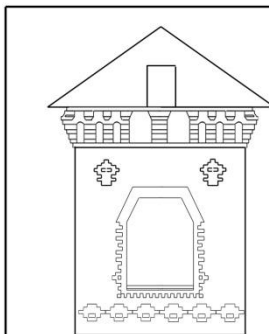
геометричні орнаменти в оздобленні вхідної групи школи виконані цегляною кладкою

вхідна група у вигляді вежі оздобленої орнаментами з елементами геометризованої стилізованої народної вишивки та шестикутними дверними та віконними прорізами в стилі УАМ

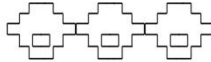

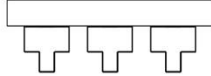

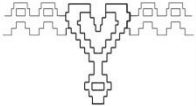

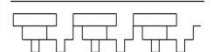

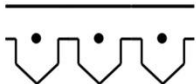

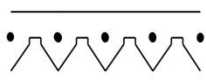

вхідна група з елементами геометризованої стилізованої народної вишивки та шестикутними вікнами

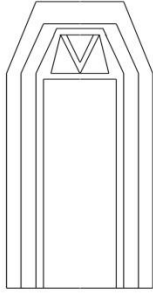

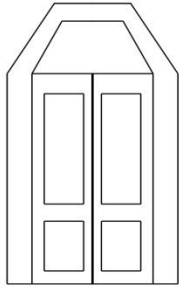

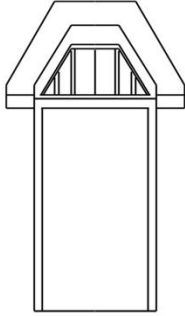

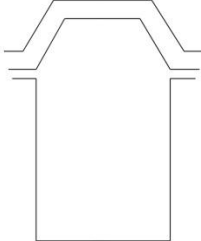

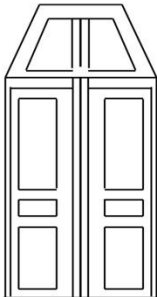

Додаток Г.7.

Р.3. Оздоблення карнизів нар. шкіл в Україні за проектами О.Сластіона

Оздоблення карнизів шкіл України першої пол XX ст. за проектами О. Сластіона				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз з виступаючими деталями				
карниз на основі ліній				
з стилізованим орнаментом що виходить в міжвіконний простір				
декор дерев'яного карнизу на основі трикутника і кола				

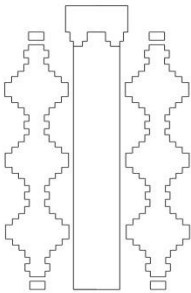

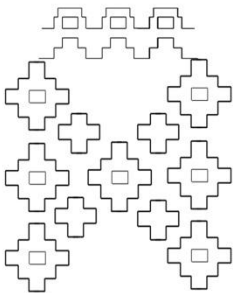

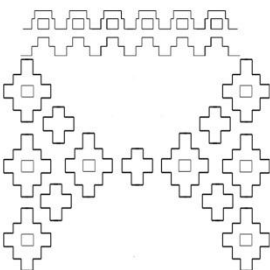
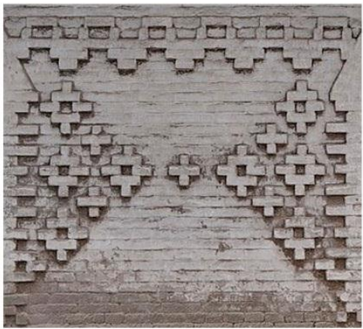
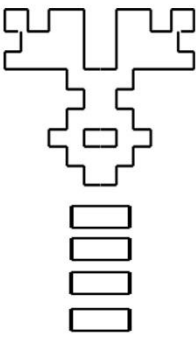

Додаток Г.8.

Р.3. Види декоративного оформлення дверних отворів нар. шкіл в Україні за проектами О.Сластіона

Види декоративного оформлення дверних отворів шкіл за проектами арх. О. Сластіона		
назва	схема	фото
з суцільним оформленням довкола дверних отворів		
з суцільним виділеним оформленням довкола дверних отворів		
з оформленням тільки над дверима		
з оформленням тільки над дверима що переходить в оформлення над вікнами		
без декоративного оформлення		

Додаток Г.9.

Р.3. Оздоблення між віконного простору нар. шкіл в Україні за проектами О.Сластіона

Оздоблення міжвіконного простору шкіл України першої пол XX ст. за проектами О. Сластіона		
назва	схема	фото
вертикальний розділений пілястрою на основі ромба		
горизонтальний розташований посередині між вікнами		
горизонтальний посередині між вікнами займає велику площину стіни		
вертикальний з символом «дерево життя»		

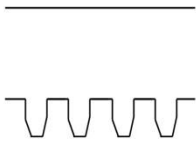

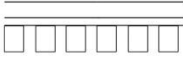

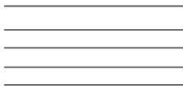

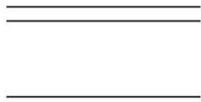

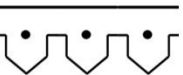

Додаток Г.10

Р.3. Різновиди оформлення вікон нар. шкіл в Україні в першій пол. XX ст. за проектами О.Сластіона

Різновиди оформлення вікон шкіл України першої пол XX ст. за проектами арх. О. Сластіона				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз довкола вікна з оздобленням та виступаючими деталями				
вікно з суцільним оформленням				
з виступаючим оформленням тільки над вікном				
з виділеним підвіконням				

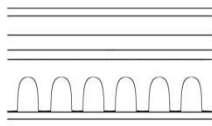

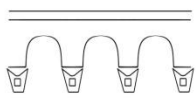

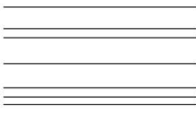
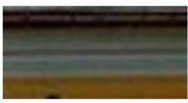
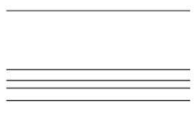
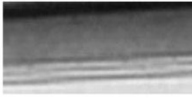

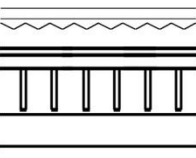

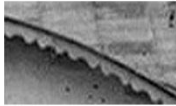

Додаток Г.11

Р.3. Оздоблення карнизів шкіл Польщі першої пол. XX ст.

Оздоблення карнизів шкіл Польщі першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз з виступаючими деталями				
карниз на основі ліній				
широкий цегляний карниз на основі ліній				
декор дерев'яного карнизу на основі трикутника і кола				

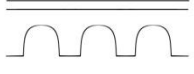

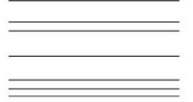
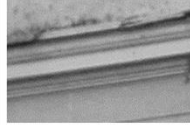

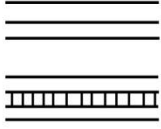

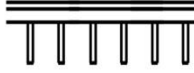

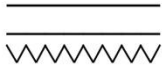
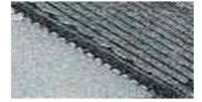
Додаток Г.12

Р.3. Оздоблення карнизів шкіл Румунії першої пол. XX ст.

Оздоблення карнизів шкіл Румунії першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз з виступаючими деталями				
карниз на основі ліній				
карниз на основі ліній, кола і прямокутника				
фігурний декор дерев'яного карнизу				

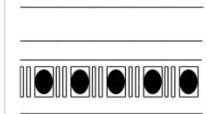

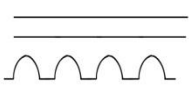

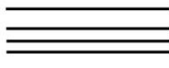

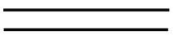

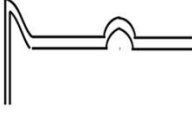

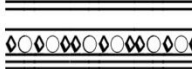

Додаток Г.13

Р.3. Оздоблення карнизів шкіл Угорщини першої пол. XX ст.

Оздоблення карнизів шкіл Угорщини першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз з виступаючими деталями				
карниз на основі ліній				
карниз на основі ліній і прямокутників				
декор карнизу на основі трикутника і прямокутника				

Додаток Г.14

Р.3. Оздоблення карнизів шкіл Латинської Америки на (прикладі Мексики)
першої пол. XX ст.

Оздоблення карнизів шкіл Латинської Америки першої пол XX ст. (на прикладі Мексики)				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз з виступаючими деталями				
карниз на основі ліній				
карниз як обрамлення виступаючого завершення даху будівлі				
декор карнизу на основі трикутника і кола				

Додаток Г.15

Р.3. Різновиди оформлення вікон шкіл Польщі першої пол. XX ст.

Різновиди оформлення вікон шкіл Польщі першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз довкола вікна з оздобленням та виступаючими деталями				
вікно без виступаючого оформлення				
з виступаючим оформленням тільки над вікном				
з виступаючим підвіконням				

Додаток Г.16

Р.3. Різновиди оформлення вікон шкіл Угорщини першої пол. XX ст.

Різновиди декоративного оздоблення вікон шкіл Угорщини першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз довкола вікна з оздобленням та виступаючими деталями				
з виступаючим оформленням тільки над вікном				
вікно з суцільним оформленням				
карниз довкола вікна з виділеним підвіконням та виступаючими деталями				

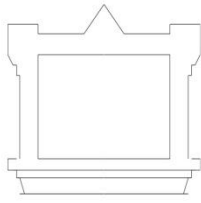

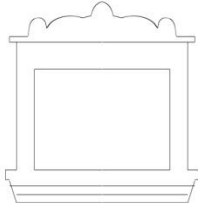

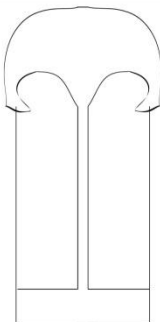

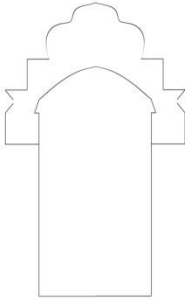

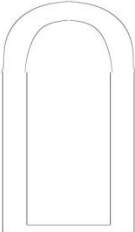

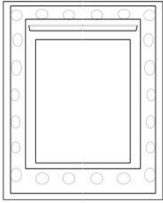

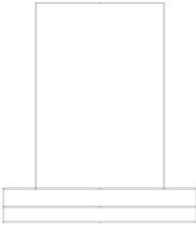

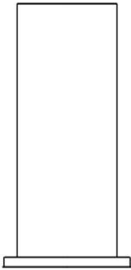

Додаток Г.17

Р.3. Різновиди оформлення вікон шкіл Румунії першої пол. XX ст.

Різновиди декоративного оздоблення вікон шкіл Румунії першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз довкола вікна з оздобленням та виступаючими деталями				
з виступаючим оформленням тільки над вікном				
вікно з суцільним оформленням				
з виділеним підвіконням				

Додаток Г.18

Р.3. Різновиди обрамлення вікон шкіл Латинської Америки на (прикладі Мексики) першої пол. XX ст.

Різновиди декоративного оздоблення вікон шкіл Латинської Америки першої пол XX ст.				
назва	схема	фото	схема	фото
карниз довкола вікна з оздобленням та виступаючими деталями				
з виступаючим обрамленням тільки над вікном				
вікно з суцільним обрамленням				
з виділеним підвіконням				

Додаток Г.19

Р.3. Обрамлення дверних отворів зарубіжних шкіл першої пол. XX ст.

Обрамлення дверних отворів зарубіжних шкіл першої половини XX ст.				
тип	Польща	Румунія	Угорщина	країни Лат.америки
з суцільним обрамленням довкола дверних отворів				
з суцільним виділеним обрамленням довкола дверних отворів				
з оформленням тільки над дверима				
без декоративного оздоблення				

Додаток Г.20

Р.3. Обрамлення дверних отворів зарубіжних шкіл першої пол. XX ст.

Оздоблення міжвіконного простору зарубіжних шкіл першої половини XX ст.				
тип	Польща	Румунія	Угорщина	країни Лат.америки
декор на основі прямокутника і ромба				
розділення міжвіконного простору піластрами				
декор на основі горизонтальних ліній				
геометризований декор				

ДОДАТОК Д

Джерела ілюстрацій

Рис. 1.1. – креслення Верес М. К.

Рис. 1.2. – креслення Верес М. К.

Рис. 1.3. – креслення Верес М. К.

Рис. 1.4.

1. URL: <https://argumentua.com/stati/osv-ta-v-ukra-nskikh-m-stakh-kh-kh-pochatku-khkh-stol-t-yak-tse-robila-mper-ya>

2. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B5%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0

Рис. 1.5. URL: https://wikipedia.org/wiki/Земская_школа

Рис. 1.6.

1. URL: <https://www.wikiwand.com/uk/%D0%9A%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%B8>

2. URL: <https://discover.ua/locations/zemskaya-shkola-v-boyarke>

3. URL: <https://parafia.org.ua/SUM/piece/%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-1913-%D1%80/>

4. URL: <https://ukrainaincognita.com/kyivska-oblast/tarashchanskyi-raion/stepok/stepok-zemska-shkola-uam>

Рис. 1.7. – креслення Верес М. К.

Рис. 1.8. – креслення Верес М. К.

Рис. 1.9. – креслення Верес М. К.

Рис. 2.1. – креслення В. Чепелика

Рис. 2.2.

1. URL: <https://parafia.org.ua/SUM/piece/%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE/>

2. URL: https://www.cior.ru/articles/chastnye_shkoly_v_rossii_i_ix_istoriya/

3. URL: https://www.wikiwand.com/ru/%D0%97%D0%B5%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0

4. URL: <https://school13-irpin.nethouse.ua/page/860058>

5. URL: <https://prezi.com/qhbll7imqqb6/presentation/>

6. URL: https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g298510-d6491333-i138540440-The_Governor_s_Palace_Museum-Tobolsk_Tyumen_Oblast_Urals_District.html

Рис. 2.3. – креслення Верес М. К.

Рис. 2.4.

1. – Типовий проект однокласної школи на 40-60 учнів, 1898 рік. Ілюстрації взято із Національного архіву, що оцифровані та знаходяться у вільному доступі

2. – План школи на два класи для Лохвицького земства (креслення Віктора Чепелика), та план двокомплектної школи на 100 учнів для Лохвицького земства, кін XIX – поч. XX ст. Ілюстрації знаходяться у вільному доступі

3. – Типовий проект однокласної школи архітектора Кароля Сіціньського. Ілюстрації взято із «Архітектурних матеріалів, громадських будівель сіл і міст, Z. 1. Початкові школи», Варшава 1921р.

4. – Типовий проект двокласної школи архітектора Здзіслава Менченського. Ілюстрації взято із «Архітектурних матеріалів, громадських будівель сіл і міст, Z. 1. Початкові школи», Варшава 1921р.

5. – Типовий проект однокласної школи в селі Бордей-Верде та план класної кімнати, 1884 рік. Ілюстрації взято із Румунського Національного архіву, що оцифровані та знаходяться у вільному доступі

6. – Типовий проект двокласної школи в селі Бордей-Верде, 1900 рік. Ілюстрації взято із Румунського Національного архіву, що оцифровані та знаходяться у вільному доступі

7. – Типовий проект однокласної школи 1874 рік. Опублікував: Gyula Sváb, Вісник Угорської асоціації інженерів та архітекторів XLVIII. 1914/2, 17., що знаходяться у вільному доступі

8. – Типовий проект двокласної школи в Pilisborosjenő, село в окрузі Пешт, столична область Будапешта, Угорщина. Креслення Валер Менде (1886-1918), 1914 рік. Ілюстрації взято із матеріалів Імре Ласло що знаходяться у вільному доступі

Рис. 2.5. – архів університету UNAM – URL: <https://www.unam.mx/> та креслення Верес М. К.

Рис. 2.5.1. – архів університету UNAM – URL: <https://www.unam.mx/> та креслення Верес М. К.

Рис. 2.6.

- Музей народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького, Львів, Україна. URL: <https://lvivskansen.org/> (дата звернення: 06.11.2021).
- Шевченківський Гай. URL: <https://lvivskansen.org/en/archive/shkola-1880-r-z-s-lybohora-skolivskogo-r-nu/> (дата звернення: 06.11.2021).
- Музей народної архітектури та побуту, Ужгород, Україна. URL: <https://web.archive.org/web/20140222141835/http://www.zamnap.org.ua/> (дата звернення: 06.11.2021).
- Музей народної архітектури і побуту Прикарпаття. URL: <http://davniyhalych.com.ua/muzei/muzei-arhitekturi/item/79-muzei-narodnoi-arhitekturi> (дата звернення: 06.11.2021).
- Національний музей народної архітектури та побуту України URL: <https://web.archive.org/web/20180110035551/https://www.pyrogiv.kiev.ua/> (дата звернення: 06.11.2021).

Рис. 2.7.

- Park Etnograficzny w Tokarni URL: <https://www.mwk.com.pl/o-muzeum/park-etnograficzny-w-tokarni> (дата звернення: 06.11.2021).
- Muzeum Budownictwa Ludowego - Park Etnograficzny w Olsztyńku URL: <https://muzeumolsztynek.pl/en/home-en/> (дата звернення: 06.11.2021).
- Sąddecki Park Etnograficzny URL: http://muzeum.sacz.pl/strony_filie/sadecki-park-etnograficzny/ (дата звернення: 06.11.2021).
- Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej URL: <http://www.muzeumkolbuszowa.pl/> (дата звернення: 06.11.2021).
- Podlaskie Muzeum Kultury Ludowej. Instytucja kultury województwa podlaskiego URL: <http://www.skansen.bialystok.pl/> (дата звернення: 06.11.2021).

Рис. 2.8. – фото з Google Maps

- URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8_%D0%9B%D0%BE%D1%85%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0

Рис. 2.8.1. – фото з Google Maps

- URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8_%D0%9B%D0%BE%D1%85%D0%B2%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B7%D0%B5%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0

Рис. 3.1. – креслення Верес М. К.

Рис. 3.2. – креслення Сластіона О. Г. та Верес М. К.

Рис. 3.3. – креслення Верес М. К.

Рис. 3.4. – креслення Верес М. К.

Рис. 3.5.

- United States Department of the Interior. National Park Service. National Register of Historic Places. URL: <https://www.nps.gov/subjects/nationalregister/index.htm> (дата звернення: 7.12.2021)
- Historic Sites of Manitoba: Huns Valley School / Polonia School No. 732 (Highway 5, Neepawa) URL: <http://www.mhs.mb.ca/docs/sites/hunsvalleyschool.shtml> (дата звернення: 7.12.2021).
- Historic Sites of Manitoba: Phoenix School No. 1528 (111 Alboro Street, Headingley) URL: <http://www.mhs.mb.ca/docs/sites/phoenixschool.shtml> (дата звернення: 7.12.2021).

Рис. 3.6. – креслення та фото Верес М.К. та фото з Google Maps